1

Noch eine Korrektur

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Альманах Січових стрільців

LC

★

Альманах
Січових Стрільців

Kein Stern, eine andere Verzierung

ЗОЛОТІ ВОРОТА

АЛЬМАНАХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Редагував Комітет під проводом Івана Кедрина-Рудницького

~~Редактор:~~
~~Іван Рудницький (Кедрин)~~

Ґрафічна оздоба: Павла Ковжуна
Колірові малюнки: Івана Іванця ~~та~~
Леоніда Перфецького
та Петра Холодного

Видавництво і Головний Склад „УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО“, книжне и ґазетне видавництво, сп. с обм. пор.
БЕРЛІН-ШЕНЕБЕРҐ, ГАУПТШТРАСЕ 11

ДРУК:
ОТТО ЕЛЬСНЕР
БЕРЛІН

Альманах Січових Стрільців виходить у найстрашніщий час, який лише може переживати нація після програння війни, коли переможеним накинено ярмо рабства і коли в душі слабодухів починає вкрадатися зневіра й розпука. У таких хвилинах одним із найбільше могутніх засобів для підтримання народнього духа є культ славетного минулого. Причинитися до захования у памяті й у серці споминів про ті дні, коли змагання української нації виявлялось у стихійному пориві до діла, — ось перша мета цієї книжки.

Остання війна та революція полишили страшенно мало книжок, які могли би стати матеріялом для історії визвольних змагань нашого народу. Щораз менше й менше стає живих свідків подій, які рішали про долю-недолю міліонів. А разом з людьми сходить у могилу історична правда, якої не списували за свіжої памяти, у присутности численних наочних свідків недавніх подій. Щораз грубшою поволокою попелу забуття покриваються не тільки поодинокі події часу визвольної війни й революції, але й цілі його періоди, що без їх докладного знання не можна розуміти як слід усієї історії нашої боротьби. З воєнно-революційного хаосу та післявоєнної катастрофи, вістки про багато моментів недавнього минулого доходили до відома тих, що не жили в самому крутіжі подій скривленими, перекрученими, а то й із ґрунту фальшивими. Оцей Альманах має дати дослідникам української історії скромний матеріял, що не цурається перевірення численними, живими ще учасниками описаних подій. Його видавці приступали до його видання з бажанням здерти поволоку сумнівів і неясности з тих чи инших фактів, які повинні залишитись чистими, ясними й безоглядно правдивими.

Але культ традиції та розуміння ваги історично-політичної літератури далеко не закривали перед нашими очима ще поважніщих домагань: — домагань супроти нашої майбутности. Кидаючи погляд назад, питаємо одночасно: кудою дальше йти?

Оця збірка має стати невеличким доказом нашої віри у святість спільного ідеалу та спробою доглянути ті шляхи, якими хочемо простувати до спільної мети, — ось і третя мета нашого видання.

Та ми вповні свідомі великих недостач цієї спроби: Альманах виходить у світ не таким, як хотілось би. Відсутність повного оригінального архіву військової організації Січових Стрільців, та взагалі архіву всієї української армії, явилась найбільшою перешкодою при складанню нашої книжки. Надія, що вдасться добути архів Січових Стрільців із далекої скритки, була головною причиною постійного відкладання наміреного видавництва. Даремні заходи казали відмовитись від суцільного архівного матеріялу та принятись за збірку порозкиданих документів, спогадів і записок від поодиноких очевидців. Збірання, перевірення, доповнення, складення й упорядкування недокладних, заплутаних, хаотичних рукописних матеріялів до історії Січового Стрілецтва забрала довгі місяці морочливої праці.

Одночасно Редакція Альманаха звернулась до відомих українських діячів пера з проханням допомогти їй в освітленню цілої низки питань, звязаних з проблемою визвольної війни і революції. Теми, що творять зміст цієї книжки, наглядно покажуть читачам,

Збірку матеріялів до цеї книжки уможливила українська організація в Америці „Оборона України“, але найбільше д...

що наш плян мусів звузитися до дуже скромних рамців. Деякі письменники й журналісти зразу відмовились від співпраці, дехто мовчанкою відповів на наше запрохання, инші до останнього часу відтягались із надісланням бажаної в такій книжці праці і таки не надіслали. І лише острах, що нове відкладення речинця видання Альманаха Січових Стрільців може зустрітись з непередбаченими обставинами, які стануть взагалі на перепоні видавництва, спонукав видавців до випуску цеї неповної збірки. До неї не ввійшли такі намічені праці, як напр. історія Українських Січових Стрільців, історія Галицької Армії, огляд повстанських рухів і ин., які були передбачені у первісному пляні Редакції.

При запрохуванню до співпраці, Редакція мала на увазі крім літературних домагань ідейне відношення авторів не до формації Січових Стрільців, а до всеукраїнського ідеалу соборности й суверенности нації. Особиста соціяльно-політична ідеольоґія поодиноких діячів пера та які-небудь непорозуміння, які моглиб виринути на цьому полі в звязку з якоюсь иншою справою, не могла грати ролі там, де діло йшло про видання першого українського поважного, понадпартійного, військово-історичного Альманаха. Тому: деякі ріжниці поглядів, які можна зауважити в поодиноких статтях, є тільки природним впливом ріжних світоглядів, а не суперечать ідеольоґії Січового Стрілецтва.

З огляду на деяку невідхильну одноманітність тону в історично-публіцистичній частині Альманаха ми доповнили наш збірник белетристичними творами. Але і в цьому відділі ми придержувались принципу одноцільности цілої книжки. Перекладна белетристика мала на меті внести трохи ріжноманітности в цю частину.

Нестерпні умовини для технічно-редакційної праці, в звязку з політичними відносинами на всіх українських землях, при постійних ревізіях, масових арештуваннях і почтовій цензурі; величезні матеріяльні труднощі, з якими є звязане видання кожної більшої книжки та ще й ілюстрованої фотоґрафічними знимками й ґрафічною орнаментикою; далі — технічні труднощі друку і врешті примус друкувати таку книжку за кордоном з огляду на згадані труднощі технічно-видавничого як і загально-політичного характеру, — все повинно вплинути на вибачний осуд читачів.

До випуску цеї книжки у світ допомогло у великій мірі Видавництво „Українське Слово“. На цьому місці складаємо названому Видавництву в особах: у першу чергу Вп. ґенерального осаула інженера Олександра Криги, як директора Видавництва, а також Вп. д-ра Зенона Кузелі, як його технічного редактора, — щиру подяку.

Редакція.

In besonderer Zeile, Text auf besonderer Seite

, яке взяло на себе не тільки всі технічні турботи, звязані з її виданням, але й покрило майже всі видатки видання Альманаха.

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ НАРИС.

НАПИСАЛИ:

І. частину — **ВАСИЛЬ КУЧАБСЬКИЙ.**

ІІ. частину — Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжий **МАРКО БЕЗРУЧКО.**

ЧАСТИНА ПЕРША.

У порівнанню до великого розміру переворотів на Україні в 1917—1920-их рр. пригоди декількох соток, чи тисячів борців за Волю України — доля і недоля Січового Стрілецтва — моглиб здаватися дрібним епізодом, незамітним в історії України. Алеж вага якогось історичного чинника міряється не абсолютними числами, тільки величиною його впливу на долю народів. Урятованням Центральної Ради від заглади в січні—лютому 1918 року й потім повстанням проти Гетьмана Скоропадського в листопаді 1918-ого року Січове Стрілецтво призвело своєю зброєю рішення перворядної ваги не то в розмірах історії одної тільки України, а історичної долі всієї Східної Европи. Без моноґрафії про Січове Стрілецтво, історіоґрафія про події на Україні в 1917—1920 рр. булаб отже далеко неповна.

Як небудь не судитиб про наслідки отих збройних чинів Січового Стрілецтва, ті чини були самі по собі великі. Такі далекосяглі чини могла довершити тільки збройна сила з дуже значними потенціями понаднаціональними, бо всюди однаково хвали гідних, етичних вартостей героїзму.

Алеж предметом послідуючого далі нарису історії Січового Стрілецтва не є судьба Січового Стрілецтва в звязку з судьбою тогочасної України та всієї Східної Европи. На такі історичні перспективи ще не прийшов свій час. Отой нарис начеркнув собі богато скромніщі рямки — він має тільки на меті не дати, щоб пропали для орґанізаторів будучого Українського Війська принаймні зовнішні вартости Січового Стрілецтва: його богаті орґанізаційні досвіди в пристосованню західної військової зіспоєности до української національної душі.

Щоби сповнити таке завдання, цей нарис видержаний не в фахово-військовому, а в популярному тоні. Тим-то в ньому звернено головну увагу на перші часи Січового Стрілецтва, коли воно було дуже малою, але міцно зіспоєною військовою частиною, і зясовано ті часи його історії з усіми подробицями та ілюстраціями, що видавалися характеристичними. Бо коли мова про чети й сотні, а не про полки й дивізії, то лекше читачеві відчути, що поза словом „військо“ криються десятки й сотні й тисячки живих людей, з яких кожда, як і він, думає і почуває. Лекше тоді йому оцінити, чим викликується готовість отих соток і тисячів живих людей — „війська“ — кождої хвилини головою лягти за те, що вважається добрим і бажаним для своєї суспільности, і лекше теж йому й полюбити своє національне військо — сіру масу узброєних живих людей, із яких кожда, йдучи в бій не знає, чи після бою сонце ще світитиме і для неї.

Відсіля й різка ріжниця поміж першою частиною цього нарису історії Січового Стрілецтва й другою, про його боєві чини з того часу, коли воно розрослося в корпус, зложений із кількох полків піхоти й артилерії та технічних частин. Загальнодоступний тон мусів уступити перед більше відповідним фахово-військовим тоном праць Начальників Штабів тогочасного Січового Стрілецтва, старшин Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжого Марка Безручка й Полковника Юрія Отмарштейна. Бо в масах, якими тоді оперувало Січове Стрілецтво, жива одиниця-людина вже в значній мірі пропадала і в його чинах можна добачити ще тільки колєктиви: курінi й полки, дані, якими може оперувати тільки військова наука.

З уваги на те, що найцінніщий архівальний матеріял до історії Січового Стрілецтва: ориґінальні документи, накази, звідомлення і т. д. захований на Великій Україні і що лише невелика скількість документальних даних могла бути вжита при складенню цього нарису, здебільша опертого на мемуарних матеріялах, у ньому без сумніву знайдуться розмірно незначні неточности в датах і подробицях. Але й такого, яким він є, цього нарису не можнаб було скласти, колиб не збірка всіх доступних матеріялів, переведена дуже совісно старшиною Січових Стрільців Грицьком Гладким, за що йому належиться особлива й як найщиріша подяка. Окрім його власних споминів і причинків у підстави цього нарису лягли дуже точні дані, достарчені старшиною Січових Стрільців Осипом Думіном, і спомини старшин Січових Стрільців: Андрія Мельника, Романа Сушка, Архипа Кмети, Юхима Осипенка, Михайла Кураха, Степана Козака, д-ра Івана Рихла, Федя Микуляка, Андрія Жуківського, Дмитра Герчанівського, Івана Чмоли, Володимира Зарицького, С. Білодуба, Михайла Завбермана, Михайла Вацика, Франца Бориса, Федя Мамчура, М. Пікаса, Івана Данькова, І. Максимяка, Володимира Чубатого, П. Подолюха, Івана Татаринського, Івана Гончаренка, Евг. Зиблікевича, Романа Дашкевича, Івана Кичуна, Андрія Домарадського, Василя Соловчука, Ів. Пака, Філоновича й Осипа Вудкевича. Деякі подробиці цього нарису подали зпоза Січового Стрілецтва дд. Борис Гомзин і Павло Богацький, яким за те належиться окрема подяка.

I.

Передісторія Січового Стрілецтва.

Первопочинів Січового Стрілецтва слід шукати не щойно 19. листопада 1917. року, коли 22 Українців, полонених із австрійської армії, перейшло зі свого табору в Дарниці біля Київа в столицю України, щоб дати початок орґанізації Січових Стрільців, а багато раніще: в перших українських тайних військових орґанізаціях у Галичині на розсвіті української національно-військової думки, в 1912. році. Бо з цих орґанізацій вийшла і в них творила свою думку відродження збройної сили Української Нації, як головного засобу здобуття української державности, більшість перших орґанізаторів Січового Стрілецтва: тих його старшин і рядовиків, що стали його ідейними провідниками на початках його істнування.

Замисли збройної боротьби за українську державність зродилися були в несприятливих умовинах. 1911 рік застав був іще далеко непокінчений, хоч столітній уже, процес національно-культурного відродження українського народу. Думка про національну окремішність України вспіла захопити ще лише розмірно дуже незначні кола інтеліґенції, що вийшла з української етноґрафічної маси, а в саму цю масу просякнула ще на загал беручи дуже плитко, на широких областях України навіть цілком непомітно. Такий непевний, хиткий ґрунт народу, який навіть з національно-культурного боку далеко ще не був забезпечний перед етнічною русифікацією, був, розуміється, що аж занадто безплодний, щоби з нього могла вирости дійсна, жива, ні в кого не наслідувана державницька тенденція.

Розуміння того, що український народ у своїй масі національно несвідомий, мало рішаючий вплив на українську національно-політичну думку. Вона мусіла звернутися головно в напрямі шукання засобів, якіб найлекше й найшвидше дали змогу розвинутися перше усього українській національній культурі. Завдяки безсиллю українського народу були отже дуже небажані хоч би й найменші перешкоди з боку займанщицьких держав — Австрії й Росії. Тому одною з найважніщих функцій української політики мусіло стати переконування займанщицьких держав, що скріплення національної свідомости і культури українського народу не ослабить його льояльности до здобувчої держави. Тактика льоялізму, на який, ніби-то в українськім національнім інтересі, не сміла впасти ані тінь підозріння, перемінилася в аксіому української політичної думки. З її погляду українські національно-державницькі мрії мусіли видаватися шкідливим для національної справи викликуванням недовіря, а за тим і гноблення українського життя з боку займанщицьких держав. Від такої тактики до признання, що пробування України під владою займанщицьких держав є не лише вічне, але й при змінених умовах може бути бажане й корисне для українського народу, був тільки один крок. Цей крок і зробив загал українського громадянства по цей і другий бік Збруча. Його думка не посміла й не хотіла сягнути далі поза автономію українських земель у межах займанщицьких держав, як одиноку корисну для української справи її розвязку. Ця наскрізь льоялістична національно-політична думка загалу всього, без уваги на австро-російський кордон, українського

I.

Передісторія Січового Стрілецтва.

Первопочинів Січового Стрілецтва слід шукати не щойно 19. листопада 1917. року, коли 22 Українців, полонених із австрійської армії, перейшло зі свого табору в Дарниці біля Київа в столицю України, щоб дати початок орґанізації Січових Стрільців, а багато раніще: в перших українських тайних військових орґанізаціях у Галичині на розсвіті української національно-військової думки, в 1912. році. Бо з цих орґанізацій вийшла і в них творила свою думку відродження збройної сили Української Нації, як головного засобу здобуття української державности, більшість перших орґанізаторів Січового Стрілецтва: тих його старшин і рядовиків, що стали його ідейними провідниками на початках його істнування.

Замисли збройної боротьби за українську державність зродилися були в несприятливих умовинах. 1911 рік застав був іще далеко непокінчений, хоч столітній уже, процес національно-культурного відродження українського народу. Думка про національну окремішність України вспіла захопити ще лише розмірно дуже незначні кола інтеліґенції, що вийшла з української етноґрафічної маси, а в саму цю масу просякнула ще на загал беручи дуже плитко, на широких областях України навіть цілком непомітно. Такий непевний, хиткий ґрунт народу, який навіть з національно-культурного боку далеко ще не був забезпечений перед етнічною русифікацією, був, розуміється, ще аж занадто безплодний, щоби з нього могла вирости дійсна, жива, ні в кого не наслідувана державницька тенденція.

Розуміння того, що український народ у своїй масі національно несвідомий, мало рішаючий вплив на українську національно-політичну думку. Вона мусіла звернутися головно в напрямі шукання засобів, якіб найлекше й найшвидше дали змогу розвинутися перш усього українській національній культурі. Завдяки безсиллю українського народу були отже дуже небажані хоч би й найменші перешкоди з боку займанщицьких держав — Австрії й Росії. Тому одною з найважніщих функцій української політики мусіло стати переконування займанщицьких держав, що скріплення національної свідомости і культури українського народу не ослабить його льояльности до здобувчої держави. Тактика льоялізму, на який, ніби-то в українськім національнім інтересі, не сміла впасти ані тінь підозріння, перемінилася в аксіому української політичної думки. З її погляду українські національно-державницькі мрії мусіли видаватися шкідливим для національної справи викликуванням недовіря, а за тим і гноблення українського життя з боку займанщицьких держав. Від такої тактики до признання, що пробування України під владою займанщицьких держав є не лише вічне, але й при змінених умовах може бути бажане й корисне для українського народу, був тільки один крок. Цей крок і зробив загал українського громадянства по цей і другий бік Збруча. Його думка не посміла й не хотіла сягнути далі поза автономію українських земель у межах займанщицьких держав, як одиноку корисну для української справи її розвязку. Ця наскрізь льоялістична національно-політична думка загалу всього, без уваги на австро-російський кордон, українського

ґромадянства проявилася в найчистіщій формі в австрійській займанщині, бо конституційний устрій Австрії лекше дозволяв Українцям зжитися з нею. На наддніпрянщиніж, де царат нищив українське національне життя занадто безоглядно, український льоялізм до Росії став льоялізмом не до істнуючого царського Петрограду, а до майбутнього, демократичного, для якого українство вже не буде „крамолою". Російську державність підставлено там „всеросійською революційною демократією", майбутнім владарем Россії. Це й надавало українській політичній думці Наддніпрянщини деяку революційно-переворотницьку закраску, яка одначе з ідеєю самостійної української державности не мала нічого спільного.

При таких поглядах і настроях загалу української суспільности не було місця для української державницької ідеї як напрямної народніх змагань. Цю ідею проголосили були „в принціпі" деякі соціялістичні українські течії ще на прикінці XIX. століття, але вона була лише льоґічним висновком соціялістичної ідеї взагалі, ідеї повного визволення людини з „поневолення" у всіх його формах. Таким чином це не була ніяка своя власна жива тенденція й думка самоїж таки України, тільки не був запозичений із чужини, від окциденту, продукт демократичного розвитку всієї Европи. В такій ґенезі пізніщих українських державницьких 1917—1920-их роках і крилося якраз джерело державотворчої слабости тогочасної України. Бо як холодна, льоґічна катеґорія, що не випливала ні з почувань, ані потреб української суспільности, така націонаьльно-державницька українська ідея була чужа й незрозуміла загалові. Як теоретичний принцип вона принялася зрештою лише в нечисленних гуртах соціялістичної молоді — і то майже виключно тільки в Галичині, в рішаючій мірі під впливом національно-державницької соціялістичної польської думки. Українських соціялістичні течії Наддніпрянщини, що стояли під впливом московського соціялістичного руху, для якого, як для руху внутрі державної нації, питання національно-державного визволення взагалі не істнувало, не приняли навіть такої ідеї української державности. Без практичного значіння осталися теж і орґанічно з історичного ґрунту самоїж таки України виросші національно-державницькі мрії розкиданих по всій Україні фантастів, зроджені з захоплення бувальщиною українського народу. Бо вони ставили ідею Української Державности в почот одірваних од сучасного життя національно-історичних памяток і святощів. Та всеж, хоч і твором здебільша льоґічної спекуляції, чужим загалові громадянства, але були в 1911. році натяки на можливість українських державницьких змагань, колись у дуже ще, як здавалося, віддаленому майбутньому. Це були наче передвісники перетворення української лише культурної нації в політичну. Бо ці натяки на власну державність могла перемінити в ціль практичних змагань всяка европейська завірюха, яка розвіялаб в українськім громадянстві привичку думати, що міжнароднє положення України, яке остоялося більше сотні літ, уже незмінне, і яка за прикладом інших „поневолених" народів штовхнулаб згідно з ідеями демократизму теж і Україну на шлях національно-державницьких змагань.

Світанок української національно-військової думки в 1912. році.

Так-то рішаючим моментом для популяризації думки про українську державність, як ідеї не цілком одірваної від життя, стала можливість зміни европейського положення, що виявилася в 1912. році, зміни довершеної міжнародніми потугами рівними могутньости австрійської та російської держави. Ось уже від 1908. року в Европі не переводилися гострі міждержавні непорозуміння. У всіх европейських державах на випередки почалися збросння, щоби швидше всіх дійти до повної военної готовости. Завірюха на Балкані довела нарешті в 1912. році военну гарячку, що захопила була цілий ряд европейських держав, до найвищого пункту кипіння. В тому році показалося, що десятиліттями миру закріплювана европейська

громадянства проявилася в найчистіщій формі в австрійській займанщині, бо конституційний устрій Австрії лекше дозволяв Українцям зжитися з нею. На наддніпрянщиніж, де царат нищив українське національне життя занадто безоглядно, український льоялізм до Росії став льоялізмом не до істнуючого царського Петрограду, а до майбутнього, демократичного, для якого українство вже не буде „крамолою“. Російську державність підставлено там „всеросійською революційною демократією“, майбутнім владарем Россії. Це й надавало українській політичній думці Наддніпрянщини деяку революційно-переворотницьку закраску, яка одначе з ідеєю самостійної української державности не мала нічого спільного.

При таких поглядах і настроях загалу української суспільности не було місця для української державницької ідеї як напрямної народніх змагань. Цю ідею проголосили були „в принципі“ деякі соціялістичні українські течії ще на прикінці XIX. століття, але вона була лише льоґічним висновком соціялістичної ідеї взагалі, ідеї повного визволення людини з „поневолення“ у всіх його формах. Таким чином це не була ніяка своя власна жива тенденція й думка самоїж таки України, тільки не був запозичений із чужини, від окциденту, продукт демократичного розвитку всієї Европи. В такій ґенезі пізніщих українських державницьких 1917—1920-их роках і крилося якраз джерело державотворчої слабости тогочасної України. Бо як холодна, льоґічна катеґорія, що не випливала ні з почувань, ані потреб української суспільности, така національно-державницька українська ідея була чужа й незрозуміла загалові. Як теоретичний принцип вона принялася зрештою лише в нечисленних гуртах соціялістичної молоді — і то майже виключно тільки в Галичині, в рішаючій мірі під впливом національно-державницької соціялістичної польської думки. Українських соціялістичні течії Наддніпрянщини, що стояли під впливом московського соціялістичного руху, для якого, як для руху внутрі державної нації, питання національно-державного визволення взагалі не істнувало, не приняли навіть такої ідеї української державности. Без практичного значіння осталися теж і орґанічно з історичного ґрунту самоїж таки України вирослі національно-державницькі мрії розкиданих по всій Україні фантастів, зроджені з захоплення бувальщиною українського народу. Бо вони ставили ідею Української Державности в почот одірваних од сучасного життя національно-історичних памяток і святощів. Та всеж, хоч і твором здебільша льоґічної спекуляції, чужим загалові громадянства, але були в 1911. році натяки на можливість українських державницьких змагань, колись у дуже ще, як здавалося, віддаленому майбутньому. Це були наче передвісники перетворення української лише культурної нації в політичну. Бо ці натяки на власну державність могла перемінити в ціль практичних змагань всяка европейська завірюха, яка розвіялаб в українськім громадянстві привичку думати, що міжнароднє положення України, яке остоялося більше сотні літ, уже незмінне, і яка за прикладом наших „поневолених“ народів штовхнулаб згідно з ідеями демократизму теж і Україну на шлях національно-державницьких змагань.

Світанок української національно-військової думки в 1912. році.

Так-то рішаючим моментом для популяризації думки про українську державність, як ідеї не цілком одірваної від життя, стала можливість зміни европейського положення, що виявилася в 1912. році, зміни довершеної міжнародніми потугами рівними могутньости австрійської та російської держави. Ось уже від 1908. року в Европі не переводилися гострі міждержавні непорозуміння. У всіх европейських державах на випередки почалися зброєння, щоби швидше всіх дійти до повної воєнної готовости. Завірюха на Балкані довела нарешті в 1912. році воєнну гарячку, що захопила була цілий ряд европейських держав, до найвищого пункту кипіння. В тому році оказалося, що десятиліттями миру закріплювана европейська

рівновага кождої хвилини може розвалитися, що над Европою кождого дня може розгулятися воєнна хуртовина, якій рівної не знає світ.

Сподівання великих воєнних подій заворушили думкою всіх „поневолених“ народів, у яких національно-державницький рух був хоч трохи живий і популярний. Усі вони обіцювали собі, що результатом грядучої війни буде така зміна карти Европи, яка їм бажана. До вислову почала приходити їхня власна національна енерґія й кристалізувала думку, що вони не можуть бути пасивними свідками подій, а мусять узяти в них активну збройну участь во імя свого визволення. Був це отже рік відродження національного мілітаризму „поневолених“ народів, у їх же числі й польського в австрійській займанщині. Чимраз ширші кола польського громадянства почала тоді захоплювати польська ідеольоґічна національно-військова література, яка доказувала, що Польща чекати може свого визволення лише піднімаючи збройну партизанську й терористичну боротьбу проти займанців, переведену конспіративною національно-революційною польською армією, яка теж принялаб участь, як окремішна сила, в грядучих европейських війнах.

Цій літературі судилося мати рішаючий вплив теж на українську молодь в Галичині. Воєнна небезпека 1912. року, принесла непевність і нервове напруження серед деякої, в першу чергу молодшої, частини української галицької суспільности. Бо ця небезпека перекидала привичний спосіб думок громадянства, й ставила перед його очима можливості, до яких воно ніколи не займало ніякого становища: можливості пересунення австрійсько-російського кордону на українських землях без участи й волі українського народу, отже й небезпеку, що й галицькі Українці, яким досі жилося під владою Австрії більменш вільно, попадуть у російську „тюрму народів“. Це вимагало негайної відповіди, що слід робити українському народові, щоб хоч трохи вплинути на майбутню свою долю. Її дала якраз тогочасна польська ідеольоґічна національно-військова література, бо положення польського народу було анальоґічне до українського: український народ повинен зорґанізувати свою власну збройну силу, щоб не лише відбороняти більшменш вільну Галичину від російського поневолення, але й використати нагоду й визволити ще й деяку частину Наддніпрянщини зпід російського ярма для самостійного національно-державного життя. Таким чином холодна, льоґічна, відірвана від життя катеґорія — українська національно-державницька думка — нараз набирала живої плоти, вона ставала реальною метою, що поривала своєю сміливістю. Така ідея могла захопити й справді захопила найкращу частину української молоді в Галичині.

Анґлійська ідея пласту (скавтінґу) й глухі вістки про тайні польські військові орґанізації показали цій галицькій українській молоді, як слід орґанізувати збройну силу. Так-то спершу серед ґімназійної, швидко потім і університетської української молоді у Львові закладаються перші українські тайні військові товариства. Ідея революційного українського війська, що підніме боротьбу за недосяжну, як недавно видавалося, мрію — українську державність — швидко захоплює чим-

Одно з перших тайних військових товариств українських студентів університету в Галичині. — († Федь Черник).

рівновага кождої хвилини може розвалитися, що над Европою кождого дня може розгулятися воєнна хуртовина, якій рівної не знає світ.

Сподівання великих воєнних подій заворушили думкою всіх „поневолених“ народів, у яких національно-державницький рух був хоч трохи живий і популярний. Усі вони обіцювали собі, що результатом грядучої війни буде така зміна карти Европи, яка їм бажана. До вислову почала приходити їхня власна національна енерґія й кристалізувала думку, що вони не можуть бути пасивними свідками подій, а мусять узяти в них активну збройну участь во імя свою визволення. Був це отже рік відродження національного мілітаризму „поневолених“ народів, у їх же числі й польського в австрійській займанщині. Чимраз ширші кола польського громадянства почала тоді захоплювати польська ідеольоґічна національно-військова література, яка доказувала, що Польща чекати може свою визволення лише піднімаючи збройну партизанську й терористичну боротьбу проти займанців, переведену конспіративною національно-революційною польською армією, яка теж принялаб участь, як окремішна сила, в грядучих европейських війнах.

Цій літературі судилося мати рішаючий вплив теж на українську молодь в Галичині. Воєнна небезпека 1912. року, принесла непевність і нервове напруження серед деякої, в першу чергу молодшої, частини української галицької суспільности. Бо ця небезпека перекидала привичний спосіб думок громадянства й ставила перед його очима можливости, до яких воно ніколи не займало ніякого становища: можливости пересунення австрійсько-російського кордону на українських землях без участи й волі українського народу, отже й небезпеку, що й галицькі Українці, яким досі жилося під владою Австрії білменш вільно, попадуть у російську „тюрму народів“. Це вимагало негайної відповіди, що слід робити українському народові, щоб хоч трохи вплинути на майбутню свою долю. Її дала якраз тогочасна польська ідеольоґічна національно-військова література, бо положення польського народу було анальоґічне до українського: український народ повинен зорґанізувати свою власну збройну силу, щоб не лише відбороняти більшменш вільну Галичину від російського поневолення, але й використати нагоду й визволити ще й деяку частину Наддніпрянщини зпід російського ярма для самостійного національно-державного життя. Таким чином холодна, льоґічна, відірвана від життя катеґорія — українська національно-державницька думка — нараз набирала живої плоти, вона ставала реальною метою, що поривала своєю смілвістю. Така ідея могла захопити й справді захопила найкращу частину української молоді в Галичині.

Анґлійська ідея пласту (скавтінґу) й глухі вістки про тайні польські військові орґанізації показали цій галицькій українській молоді, як слід орґанізувати збройну силу. Так-то спершу серед ґімназійної, швидко потім і університетської української молоді у Львові закладаються перші українські тайні військові товариства. Ідея революційного українського війська, що підніме боротьбу за недосяжну, як недавно видавалося, мрію — українську державність — швидко захоплює чим-

Одно з перших тайних військових товариств українських студентів університету в Галичині. — (Федь Черник)

рівновага кождої хвилини може розвалитися, що над Европою кождого дня може розгулятися воєнна хуртовина, якій рівної не знає світ.

Сподівання великих воєнних подій заворушили думкою всіх „поневолених" народів, у яких національно-державницький рух був хоч трохи живий і популярний. Усі вони обіцювали собі, що результатом грядучої війни буде така зміна карти Европи, яка їм бажана. До вислову почала приходити їхня власна національна енерґія й кристалізувала думку, що вони не можуть бути пасивними свідками подій, а мусять узяти в них активну збройну участь во імя свого визволення. Був це отже рік відродження національного мілітаризму „поневолених" народів, у їх же числі й польського в австрійській займанщині. Чимраз ширші кола польського громадянства почала тоді захоплювати польська ідеольоґічна національно-військова література, яка доказувала, що Польща чекати може свого визволення лише піднімаючи збройну партизанську й терористичну боротьбу проти займанців, переведену конспіративною національно-революційною польською армією, яка теж принялаб участь, як окремішна сила, в грядучих европейських війнах.

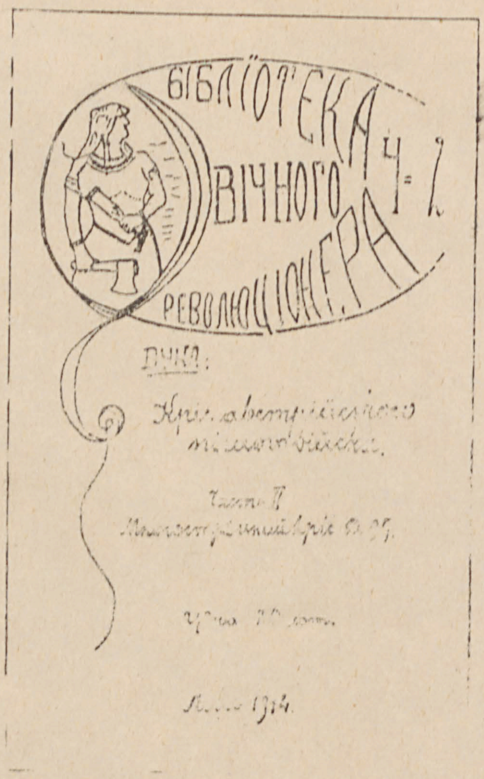
Цій літературі судилося мати рішаючий вплив теж на українську молодь в Галичині. Воєнна небезпека 1912. року, принесла непевність і нервове напруження серед деякої, в першу чергу молодшої, частини української галицької суспільности. Бо ця небезпека перекидала привичний спосіб думок громадянства й ставила перед його очима можливости, до яких воно ніколи не займало ніякого становища: можливости пересунення австрійсько-російського кордону на українських землях без участи й волі українського народу, отже й небезпеку, що й галицькі Українці, яким досі жилося під владою Австрії більменш вільно, попадуть у російську „тюрму народів". Це вимагало негайної відповіди, що слід робити українському народові, щоб хоч трохи вплинути на майбутню свою долю. Її дала якраз тогочасна польська ідеольоґічна національно-військова література, бо положення польського народу було анальоґічне до українського: український народ повинен зорґанізувати свою власну збройну силу, щоб не лише відбороняти більшменш вільну Галичину від російського поневолення, але й використати нагоду й визволити ще й деяку частину Наддніпрянщини зпід російського ярма для самостійного національно-державного життя. Таким чином холодна, льоґічна, відірвана від життя катеґорія — українська національно-державницька думка — нараз набирала живої плоти, вона ставала реальною метою, що поривала своєю сміливістю. Така ідея могла захопити й справді захопила найкращу частину української молоді в Галичині.

Одно з перших тайних військових товариств українських студентів університету в Галичині. — († Федь Черник).

Анґлійська ідея пласту (скавтінґу) й глухі вістки про тайні польські військові орґанізації показали цій галицькій українській молоді, як слід орґанізувати збройну силу. Так-то спершу серед ґімназійної, швидко потім і університетської української молоді у Львові закладаються перші українські тайні військові товариства. Ідея революційного українського війська, що підніме боротьбу за недосяжну, як недавно видавалося, мрію — українську державність — швидко захоплює чим-

раз ширші кола молоді й тайні військові орґанізації української молоді починають закладатися і в других галицьких містах поза Львовом. Без фахово-військових провідників почала ця молодь займатися військовою самоосвітою. Її військовими підручниками були статути австрійської армії й нечисленні ще поки-що польські фахово-військові видання. Зорґанізована в своїх військових товариствах українська молодь муштрує в погідну чи дощеву погоду, іноді й підчас снігової завірухи, робить боєві вправи й походи у день і в ночі. Багато було в цьому молодечому пориві наївного й недоцільного з фахово-військового погляду, але — національним воякою оце ставав юнак, що ніколи ні в якій армії не служив і навіть не мав учителя, що пройшов би хоч яку військову службу. І втеж ці наївні орґанізації ґімназистів видали навіть перші українські фахово-військові підручники, биті в одній чи двох сотнях примірників на шапіроґрафі. Ці підручники, а зокрема доволі добрий підручник, перерібка з польського, про розвідчу службу, що вивчив пізніщих Українських Січових Стрільців на добрих у свойм часі розвідчиків, були вживані ще підчас Великої Війни в 1914. році в рядах Українських Січових Стрільців.

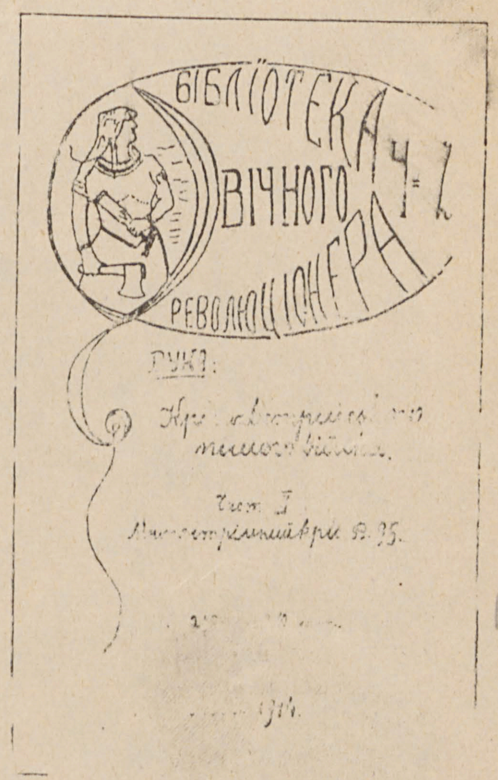
Перше українське військове товариство
(Один із підручників, виданих „Мазепинським Курсом Мілітарним“ на переломі 1913 і 1914. р.)

Тимчасом гостре міжнароднє напруження 1912. року минуло. Життя пійшло начеб-то давніми, спокійними шляхами. Та всеж зброєння европейських держав не втагали і всі вони клали енерґійні зусилля, щоб серед свойо населення спопуляризувати мілітаризм. Тому Австрія звернула увагу на відродження протиросійського польського мілітаризму і, щоб пособити його розвиткові, дала дозвіл на творення леґальних польських військових товариств. Із цієї леґальної можливости скористали теж Українці і вже весною 1913. року заклалася у Львові за почином „Українського Січового Союзу“ (У. С. С.) перша явна українська військова орґанізація, що приняла назву „Стрілецького Т-ва“, а згодом по затвердженю статута назву „Українських Січових Стрільців“, назву, яка пізніще перейшла на „Українських Січових Стрільців“ — леґіон при австрійській армії 1914. року — і на Київських „Січових Стрільців“ у 1917. році. Уперше прилюдно появилися узброєні українські жовніри, одягнуті в окремішню свою військову форму.

Вплив нового українського національно-військового руху на українське громадянство в Галичині.

Загал галицького українського громадянства приняв появу перших „Січових Стрільців“ насмішливо, бо воєнне напруження 1912. р. швидко вспіло проминути, не лишивши ніяких слідів у його думці. Для нього дальше остався цілком незахмареним европейський міжнародній овид; і на його погляд европейському мирові не загрожувало рішуче ніщо. Але після закладення першої леґальної орґанізації „Січових Стрільців“ думка творення власного національного війська вже не згасла. Особливо „Січові Стрільці II“ у Львові стали незвичайно популярні серед українського львівського міщанства й робітництва, що гуртувалися у львівській „Січи“, й швидко в них зібралося кілька сотень членів. Рівночасно з великим розмахом орґанізувалися у всій

раз ширші кола молоді й тайні військові орґанізації української молоді починають закладатися і в других галицьких містах поза Львовом. Без фахово-військових провідників почала ця молодь займатися військовою самоосвітою. Її військовими підручниками були статути автерійської армії й нечисленні ще поки-що польські фахово-військові видання. Зорґанізована в своїх військових товариствах українська молодь муштрує і в погідну чи дощеву погоду, иноді й підчас снігової завірухи, робить боєві вправи й походи у день і в ночі. Багато було в цьому молодечому пориві наївного й недоцільного з фахово-військового погляду, але — національним воякою оце ставав юнак, що ніколи ні в якій армії не служив і навіть не мав учителя, що пройшов би хоч яку військову службу. І веeж ці наївні орґанізації ґімнастиків видали навіть перші українські фахово-військові підручники, биті в одній чи двох сотнях примірників на шапіроґрафі. Ці підручники, а зокрема доволі добрий підучник, перерібка з польського, про розвідчу службу, що вивчив пізніщих Українських Січових Стрільців на добрих у своїм часі розвідчиків, були вживані ще підчас Великої Війни в 1914. році в рядах Українських Січових Стрільців.

Перше українське військове товариство.
(Один із підручників, виданих „Мазепинським КУрсом Мілітарним“ на переломі 1913 і 1914. р.)

Тимчасом гостре міжнароднє напруження 1912. року минуло. Життя пішло начеб-то давніми, спокійними шляхами. Та всеж зброєння европейських держав не взагали і всі вони клали енерґійні зусилля, щоб сервд свого населення спопуляризувати мілітаризм. Тому Австрія звернула увагу на відродження протиросійського польського мілітаризму і, щоб пособити його розвиткові, дала дозвіл на творення леґальних польських військових товариств. Із цієї леґальної можливости скористали теж Українці і вже весною 1913. року заклалася у Львові за почином „Українського Січового Союзу“ (У. С. С.) перша явна українська військова орґанізація, що приняла назву „Стрілецького Т-ва“, а згодом по затвердженю статута назву „Українських Січових Стрільців“, назву, яка пізніще перейшла на „Українських Січових Стрільців“ — леґіон при австрійській армії 1914. року — і на Київських „Січових Стрільців“ у 1917. році. Уперше прилюдно появилися узброєні українські жовніри, одягнуті в окремішню свою військову форму.

Вплив нового українськьго національно-військового руху на українське громадянство в Галичині.

Загал галицького українського громадянства приняв появу перших „Січових Стрільців“ насмішливо, бо воєнне напруження 1912. р. швидко вспіло проминути, нє лишивши ніяких слідів у його думці. Для нього дальше остався цілком незахмареним европейський міжнародній овид; і на його погляд европейському мирові не загрожувало рішуче нігцо. Але після закладення першої леґальної орґанізації „Січових Стрільців“ думка творення власного національного війська вже не згасла. Особливо „Січові Стрільці II“ у Львові стали незвичайно популярні серед українського львівського міщанства й робітництва, що гуртувалися у львівській „Січи“, й швидко в них зібралося кілька сотень членів. Рівночасно з великим розмахом орґанізувалися у всій

раз ширші кола молоді й тайні військові орґанізації української молоді починають закладатися і в других галицьких містах поза Львовом. Без фахово-військових провідників почала ця молодь займатися військовою самоосвітою. Її військовими підручниками були статути австрійської армії й нечисленні ще поки-що польські фахово-військові видання. Зорґанізована в своїх військових товариствах українська молодь муштрує і в погідну чи дощеву погоду, іноді й підчас снігової завірухи, робить боєві вправи й походи у день і в ночі. Багато було в цьому молодечому пориві наївного й недоцільного з фахово-військового погляду, але — національним воякою оце ставав юнак, що ніколи ні в якій армії не служив і навіть не мав учителя, що пройшов би хоч яку військову службу. І втеж ці наївні орґанізації ґімназистів видали навіть перші українські фахово-військові підручники, биті в одній чи двох сотнях примірників на шапіроґрафі. Ці підручники, а зокрема доволі добрий підучник, перерібка з польського, про розвідчу службу, що вивчив пізніщих Українських Січових Стрільців на добрих у свойм часі розвідчиків, були вживані ще підчас Великої Війни в 1914. році в рядах Українських Січових Стрільців.

Перше українське військове товариство.
(Один із підручників, виданих „Мазепинським Курсом Мілітарним“ на переломі 1913 і 1914. р.)

Тимчасом гостре міжнароднє напруження 1912. року минуло. Життя пішло начеб-то давніми, спокійними шляхами. Та всеж збросння европейських держав не встали і всі вони клали енерґійні зусилля, щоб серед свого населення спопуляризувати мілітаризм. Тому Австрія звернула увагу на відродження протиросійського польського мілітаризму і, щоб пособити його розвиткові, дала дозвіл на творення леґальних польських військових товариств. Із цієї леґальної можливости скористали теж Українці і вже весною 1913. року заклалася у Львові за почином „Українського Січового Союзу“ (У. С. С.) перша явна українська військова орґанізація, що приняла назву „Стрілецького Т-ва“, а згодом по затверджені статута назву „Українських Січових Стрільців“, назву, яка пізніще перейшла на „Українських Січових Стрільців“ — леґіон при австрійській армії 1914. року — і на Київських „Січових Стрільців“ у 1917. році. Уперше прилюдно появилися узброєні українські жовніри, одягнуті в окремішню свою військову форму.

Вплив нового українського національно-військового руху на українське громадянство в Галичині.

Загал галицького українського громадянства приняв появу перших „Січових Стрільців“ насмішливо, бо воєнне напруження 1912. р. швидко вспіло проминути, не лишивши ніяких слідів у його думці. Для нього дальше остався цілком незахмареним европейський міжнародній овид; і на його погляд европейському мирові не загрожувало рішуче ніщо. Але після закладення першої леґальної орґанізації „Січових Стрільців“ думка творення власного національного війська вже не згасла. Особливо „Січові Стрільці II“ у Львові стали незвичайно популярні серед українського львівського міщанства й робітництва, що гуртувалися у львівській „Січи“, й швидко в них зібралося кілька сотень членів. Рівночасно з великим розмахом орґанізувалися у всій

Галичині польські „стрілецькі“ товариства. Успіх орґанізації „Січових Стрільців II“ при львівській „Січи“, а головно бажання конкуренції з подібними польськими товариствами, швидко призвичаїли загал українського громадянства до національно-військової новинки: вона не лише перестала видаватися смішною, а навпаки, почала манити.

Одна з перших явних українських військових орґанізацій у Галичині.
(Гурток Стрільців при українськім гімнастичнім товаристві „Сокіл“ у Львові. Між ними Федь Черник — стоїть перший з правого боку).

І так у всій Галичині наприкінці 1913. року товариство „Січ“ а за ним подібне українське товариство „Сокіл“ почали формувати свої відділи „Січових“ і „Сокільських“ „Стрільців“, щоби військовими заняттями зацікавити своїх членів. У всій цій орґанізації на загал не було ніякої глибшої думки. Товариства, що формували українські військові відділи, не обєдналися під спільним штабом і навіть не створили ніякої проґрами фахово-військової підготовки, ні фахово-військових шкіл. Між ними пішла распря й дрібничкові інтриґи, вартість же їхньої військово-вишкільної праці була дуже незначна. Більше уваги присвячував стрілецьким т-вам тільки Український Січовий Союз, який обєднав у собі Т-ва „Українських Січових Стрільців“, створив у себе з делеґатів двох стрілецьких т-в у Львові Стрілецьку Секцію, яка давала т-вам напрям праці, присвятив стрілецьким справам часть свого орґану „Січові Вісти“ і видав перший друкований „Правильник Піхотинця“, якого вживали потім весь час У. С. С., а далі вся Українська Галицька Армія і С. С.

Леґальна можливість, правда, швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але рівночасно затемнила її ідеольоґічний характер. В давніщих тайних військових товариствах обережно підбирано членів і ці товариства справді розвивали самостійну, незвязану ні з чим посторонніи українську національно-державницьку думку. До леґальних же „Стрілецьких“ товариств попав усякий елемент, а зрештою їхні орґанізатори за невеликими виїмками здебільша взагалі не розуміли важного національно-політичного значіння, яке може мати ними ж творений військовий рух. Між всіми стрілецькими т-вами виріжняється Т-во „У. С. С. II.“ у Львові, яке прінціпово відкидало поміч Австрії (Австрія помагала польським стрілецьким т-вам і до того стреміли деякі українські стр. т-ва) і само закупило собі зброю, з якою потім вирушило й на війну. Зброю купували собі самі й Т-ва в Бориславі, Ясениці Сільній і Тустановичах. Але на загал думки більшости членів українських стрілецьких товариств ні трохи не виростали понад австрофільські льоялістичні настрої загалу українського громадянства в Галичині. Таким чином дві цілком протилежні ідеї: самостійницько-державницька й австрійсько-льоялістична на практиці сплелися в поглядах чи не величезної більшости членів і орґанізаторів ріжних „Стрілецьких“ товариств в одно і в їхніх думках український національний інтерес цілком покрився з австрійським державним інтересом, не лише не ослаблюючи, а навпаки скріплюючи масовий український австрофільський льоялізм у Галичині. Але, хоч і так, українська

Галичині польські „стрілецькі“ товариства. Успіх орґанізації „Січових Стрільців II“ при львівській „Січи“, а головно бажання конкуренції з подібними польськими товариствами, швидко призвичаїли загал українського громадянства до національно-військової новинки: вона не лише перестала видаватися смішною, а навпаки, почала манити.

Одна з перших явних українських військових орґанізацій у Галичині.
(Гурток Стрільців при українськім ґімнастичнім товаристві „Сокіл“ у Львові. Між ними Федь Черник — стоїть перший з правого боку).

І так у всій Галичині наприкінци 1913. року товариство „Січ“ а за ним подібне українське товариство „Сокіл“ почали формувати свої відділи „Січових“ і „Сокільських“ „Стрільців“, щоби військовими заняттями зацікавити своїх членів. У всій цій орґанізації на загал не було ніякої глибшої думки. Товариства, що формували українські військові відділи, не обєдналися під спільним штабом і навіть не створили ніякої проґрами фахово-військової підготовки, ні фахово-військових шкіл. Між ними пішла распря й дрібничкові інтриґи, вартість же їхньої військово-вишкольної праці була дуже незначна. Більше уваги присвячував стрілецьким т-вам тільки Український Січовий Союз, який обєднав у собі Т-ва „Українських Січових Стрільців“, створив у себе з делеґатів двох стрілецьких т-в у Львові Стрілецьку Секцію, яка давала т-вам напрям праці, присвятив стрілецьким справам часть свого орґану „Січові Вісти“ і видав перший друкований „Правильник Піхотинця“, якого вживали потім весь час У. С. С., а далі вся Українська Галицька Армія і С. С.

Леґальна можливість, правда, швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але рівночасно затемнила її ідеольоґічний характер. В давніщих тайних військових товариствах обережно підбирано членів і ці товариства справді розвивали самостійну, незвязану ні з чим стороннім українську національно-державницьку думку. До леґальнихже „Стрілецьких“ товариств попав усякий елемент, а зрештою їхні орґанізатори за невеликими виїмками здебільша взагалі не розуміли важного національно-політичного значіння, яке може мати нимиж творений військовий рух. Між всіми стрілецькими т-вами виріжняється Т-во „У. С. С. II.“ у Львові, яке прінціпово відкидало поміч Австрії (Австрія помагала польським стрілецьким т-вам і до того стреміли деякі українські стр. т-ва) і само закупило собі зброю з якою потім вирушило й на війну. Зброю купували собі самі й Т-ва в Бориславі, Ясениці Сільній і Тустановичах. Але на загал думки більшости членів українських стрілецьких товариств ні трохи не виростали понад австрофільські льоялістичні настрої загаду українського громадянства в Галичині. Таким чином дві цілком протилежні ідеї: самостійницько-державницька й австрійсько-льоялістична на практиці сплелися в поглядах чи не величезної більшости членів і орґанізаторів ріжних „Стрілецьких“ товариств в одно і в їхніх думках український національний інтерес цілком покрився з австрійським державним інтересом, не лише не ослаблюючи, а навпаки скріплюючи масовий український австрофільський льоялізм у Галичині. Але, хоч і так, українська

Галичині польські „стрілецькі“ товариства. Успіх орґанізації „Січових Стрільців II“ при львівській „Січи“, а головно бажання конкуренції з подібними польськими товариствами, швидко призвичаїли загал українського громадянства до національно-військової новинки: вона не лише перестала видаватися смішною, а навпаки, почала манити.

Одна з перших явних українських військових орґанізацій у Галичині.
(Гурток Стрільців при українськім гімнастичнім товаристві „Сокіл“ у Львові. Між ними Федь Черник — стоїть перший з правого боку).

І так у всій Галичині наприкінці 1913. року товариство „Січ“ а за ним подібне українське товариство „Сокіл“ почали формувати свої відділи „Січових“ і „Сокільських“ „Стрільців“, щоби військовими заняттями зацікавити своїх членів. У всій цій орґанізації на загал не було ніякої глибшої думки. Товариства, що формували українські військові відділи, не обєдналися під спільним штабом і навіть не створили ніякої проґрами фахово-військової підготовки, ні фахово-військових шкіл. Між ними пішла распря й дрібничкові інтриґи, вартість же їхньої військово-вишкільної праці була дуже незначна. Більше уваги присвячував стрілецьким т-вам тільки Український Січовий Союз, який обєднав у собі Т-ва „Українських Січових Стрільців“, створив у себе з делеґатів двох стрілецьких т-в у Львові Стрілецьку Секцію, яка давала т-вам напрям праці, присвятив стрілецьким справам часть свого орґану „Січові Вісти“ і видав перший друкований „Правильник Піхотинця“, якого вживали потім весь час У. С. С., а далі вся Українська Галицька Армія і С. С.

Леґальна можливість, правда, швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але рівночасно затемнила її ідеольоґічний характер. В давніщих тайних військових товариствах обережно підбирано членів і ці товариства справді розвивали самостійну, незвязану ні з чим стороннім українську національно-державницьку думку. До леґальних же „Стрілецьких“ товариств попав усякий елемент, а зрештою їхні орґанізатори за невеликими виїмками здебільша взагалі не розуміли важного національно-політичного значіння, яке може мати ними ж творений військовий рух. Між всіми стрілецькими т-вами виріжняється Т-во „У. С. С. II.“ у Львові, яке прінціпово відкидало поміч Австрії (Австрія помагала польським стрілецьким т-вам і до того стреміли деякі українські стр. т-ва) і само закупило собі зброю, з якою потім вирушило й на війну. Зброю купували собі самі й Т-ва в Бориславі, Ясениці Сільній і Тустановичах. Але на загал думки більшости членів українських стрілецьких товариств ні трохи не виростали понад австрофільські льоялістичні настрої загалу українського громадянства в Галичині. Таким чином дві цілком протилежні ідеї: самостійницько-державницька й австрійсько-льоялістична на практиці сплелися в поглядах чи не величезної більшости членів і орґанізаторів ріжних „Стрілецьких“ товариств в одно і в їхніх думках український національний інтерес цілком покрився з австрійським державним інтересом, не лише не ослаблюючи, а навпаки скріплюючи масовий український австрофільський льоялізм у Галичині. Але, хоч і так, українська

національно-державна думка принаймні перестала бути незрозуміла ширшим колам українського громадянства в Галичині: хоч і зіпсовану австрійським льоялізмом, а всетаки її ширили „Стрілецькі" товариства.

З військових виступів перших українських військових орґанізацій слід одмітити загальні військові вправи (маневри), які влаштували У. С. С. II. і Повітова Січ у Львові в квітню 1914. р. У вправах взяли участь також „Січи" Львівського й Бобрецького повітів в числі до 800 чоловіка. Слід одмітити — бо по віках неволі це вперше стріляли українські кріси, що заповідали новий поворот в історії українського народу.

Вибух Великої Війни 1914. року.

Може бути, що колиб іще кілька літ минуло було від появи українських військових товариств до вибуху Великої Війни 1914. року, то тогочасна українська національно-державна ідея за цей час успілаб була увільнитися принаймні від звязку з австрійським льоялізмом. Працювалиж у леґальних „Стрілецьких" товариствах учасники перших українських національно-революційних тайних військових гуртків. Тимчасом для усіх несподівано нагрянула Велика Війна, не ждучи, поки скристалізується новий український національно-політичний світогляд.

З погляду тогочасної української національно-державницької ідеї не могло бути, як тоді загально здавалося, сумнівів у момент вибуху Великої Війни 1914. року, що український народ повинен піти в союзі з Центральними Державами на знищення головного історичного ворога України — Росії. Бо, як виглядало, лише перемога Центральних Держав могла в тому часі принести можливість збудування української держави на українських землях, відбитих від Росії. Але, коли ціле національно-свідоме українське громадянство Галичини стануло по боці Центральних Держав, то навіть не отакі хоч і кволі, та всеж державницькі надії наказували йому його поставу, а ріжні багато менше далекосяглі погляди. Спільне у всіх було те, що війна несе визволення України, але чи не для більшости галицького українського громадянства воно рівнялося лише відорванню частини Наддніпрянщини від Росії, щоб піддати її під владу... Австрії. Лише дехто мріяв про щось у роді „Великого Князівства Київського", злученого унією з Австро-Угорщиною. А вже тільки найскрайніші фантясти думали про самостійну українську державу з габсбурським монархом. Точка тяжести в усіх цих українських мріях і комбінаціях, на всякий випадок, лежала не на Україні та її думці і силі, а на Австрії та її ласці. „Чи дасть нам тепер Австрія Україну? — у цьому загально популярному в тому часі серед галицьких Українців питанню й висловлювалися не лише їхні настрої, а й уся їхня політична думка. Галицькому українському громадянству не оставалося при такім ставленню справи нічого иншого, як тільки доказати Австрії свою повну льояльність. Її й доказувало поривом, із яким ішло в ряди австрійського війська на мобілізаційний заклик. Україна, Австрія, національно-державницька ідея, — все це настільки покрилося було й перемішалося в тому часі в думках українського загалу в Галичині, що немало української молоді добровольцями потягло в австрійську армію, вважаючи, що якщо покладе свої голови під Бельґрадом, то й це вийде на користь України.

Ось думки, почування й настрої галицьких Українців. Тільки й вони важні при оцінці, як український народ зустрічав Велику Війну, бо думки українського громадянства на Наддніпрянщині, на загал беручи, не змінилися в порівнанню до 1911. року. Національно-державницька думка в ніякому виді там не принялася загально. Аксіомою остався чистий льоялізм до Росії.

національно-державна думка принаймні перестала бути незрозуміла ширшим колам українського громадянства в Галичині: хоч і зіпсовану австрійським льоялізмом, а всетаки її ширили „Стрілецькі" товариства.

З військових виступів перших українських військових орґанізацій слід одмітити загальні військові вправи (маневри), які влаштували У. С. С. II. і Повітова Січ у Львові в квітні 1914. р. У вправах взяли участь також „Січи" Львівського й Бобрецького повітів в числі до 800 чоловіка. Слід одмітити — бо по віках неволі це вперше стріляли українські кріси, що заповідали новий поворот в історії українського народу.

Вибух Великої Війни 1914. року.

Може бути, що колиб іще кілька літ минуло було від появи українських військових товариств до вибуху Великої Війни 1914. року, то тогочасна українська національно-державна ідея за цей час успілаб була увільнитися принаймні від звязку з австрійським льоялізмом. Працювалиж у леґальних „Стрілецьких" товариствах учасники перших українських національно-революційних тайних військових гуртків. Тимчасом для усіх несподівано нагрянула Велика Війна, не ждучи, поки скристалізується новий український національно-політичний світогляд.

З погляду тогочасної української національно-державницької ідеї не могло бути, як тоді загально здавалося, сумнівів у момент вибуху Великої Війни 1914. року, що український народ повинен піти в союзі з Центральними Державами на знищення головного історичного ворога України — Росії. Бо, як виглядало, лише перемога Центральних Держав могла в тому часі принести можливість збудування української держави на українських землях, відбитих від Росії. Але, коли ціле національно-свідоме українське громадянство Галичини стануло по боці Центральних Держав, то навіть не отакі хоч і кволі, та всеж державницькі надії наказували йому його поставу, а ріжні багато менше далекосяглі погляди. Спільне у всіх було те, що війна несе визволення України, але чи не для більшости галицького українського громадянства воно рівнялося лише відорванню частини Наддніпрянщини від Росії, щоб піддати її під владу... Австрії. Лише дехто мріяв про щось у роді „Великого Князівства Київського", злученого унією з Австро-Угорщиною. А вже тільки найскрайніші фантасти думали про самостійну українську державу з габсбурським монархом. Точка тяжести в усіх цих українських мріях і комбінаціях, на всякий випадок, лежала не на Україні та її думці і силі, а на Австрії та її ласці. „Чи дасть нам тепер Австрія Україну? — у цьому загально популярному в тому часі серед галицьких Українців питанню й висловлювалися не лише їхні настрої, а й уся їхня політична думка. Галицькому українському громадянству не оставалося при такім ставленню справи нічого іншого, як тільки доказати Австрії свою повну льояльність. Її й доказувало поривом, із яким ішло в ряди австрійського війська на мобілізаційний заклик. Україна, Австрія, національно-державницька ідея, — все це настільки покрилося було й перемішалося в тому часі в думках українського загалу в Галичині, що немало української молоді добровольцями потягло в австрійську армію, вважаючи, що якщо покладе свої голови під Бельґрадом, то й це вийде на користь України.

Ось думки, почування й настрої галицьких Українців. Тільки й вони важні при оцінці, як український народ зустрічав Велику Війну, бо думки українського громадянства на Наддніпрянщині, на загал беручи, не змінилися в порівнанню до 1911. року. Національно-державницька думка в ніякому виді там не принялася загально. Аксіомою оставсь чистий льоялізм до Росії.

національно-державна думка принаймні перестала бути незрозуміла ширшим колам українського громадянства в Галичині: хоч і зіпсовану австрійським льоялізмом, а всетаки її ширили „Стрілецькі“ товариства.

З військових виступів перших українських військових орґанізацій слід одмітити загальні військові вправи (маневри), які впаштували У. С. С. II. і Повітова Січ у Львові в квітнф 1914. р. У вправах взяли участь також „Січи“ Львівського й Бобрецького повітів в числі до 800 чоловіка. Слід одмітити — бо по віках неволі це вперше стріляли українські кріси, що заповідали новий поворот в історії українського народу.

Вибух Великої Війни 1914. року.

Може бути, що колиб іще кілька літ минуло було від появи українських військових товариств до вибуху Великої Війни 1914. року, то тогочасна українська національно-державна ідея за цей час успілаб була увільнитися принаймні від звязку з австрійським льоялізмом. Працювалиж у леґальних „Стрілецьких“ товариствах учасники перших українських національно-революційних тайних військових гуртків. Тимчасом для усіх несподівано нагрянула Велика Війна, не ждучи, поки скристалізується новий український національно-політичний світогляд.

З погляду тогочасної української національно-державницької ідеї не могло бути, як тоді загально здавалося, сумнівів у момент вибуху Великої Війни 1914. року, що український народ повинен піти в союзі з Центральними Державами на знищення головного історичного ворога України — Росії. Бо, як виглядало, лише перемога Центральних Держав могла в тому часі принести можливість збудування української держави на українських землях, відбитих від Росії. Але, коли ціле національно-свідоме українське громадянство Галичини стануло по боці Центральних Держав, то навіть не отакі хоч і кволі, та всеж державницькі надії наказували йому його поставу, а ріжні багато менше далекосяглі погляди. Спільне у всіх було те, що війна несе визволення України, але чи не для більшости галицького українського громадянства воно рівнялося лише відорванню частини Наддніпрянщини від Росії, щоб піддати її під владу... Австрії. Лише дехто мріяв про щось у роді „Великого Князівства Київського“, злученого унією з Австро-Угорщиною. А вже тільки найскрайніщі фантясти думали про самостійну українську державу з габсбурським монархом. Точка тяжести в усіх цих українських мріях і комбінаціях, на всякий випадок, лежала не на Україні та її думці і силі, а на Австрії та її ласці. „Чи дасть нам тепер Австрія Україну? — у цьому загально популярному в тому часі серед галицьких Українців питанню й висловлювалися не лише їхні настрої, а й уся їхня політична думка. Галицькому українському громадянству не оставалося при такім ставленню справи нічого іншого, як тільки доказати Австрії свою повну льояльність. Її й доказувало поривом, із яким ішло в ряди австрійського війська на мобілізаційний заклик. Україна, Австрія, національно-державницька ідея, — все це настільки покрилося було й перемішалося в тому часі в думках українського загалу в Галичині, що немало української молоді добровольцями потягло в австрійську армію, вважаючи, що якщо покладе свої голови під Бельґрфдом, то й це вийде на користь Укрміни.

Ось думки, почування й настрої галицьких Українців. Тільки й вони важні при оцінці, як український народ зустрічав Велику Війну, бо думки українського громадянства на Наддніпрянщині, на загал беручи, не змінилися в порівнанню до 1911. року. Національно-державницька думка в ніякому виді там не принялася загально. Аксіомою остався чистий льоялізм до Росії.

Українські Січові Стрільці.

Тимчасом зараз же в перших днях мобілізації австрійської армії централі польських військових товариств рядили мобілізацію своїх членів, щоби створити польський леґіон для боротьби проти Росії. Цей польський приклад немало причинився до того, що політичний провід галицької української суспільности рядив такуж саму мобілізацію Українських Січових Стрільців. Українська молодь у надзвичайному пориві валом повалила на цей поклик із усієї Галичини в збірні пункти. Майже на протязі кількох днів таким чином зібралося якийсь вісім чи десять тисяч юнаків: — студентів, ґімназистів, селян, робітників. А йшли ці тисячі синів українського народу під зброю захоплені думкою, що вони мають стати першим од двіста літ незалежним українським національним військом, виявом незломної міці Української Нації. Але для політичного проводу і — чи не для більшости — галицького українського громадянства збірка Українських Січових Стрільців була лише „атутом", що доказував Австрії українську льояльність для неї. Характеристичним для цього, яку роль бачило старше громадянство в Українських Січових Стрільцях, являється те, що їх порівнювано з курінем „руських Тирольців Сходу", що добровільно зібрався був у 1848. році на допомогу австрійській державі роздавлювати тогочасний її революційний рух. Отак Велика Війна заскочила українське громадянство в Галичині за швидко й воно ще не встигло присвоїти собі думки про національне військо, як самостійного, ні від кого незалежного борця за українську державність.

Цьому юнацькому поривові швидко нанесено перший важкий удар, бо австрійське командування обмежило число Українського Січово-Стрілецького леґіону, що мав боротися проти Росії, до 2000 чоловіка. В обличчі переможних російських військ, що йшли чимраз глибше в Галичину, розігнано в Стрию, де концентрувалися відділи Українських Січових Стрільців, яких шість тисяч юнаків, не давши їм навіть грошей, щоб могли вернути до дому. Остальною же жмінку перших жовнірів України оточено озброєним австрійським військом і присилувано скласти присягу на вірність Австрії та вивезено на Угорську Україну в околиці Мункачева.

За першим ударом прийшов другий: зараз же в вересні 1914. року Українських Січових Стрільців кинено без ніякого військового вишколення на карпатський фронт. Не мало було тоді таких „стрільців", що пішли в свій перший бій, в дословному розумінню, не вміючи набити кріса, не говорючи вже про вміння стріляти, чи поводитися в бою. До тогож, ізза браку всякої серіозно поставленої військової підготовки в роках перед Великою Війною, Українські Січові Стрільці опинилися без власних старшин і попали в руки декількох запасних молодших старшин австрійської армії, для яких здебільша однаково „нашим" було австрійське, що й Українське Січово-Стрілецьке військо, з тою лише ріжницею, що, на їхній погляд, австрійське військо було „справжнім", а Українські Січові Стрільці на ніщо нездатною, незорґанізованою й невишколеною „бандою".

Але час гоїв рани. Серед боїв і сутичок перші Українські Січові Стрільці вчилися військового ремесла, починаючи від найпримітивніщої муштри. У безвістях карпатських гір, оподалік од австрійських штабів відроджувалася теж і їхня національно-військова думка. Творилиж її не їхні запасні австрійські старшини, а сама фронтова Січово-Стрілецька сіра мужва, поміж якою не мало було студентів, учасників перших тайних військових орґанізацій. Рішаючим для відродження цієї думки було відродження почуття особистої гідности, ще недавно роздавленої і чужим, австрійським, і „своїм" командуванням. Бо молодий, інтеліґентний і ідейний Січовий Стрілець дуже швидко набирав воєнного досвіду й ставав кращим жовніром, аніж сусідний австрійський чи мадярський, і до нього з пошаною й симпатією почали ставитися — чужинці. Таке відношення чужинців швидко викликало в рядах Українських Січових Стрільців почуття гордощів, що вони всеж таки, хоч і в австрійських

мундірах, є українським національним військом, яке вміє гідно заступати честь своєї нації. Порівнання власної боєвої вартости з богато меншою здатністю австрійських і мадярських військ, що були в Карпатах, зродило нарешті погорду до „гонведів“, як погірдливо Українські Січові Стрільці називали Австрійців. Ось такими шляхами йшло зіспоєння Українських Січових Стрільців, що боролися на фронті, в одностайне ціле. Разом із тим у них відроджувалася давня національно-державницька мрія і кристалізувався погляд, що головне завдання чекає Українських Січових Стрільців не тепер, у самому розгарі війни, а щойно наприкінці її, і що щойно тоді повинна бути кинена на вагу подій збройна сила Української Нації, бо поки-що все ще йде боротьба за істнування Австрії, а не за безпосередній український національний інтерес Тим-то Українські Січові Стрільці в бої не рвалися сліпо. Але боролися так, що викликували похвали чужинців, якщо доводилося їм рятувати положення на фронті, бо тоді гнало їх у бій їхнє почуття української національної чести.

Австрійське командування глухо відчувало це окремішнє „щось“, що було в Українськім Січовім Стрілецтві, й відносилося до нього дуже нерівно. Після боїв, у яких визначилися Українські Січові Стрільці, австрійським похвалам не було кінця, підчас же затиша на фронті австрійським зневагам теж не було кінця: тоді Українські Січові Стрільці бували для Австрійців инколи лише „рутенськими зрадниками“. Боліло це й обурювало цих „зрадників“ і в них родився напів свідомий настрій погірдливої ненависти до Австрії. Він кріпшав на вид крівавих знущань мадярського та австрійського війська над українським селянством. Не без впливу на створення цього настрою була й свідомість власної збройної вартости: для Українських Січових Стрільців було ясне, що не дуже так уже й важко булоб длх них у бою громити здеморалізованого Австрійця. Звичайно, весь оце начеркнений розвій відбувався дуже нерівно у всій Стрілецькій масі. Був це розвиток поглядів і настроїв її передових елементів і до свого найвиразнішого вислову прийшов він згодом у двох найбільше революційних сотнях: Дмитра Вітовського й Андрія Мельника.

І так наприкінці 1916. року розвиток душі Українського Січового Стрілецтва, що боролося на фронті, дійшов був аж до здібности звернути Стрілецький баґнет навіть проти Австрії, якщоб вимагала потреба. Але така потреба не являлася й ця здібність не прийшла до свідомого слова в Українськім Січовім Стрілецтві ніколи. Та всеж ріжнилося в тому часі Українське Січове Стрілецтво від загалу українського галицького громадянства, в якому все ще жило австрофільство, підняте на висоту рівнозначну з українським національним патріотизмом. Відчув отой напів свідомий настрій Українських Січових Стрільців начальник штабу австрійського корпусу, в якого рядах вони боролися, Поляк, ґраф Лямезан, докладаючи про них у 1916. році: „Добрі вояки, хоч боюся, що від них можна всього сподіватися“.

Зпоміж такої сірої Стрілецької мужви, що ось так на протязі двох літ розвинулаcа у своїх настроях, вибився до старшинського ступіня завдяки їхнім боєвим заслугам і військовій умілости цілий ряд студентів, у значній частині колишніх членів перших тайних українських військових гуртів. Це були перші українські національно-військові старшини, які ніколи в ніякій займанщицькій армії не служили, а всі свої спогади і всі свої гордощі звязали були з незалежною українською національною армією і з мрією про самостійну Українську Державу. З гущі Стрілецької мужви ці старшини винесли не лише відчуття думки про українську державність і не лише гордощі на те, що вони старшини українського війська, але й розуміння душі й потреб рядовика, уміння навязати з ним дружні відносини без шкоди для дисципліни й своєї старшинської поваги і погорду до старшин займанщицьких армій, яка не минила й Українців-офіцерів, що в своїй більшости вспіли виказати в тім часі незрозуміння ваги української національно-військової й державницької справи. Але понад усе винесли: національно-революційний інстинкт Стрілецького рядовика, його

глибокий національний ідеалізм, здібність до самовідречення й брак дрібних особистих амбіцій та його високу боєву вартість. Зпоміж трких старшин і таких Стрілецьких рядовиків вийшла більшість перших орґанізаторів і ідейних провідників київського Січового Стрілецтва 1917. року. Тут теж і навязується нитка поміж київським і галицьким Січовим Стрілецтвом, бо зрештою обі ці орґанізації склалися з цілком ріжного елементу: в своїй величезній більшости київські Січов Стрільці ніколи не були галицькими Українськими Січовими Стрільцями. Алеж у київськім Січовім Стрілецтві прийшло до повного й незвязаного нічим посторонніїм вислову все те, що в межах австрійської займаницької армії не могло було розвинутися в галицьких Українських Січових Стрільців і остало лише інстинктивним і напів свідомим.

Вплив Революції 1917. року. Щойно Велика Російська Революція 1917. року вплинула на свідоме виявлення національно-революційного інстинкту Українського Січового Стрілецтва. Мова тут про тих Українських Січових Стрільців, що на протязі 1914—1916. рр. попали були в російський полон і опинилися здебільшого в таборах східньо-европейської Росії, Західньої Сибірі й Туркестану.

Не рахуючу на те, щоби роздавлене царським режімом українське життя на Наддніпрянщині могло так швидко відродитися, як це сталося після вибуху революції 1917. року, деякі полонені галицькі Українці, а в їх числі й Українські Січові Стрільці, привітали вибух революції 1917. року як початок кінця Росії й нагоду здійснити українсьлу національно-державницьку думку при допомозі Центральних Держав.

Але цей погляд швидко змінився в першу чергу в полонених Українських Січових Стрільців, у другуж, і здебільша під їхнім впливом, у деякій, найбільше революційно настроєній частині других полонених Галичан — вояків австрійської армії. Бо в Києві повстав новий український національно-політичний центр: Центральна Рада. Наспіли теж відомости з України про стихійне відродження українського національного життя і навіть про творення окремішньої української армії, про т. зв. „українізацію“ деяких давніх російських частин. Усе це видавалося доказом, що реальна сила Української Нації на Наддніпряущині така могутня, що вже не слід оглядатися ні на які Центральні Держави та їхню „ласку“, а будувати українське національне життя лише своїми, українськими силами і по лінії своїх українських бажань. Колиж після вісток про непорозуміння між революційним російським Тимчасовим Урядом і Центральною Радою наспів перший її Універсал із сміливою заявою: „Од нині самі будемо творити наше життя“, й вістка про складання окремішнього українського Уряду, Ґенерального Секретаріяту, та про ентузіязм, яким українська народня маса зустріла цю заповідь, то революційні елементи полонених Галичан усе це зрозуміли так, що Центральна Рада нарешті зневірилася в можливість українсько-російської спілки й твердо ввійшла на шлях будови самостійної Української Держави. Запевненняж льояльности до Росії, що були в першому Універсалі, вони приняли спочатку як хитрощі, котрі мали приспати увагу Москви до часу, поки Українська Держава не скріпиться настільки, щоб піти на отвертий розрив із Росією. До тогож, всупереч відомостям з України, що говорили про українську стихійну орґанізованість, із Московщини наспівали вістки про чим далі тим дущий розвал. Видавалося отже, що перемога України в її боротьбі з Московщиною певна, навіть колиб мала заговорити українська зброя. Колиж російський Тимчасовий Уряд зараз же на другий день після проголошення Першого Універсалу пішов на згоду з Центральною Радою, то це являлося доказом, що на ділі Росія вже повалена й ради свого спасення не хоче, щоб ще й Україна звернулася проти неї. Виглядало отак, що звязок України з Московщиною вже лише формальнив. Зірвати навіть і такий звязок — питання

2*

одного моменту. При такому погляді на становище оказувалося, що Україні не лише не треба миру, щоб улекшити відірвання від Росії, а навпаки треба війни за розгром Австрії й відобрання від неї українських земель, щоб ось так скріпити міжнародне положення твореної оце Української Держави. Тут нагрянув наступ Керенського на галицькім фронті. Центральна Рада закликала зукраїнізовані війська, щоб добре боролися, й вони справді билися найкраще з усіх, що вели наступ. Усе це привело в найбільш революційному елементі галицьких полонених до перевороту в поглядах, що довершився майже на протязі днів.

Скрізь по таборах Українські Січові Стрільці, а за ними й другі найбільше революційні Галичане, рішили, що прийшов час їхати до Київа й хоч би рядовиками зукраїнізованої армії піти зі зброєю в руках проти Австрії за визволення тих українських земель, що були ще під її владою. Здирали отже австрійські відзнаки зі своїх мундирів і, як хто міг, почали тікати з таборів на службу Українській Державі. Немало з них, тих пізніщих орґанізаторів і старшин київського Січового Стрілецтва, таки на місці вступило рядовиками у місцеві зукраїнізовані полки й доїхало з ними аж на західній фронт. Переворот у думках найбільше революційних елементів зпоміж галицьких полонених довершився, правда, під впливом їхньої хибної оцінки тогочасних цілей українського політичного проводу Наддніпрянщини. Але й колиб їхня оцінка була правильніща, то й тоді йей самий переворот бун би довершився: наглядно ж вони бачили, що вони не одинокі українські національні жовніри, і що українські енерґії Наддніпрянщини такі значні, що давні їхні погляди, зроджені в сліпо льояльній для Австрії Галичині з заложення, що ніби-то поза українським галицьким життям із Української Нації вже не лишилося майже ніщо, що ті давні погляди неправильні й режиті.

Проти полонених Українських Січових Стрільців і дрібної частини других полонених Галичан, що пішли з ними, скрізь по таборах рушив „одностайним фронтом" загал полонених Галичан-Австрійціз. Він назвав їх „зрадниками", иноді зриваючи з ними навіть товариські звязки. Були й такі Українці — патріоти австрійського льояльізму, що не захиталися — писати доноси до австрійських військових судів на своїх таки, ворожих для Австрії, земляків за їхню „зраду". Але ніяких доносів не боявся той, хто йшов братися за зброєю проти Австрії, бо знав, що все-одно пощади йому ніякої не буде, як попаде в австрійські руки.

Одні з перших Січових Стрільців.

(Колишні полонені Українські Січові Стрільці — рядовики й підстаршини — що одні з перших наприкінці 1917. р. прибули в ряди Січового Стрілецтва в Київі з ріжних московських таборів).

І так звідусіль потягли усі найсміливіщі, найбільше національно-революційні елементи Галичан із таборів полонених, щоби піти на службу Українській Державі хоч би й проти всього світу. Ішли з надволжанських степів, із Уралу, Сибірі, йшли з Туркестану й пограниччя Китаю й Паміру, навіть із полярних тундрів Мурмані йшли. Ішли в столицю України обдерті, голодні й босі, без копійки в кишені. В Золотоверхий Київ наспівали щойне в половині 1917., а то й на початку 1918. року

і вступали в ряди Січового Стрілецтва, що саме під кінець 1917. р. почало було там формуватися. Вони й стали його ідейним ядром і провідником, що надавав думку всьому Січовому Стрілецтву. Думкаж ота була незвичайна в тому часі. А зясувати її можнаб так: „Всеукраїнська національно-державна ідея орієнтується ні на кого окрім бажання й збройної сили Української Нації. Ця ідея не знає ніяких, ні „австрійських", ані „російських" Українців, а знає лише всеукраїнський народ, для якого надзбручанський кордон не істнує. Вона знає теж дише один інтетес — національно-всеукраїнський".

Отже не галицькою і не наддніпрянською військовою частиною стало Січове Стрілецтво, захоплене цією своєю думкою. В 1917—1920. рр. воно боролося на всіх фронтах, де тільки греміли українські гармати. В йогож рядах були сини всіх українських земель: і тих, що над Кубанню, й тих, що над Доном, і тих, що були давнім Запоріжжям, сини Полілля, Волині й навіть Угорської Руси: Всієї України.

II.

Початки Січового Стрілецтва.

Розвиток революції на Україні до листопада 1917. року.

Здалеку, судячи лише по ґазетним відомостям, національно-революційний елємент полонених Галичан уявляв собі по таборах розвиток революції 1917. року на Україні далеко не так, як він відбувався на ділі.

Повагом завмираючи, російський царат розложив був своєю мертвеччиною все суспільне життя давньої Росії. Колиж несподівано, й нікимне підтриманий, він упав 12. березня 1917. року й уся влада нараз попала до рук самогож громадянства, то контраст поміж безпросвітнім учора й мерехкітливим сьогодня був такий безконечний, що ніяке слово не підходить, щоби змалювати той радісний порив, який нараз захопив був сотню міліонів людей у колишній Росії. Лише беручи під увагу цей порив, можна зрозуміти інтенсивність, із якою розцвіло життя помертвілих до недаона народів Росії у перших часах революції 1917. року.

Несподівано буйним життям заграло в тих умовах теж досі лише півсвідоме, бо люто здавлене царатом, національне почування українських мас. Чи треба відроджувати український народ, чи він є самостійною нацією, такі питання не істнували в тому часі, бо заговорила сама кров, що плила в жилах Українця. Оте буйно розцвіле почування й казало гуртуватися й нечайно відродженому українському громадянству в орґанізовану силу в перших часах революції 1917. року. Ось так пішла етихійна „українізація" України, стихійне творення українських комітетів і товариств, українізація нарешті тих полків давньої російської армії, що складалися в більшости з Українців. Стихія орґанізувалася, щоб „Україна зажила вільним життям", хоч і не вміла зясувати, як оте „вільне життя" повинно виглядатп. Тут вона з довіррям віддала свою долю в руки давніх українських діячів, бо вони — на її погляд — усю справу передумали, бо ім видніще".

Але Центральна Рада, комітет закладаний київськими Українцями ще в половині березня 1917 року для обєднання й керування всього українського життя на Наддніпрянщині, до ніяких самостійних політичних завдань не доросла була. Дійсного розуміння того, чим держави живуть, а від чого гинуть, у неї не було, вона складалася з партій, які вміли робити „прінціпіяльну опозицію" проти всякого хто на чолі держави, алеж самі нездатні були творити нічого. Здатні лиш до промов, вони теж

і на думці не мали брати керму на Україні в свої руки — аджеж щож вони з такою кермою зумілиб робити? —, а всі свої надії поклали на „розвиток всеросійської революції“. Під тим розуміли вони, що це річ Петрограду будувати „нову Россію“ а в ній і Україну, а їхня річ тільки слідкувати, чи в тому ділі Петроград не „кривдить України“ та й опозицією отаку „кривду“ відвертати. Але розбурхана в своїх національних почуваннях українська маса жила своїм життям і повагом додумуючися до того, чого їй треба, штовхала Центральну Раду, щоби ставила центральному російському урядові чимраз дальше йдучі домагання в українській національні справі.

Йдучи за подіями, Центральна Рада спершу поставила була вимоги лише національно-культурної автономії України й щойно згодом, під натиском із кождим днем гомінкіщих українських громадських орґанізацій, видвинула в квітні 1917. року домагання української національно-територіяльної автономії в Росії, перебудованій на федеративних підставах. Але російський уряд розумів, що в автономічно-державній орґанізації українського національного руху та ще й із окремішньою зукраїнізованою армією криється небезпека відорвання України від Росії в майбутньому і поставився рішуче проти домагань Центральної Ради.

Таке відношення російського уряду до української справи викликало, розуміється, обурення всієї української стихії, яка в самих лише зукраїнізованих полках начисляла вже в травні 1917. р. біля одного міліона баґнетів. Присилувана цим обуренням Центральна Рада видала 23. червня (н. ст.) „Перший Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу на Україні і поза Україною сущого“, в якому заявляла, що береться за здійснення автономії України без уваги на російський центральний уряд. Центральна Рада проголошувала себе парляментом України, якого виконавчим орґаном мав бути кабінет міністрів — Ґенераленний Секретаріят. „Од нині самі будемо творити наше життя“, — оці могутоі слова Першого Універсалу, яким на жаль не відповідала дійсна здатність Українства ні в якому відношенню, викликали як міцне гасло, росуміється, незвичайний порив у цілій українській суспільности.

Підтримана цим поривом Центральна Рада стала національним урядом, якого накази знаходили на перші часи, поки враження не розвіялось, скрізь в українськім народі покірливість.

Це була переломова хвилина революції 1917. року на Україні. Піти по лінії творення свого життя власними силами і переміни самого лише морального авторитету, опертого на хитких мітінґових настроях, в авторитет державної влади — ось шлях, що лежав перед Центральною Радою.

Але Центральна Рада не пішла ним. Шоб дійтя до евентуальної перемоги, треба булоб негайно взятися за створення міцної власної армії й міцного державного апарату, а для цього треба булоб спинити похід соціяльної революції на Україні, зберегти весь дотогочасний соціяльно політичний уклад — як це потім після 1. листопаду 1918. р. зробили були Галичане —, аби щолиш згодом, після закріплення української держави, взятися за дійсно вже аж надто — особливо в земельній справі — пекучі реформи. Та в виду вибуху соціяльно-революційних інстинктів серед мас отаке припинення соціяльної революції во імя будівництва української держави булоб нечувано важким завданням, безконечно важчим, аніж у Галичині, де народня маса була й більше освічена й здисципліновані й від давна на освітньому, політичному і економічному полі зорґанізована. А шож про це й казати було на Наддніпрянщині, де інтеліґенція майже головно сама була соціяльно-революційна, а навіть найпримітивнішої фахової, здатности зорґанізувати армію й державний апарат ніякої не мала. До тогож вона навіть безплодна була стати на чолі соціяльної революції, як це зробили були большевики, і навіти із соціяльно-революційного боку задивилася на те що робитиме в цих справах „одностайний революційний фронт“ — у Московщині.

Ґенеральний Секретаріят не склав навіть ніякої державно-орґанізаційної схеми, не кажучи вже про міцний державно-адміністративний апарат і централізовану армію. Він істнував лише в Київі, і то тільки на деклярацїях і заявах, не маючи не лише повного апарату досвідчених урядовців, необхідного для канцелярії міністерств, але навіть — часто-густо — помешкань.

„Од нині самі будемо творити наше життя" — залишилося лише заявою. Центральна Рада ввійшла в затяжні переговори з російським Тимчасовим Урядом, всяко переконуючи його про українську льояльність для Росії й небажання творити своє життя без дозволу російського уряду. Хоч інтерес „самостійного творення нашого життя" вимагав негайного заключення миру з Центральними Державами, то Центральна Рада пішла по лінії тогочасного російського державного інтересу, закликаючи зукраїнізовані полки, щоб боролися „до повної перемоги". Увесь же свій авторитет, якого не вживала для твердого опанування анархії, що иноді почала вже проявлятися на Україні, зужила на те, щоб переконувати українське громадянство про шкідливість одірвання України від Росії, отже — щоби бити в українське національне почування, одиноку свою трівку опору.

Тут настрої розчарованої в своїм пориві національного почування української маси почали потрохи опадати, а разом із тим почав тратити свій блеск, виключно на них опертий і лише моральний, авторитет Центральної Ради.

Українська ідiлля „стихійної зорґанізованости" почала по законим кожної масової революції зарисосовуватися і вже в липні — серпні 1917. року чимраз частіще стали проявлятися признаки соціяльної анархії на Україні: грабіж давніх панських маєтків і самосуди. Таксамо під впливом чим далі, тим дущого розвалу московських полків почала чимраз помітніще слабнути здисциплінованість зукраїнізованих частин.

Але, хоч і поблідлий уже, моральний авторитет Центральної Ради все ще тримався. Тимчасом у вересні—жовтні 1917. року в Московщині розгорілася боротьба поміж большевизмом і Тимчасовим Урядом. Події чим далі, тим грізніще клубилися в нерозвязаний хаос. Тут Центральна Рада розгубилася, перехилюючися своїми симпатіями раз на один, то знову на другий бік: розвиток „всеросійської революції", до якої мала приноровлюватися „революція на Україні", починав ставати неясний. Але російський Тимчасовий Уряд не звертав уваги на хитання Центральної Ради й, борючися за своє істнування, рішив за одним ударом покінчити і з большевизмом і з українським відосереднім рухом. Саме в Москві розгорілися в перших днях листопада затяжні вуличні бої поміж большевиками й військами вірними Тимчасовому Урядові, як на Київ пішли проти Центральної Ради з наказу Тимчасового Уряду російські полки. 7. листопада бої в Москві покінчилися перемогою большевизму, а 11. листопада на вулицях Київа столичні зукраїнізовані полки, підтримані місцевими большевиками, на власну руку виступили збройно проти московських частин, надісланих Тимчасовим Урядом проти Центральної Ради. Рівночасно звідусіл на підтримку Центральній Раді вирушили на Київ зукраїнізовані війська — українська національна стихія. Але й у цей рішучий для неї мент Центральна Рада не спромоглася на ніщо більше, окрім — „нейтралітету". Тут іще раз — і в останнє — українська національна стихія доказала, що, якщо взагалі, то не соціяльними гаслами, а національними й державними вартостями її можна було втримати в руках. Після розгрому війська Тимчасового Уряду 12. листопада переможні зукраїнізовані полки прийшли перед Центральну Раду й приподнесли їй реальну державну владу, якої вона не зуміла була взяти й зорґанізувати сама ще після І. Універсалу. Був це останній зрив української стихії, що відбувся не лише не під проводом, але навіть без участи Центральної Ради. На могилі Тимчасового Уряду й на руїнах єдиної Росії Центральна Рада в останнє отримала змогу самостійно збудувати українську державність. Присилувана домаганням зукраїнізованого війська вона проголосила в III. Універсалі самостійну

31

Українську Народню Республіку, але навіть у цей мент виявила своє повне безсилля, бо заявляла, що Українська Народня Республіка стоїть у федеративному звязку з неістнуючою вжи Росією.

Галичане на Наддніпрянщині в 1917. році.

Свідками цих подій були ті полонені Галичане, що попали були в 1917. році на Наддніпрянщину. Для них ясне було, що весь стихійний порив, якого були свідками, є дуже пливкий, бо Українці бракує орґанізаторських сил, щоби влити його в тривкі форми української державности. Тому, хоч і мріяли було про збройну боротьбу проти Австрії, рішили, що Україні тепер не час на війну за розгром Австрії, а час на напруження всіх сил для технічної орґанізації державного апарату. Тому бралися за технічно-орґанізаційну працю на Наддніпрянщині, йдучи на службу урядовцями в першу чергу до офіційних установ Центральної Ради.

Ось так у Києві зібралася доволі численна кольонія Галичан-урядовців. Вони ґуртувалися при ґуманітарнім „Галицько-Буковинськім Комітеті допомоги жертвам війни", якого помешкання стало вже в липні — серпні 1917. року начеб то клюбом галицьких Українців. Отой „Комітет" закладено при Центральній Раді на початку її істнування для допомоги галицьким полоненим і „біженцям" та українському населенню занятої російськими військами частини Галичини. Офіційно був „Галицько-Буковинський Комітет" у руках декількох старшин громадян Галичан, що ріжними способами попали були в Київ, як ось Дмитра Левицького, Володимира Охримовича, Миколи Шухевича, М. Сабата, М. Балтаровича й Ів. Герасимовича. Але на ділі кермували ним більше, чи менше національно-революційні молоді його урядовці й той гурток Галичан і їхніх симпатиків Наддніпрянців, що сходився в „Комітеті" наче в своїм клюбі. Попавши в такі руки, „Комітет" не цілком обмежився ґуманітарною діяльністю, хоч вона була дуже велика. Щоб не позбуватися з Наддніпрянщини в Австрію цінного для технічно-орґанізаційної праці галицького елементу, „Галицько-Буковинський Комітет" заклав своє бюро посередництва праці, даючи Галичанам змогу не лише прожити, але й працювати при українських офіційних і громадських інституціях. У цьоту напрямку працюючи, „Комітет" пішов навіть на нелеґальщину. Ось зразу в перших часах револоції 1917. року, він виборов собі право виставляти „біженцям" Галичанам паспорти, чи там особисті посвідчення, важні для поліційних орґанів російського Тимчасового Уряду, який аж до осені 1917. року був фактичною державною владою на Україні без уваги на І. Універсал Центральної Ради. Отже, користаючи з цього права, „Комітет" виставляв документи „біженців" теж галицьким утікачам із російського полону і таким чином уможливлював їм, хоч і під фіктивним призвищами, леґально пробувати в Києві й працювати при Центральній Раді, чи инших українських установах.

Згодом політичний характер „Комітету" почав проявлятися ще виразніще. Ось уже в липні 1917. року пішли в гуртку Галичан, що сходився в „Комітеті", балачки про створення окремішньої військової галицької частини з завданням берегти Центральну Раду й стати зразком здисциплінованости для всієї зукраїнізованої армії. Після цих балачок „Комітет", чи там національно-революційний гурток, що при ньому збірався, почав робити заходи перед Центральною Радою, щоб дозволила на формування отої галицької частини. Але Центральна Рада від цього рішуче відмовилася, бо боялася й тіни підозріння з боку російського Тимчасового Уряду, що спірається на „Австрійцях". В своїх зусиллях виказати льояльність для Росії, Військовий Секретаріят пішов був у вересні 1917 року аж так далеко, що рішуче заборонив зукраїнізованим полкам приймати в свій склад колишніх полонених Галичан.

Тимчасом чим далі, тим більше слабшала здисциплінованість зукраїнізованих частин і „Комітет" почав у вересні й жовтні 1917. року вже цілком рішуче

ЧАСТИНА ДРУГА.

Написав
Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжий Марко Безручко.

П'ять років пинуло боротьби за незалежну українську державність, а до цього часу немає майже нічого збереженого писаним словом для памяти майбутніх поколінь про ті страшні змагання й величезні жертви, які були покладені українським національним військом для визволення України. А являються ті змагання золотими сторінками нашої історії, що творять традиції народу, дають йому силу до життя, виховують молоде покоління, витворюють націю. Ми начеб-то не хочемо розглянути нашої дотеперішньої діяльности й дійти до висновків про позитивні й неґативні риси наших спроб, що їх ми робили в нашій боротьбі, щоби, принявши науку з нашої минулої праці, виробити собі ідеольоґію, поставити ясно й точно ціль, до якої мусимо йти, і накреслити плян і шлях наших дальших змагань. Тільки-що сказане стосується до всього нашого громадянства, а особливо нас, військових, бо військо є опора й один з перших будівничих своєї держави. В минулій кампанії 1917—1920 р. р. ми не виробили собі ні засад орґанізації армії, ані засад боротьби. Кождий воював по свойому розумінню й хисту. Правда, ми не мали часу для вишколення й приведення до одного знаменника своєї армії, але накреслити підстави майбутньої праці могли и повинні були, а не зробили. Тепер, коли аж надто в нас часу, щоб оглянутися назад і подумати над пройденим, кождий військовий повинен зробити свою вкладку у військову скарбницю — військову літературу. Перший почин зроблено ґенералом М. Капустянським, за що належиться йому велика подяка.

Для цього огляду боєвих операцій Ґрупи Січових Стрільців (раніще Корпуса С. С.) від місяця квітня по кінець її істнування, день 7. грудня 1919. року, не було змоги використати богатого архіву Штабу цієї Ґрупи. Його сховано на Великій Україні й там він іще чекає свого дослідника. Тому цей нарис буде що до підставних даних базуватися головним чином на творі Ґенерала М. Капустянського, а що до подробиць на спомина[х] автора й його колишніх товаришів із Ґрупи Січових Стрільців. Дати правдиву картину боєвої роботи одного з найважніщих чинників, яким були Січові Стрільці в творенню української державности в указаному в горі періоді, та достарчити майбутньому історикови матеріяли для історії українського національного війська та його боротьби за волю й незалежність України, — ось завдання цього нарису.

I.

Ґрупа Січових Стрільців і її орґанізація.

Корпус Січових Стрільців, пізніще перейменований в Ґрупу Січових Стрільців, виходячи в другій половині березня 1919. р. з Проскурова, де приводив себе був до порядку, на фронт, був зорганізований так:

Піхота. Піхота складалася з пяти полків. Кождий піхотний полк складався з трьох курінів, одної сотні піших розвідчиків та одної чети кінних розвідчиків і відділу звязку при штабі полка. Чисельний стан полків і курінів був не однаковий тому, що орґанізація й розвинення частин ішло поступово по мірі поступлення добровольців та мобілізованих.

Найсильніщими полками були — 1. п. п., 3. п. п. та 5 п. п. Останній молодий полк, сформований в березні в м. Проскурові. Курінь складався з трьох сотень піших і одної скорострільної з 6-ти скорострілів. Полки піхоти не були зведені в дивізії, а управлялися безпосередне штабом Корпуса.

Артилєрія. Складалася вона з 6-ти гарматніх полків: 1., 2., 3., 4., 5., 6. Кождий полк мав по три батареї: батарея — по 4 гармати, крім тяжкої пушечної 42-х лінейної, яка була двохгарматня.

1. п. п. мав 2 легких батареї і одну кінно-горну.
3. п. п. всі 3 батареї легкі полеві.
4. п. п. 2 легких полевих і одну гавбичну 48 лінейну.
5. п. п. 2 легких полевих і одну тяжку 42 лінейну батарею.
2. та 6. гарматні полки мали по 3 батареї 6-ти дюймових тяжких гавбиць.

Вся гармата була зведена в гарматню бриґаду. Полки 4., 2. і 6. весь час війни були приділені: 3. гарматній полк до 3. залізної дивізії, де й послужив кадром для Гарматньої бриґади 3. дивізії, а 2. та 6. гарматні полки — до Галицької Армії, в якої складі вони були аж до її переходу до Денікіна.

Кіннота. Кіннота складалася всього з одного Кінного Дивізіона Січових Стрільців (Бориса). Дивізіон мав 250 їздців і складався з трьох сотень кінних і одної скорострільної. Пізніще був приєднаний до ґрупи Кінний полк Максима Залізняка, але його швидко прийшлося розформувати з причини браку відповідного старшинського складу й повної відсутности дисципліни. В період перед операціями в червні місяці була сформована окрема кінна сотня в Кременці, що мала бути основою другого дивізіону, але брак коней і великі втрати 1. дивізіону примусили через деякий час влити її в склад дивізіону Бориса й дивізіон був перейменований в Кінний полк 2. дивізіонного складу, кождий по 2 кінні сотні й 1 сотні скорострілів.

Таким чином Ґрупа послугувалася майже весь час одним полком кінноти, яко корпусною кіннотою. При штабах дивізій мало бути по одній сотні кінноти, але ці сотні так і не вийшли з початкової стадії формування за браком коней та сідел.

Технічні части. В початку істнування Корпуса Січових Стрільців була одна технічна сотня (саперів), яка входила в склад 1. п. п. С. С., пізніще перейменована на технічну сотню Корпусу С. С. При штабі Корпусу була сотня звязку з двома відділами: телеґрафічним та телефонічним. З ментом переформування Ґрупи Січових Стрільців в дві дивізії кожда з них мала по одній сотні технічній, себ-то: саперній.

До Ґрупи був доданий броневий дивізіон, який з початку мав один бронепотяг „Січовик". Потім долучено до нього бронепотяг „Стрілець". Зрештою опісля були оборудовані ще два здобуті у ворога бронепотяги: „Запорожець № 3" і „Помста". Всього чотири бронепотяги. Всі бронепотяги правдивої конструкції. „Січовик" був озброєний одною полевою гарматою 3-ти і 16″ скорострілами; „Стрілець" мав 1 гармату 3″ на задній плятформі, дві горних 3″ гармати, які стріляли на боки з верхньої площадки вагона, обороньованого для розміщення скорострілів, і до 30 скорострілів. Цей бронепотяг, дуже сильний, але дуже високий і тяжкий, уявляв значну ціль для ворога. Бронепотяг „Запорожець № 3" мав дві гармати 3″ й 12—16 скорострілів. „Помста" мав одну легку гармату 3″ й одну легку гавбицю, а також до 16 скорострілів.

Авто-броневий дивізіон складався з трьох броневиків: „От. Мельник", озброєний одною легкою гарматою й кількома скорострілами; „От. Петлюра" й „От. Коновалець" оба озброєні лише скорострілами. В склад дивізіону входило кілька грузових авто, 2 легкових і кілька мотоциклів.

Автоколона. Автоколона, входячи в склад Ґрупи, складалася з 8 автомобілів легкових і 12 грузових. За браком відповідних доріг примінялися тільки легкові авта для пересування штабів і звязку. Грузові майже не примінялися зовсім і обслуговували тільки глибокий тил.

Майстерня-потяг. Майстерня-потяг з прегарним оборудуванням з уповні підготовленим персоналом була єдина на всю Україну й одна з нечисленних, що були в колишній Росії. В цій майстерні направлялися гармати, скорострільи, кріси й автомобілі. Майстерня могла виробляти навіть деякі дрібні части до всякої зброї та самоходів. Вона була підпорядкована інспекторови артилерії. Згинула в кінці травня 1919. р., попавши до Поляків у районі ст. Броди.

Запасові части. Думка про запасові части для вишколення мобілізованних, підготовлення ріжного роду спеціялістів та сформування маршевих сотень чи курінів виринула у Командування Січових Стрільців з початку 1919. року. Тому був заснований так званий „Кіш". Місце осідку для нього вибрано Кремінець, який лежав у самому глибокому запіллю й де можна було переводити спокійно працю, не боячися скорої руйнації. Але Кіш Січових Стрільців не розвинувся як слід, раз із причини браку військових запасів, особливо обмундіровки, а по друге, з причини малого організаційного хисту його Командування. Склад Коша в Кремінці: 2 піших курінi Вишколу, 1 сотня старшинська, 2 сотні скорострілів, 1 сотня кінноти (стояла в Меджибожі, де був кінний вишкіл для всієї Армії), 1 сотня технічна, 1 сотня підстаршинська й 1 сотня полевої варти (жандарми). Послідня не являлася постійною частиною Коша, а була сформована для переведення мобілізації. При Коші був заснований шпиталь типу запасового (російська номенклятура).

Санітарія. Санітарна служба була поставлена в Ґрупі досить зле, як і у всій українській армії протягом усього часу. Не було ні полевих, ні запасових шпиталів. При частинах були лікарі, з котрих тільки дехто дійсно був лікарем, а то службу лікарів повнили просто фершали, або й того гірше. Легко-хорих лікувалося в „околодках" (приютах), ранених та тяжко-хорих відправлялося до Коша, де був з початку теж лише околодок, а шпиталь був заснований щойно пізніще в Староконстантинові. Персонал для цього шпиталю й ліки взято в Звягелі (Новгород Волинський) з місцевого запасового шпиталю, а персонал поповнено персоналом з військових частин.

Постачання. Органи постачання були сформовані по зразку постачання російського корпуса. На чолі його стояв Начальник Постачання (Корпусний Інтендант) з своїм управлінням. Йому підпадали начальники постачань дивізій. Полки та гарматні бригади мали повне господарство по зразку російському. Всі запаси зброї, харчування й умундірування возилися в потягах. Ніяких місцевих магазинів чи складів з початку не було. У вересні 1919. року були засновані магазини в Проскурові. Склади в періоді боротьби від грудня 1918. року до серпня 1919. року були поповнені тими запасами зброї та обмундірування, а також і деякими харчевими подуктами, які малися на складах м. Київа, Бердичева, Білої Церкви, Хвастова та других міст. З осени 1919. року перейдено на користування місцевими средствами шляхом заготовок. При постачанню засновано свої майстерні: кравецька на 40 машин і шевська на 70—100 шевців. Так що обмундіровка й споряд всім родам зброї заготовлялися своїми засобами. Взагалі що до постачання, то Ґрупа була досить добре забезпечена. Недостача відчувалася тільки пізніше, особливо пізно в осени, в обуви й частинно в теплому убранню.

Полева варта (Жандармерія). При штабі Корпусу Січових Стрільців була сотня (120 чоловік) полевої варти, що забезпечувала спокій у запіллю Корпуса, або була вживана до окремих завдань (мобілізація).

Озброєння. Піхота була озброєна 3‴ крісами російського зразку. Скорострільні відділи були озброєні трьома системами скорострілів; більшість скорострілом Максима—російським, частина скорострілом Кольта і одна сотня австрійським Шварцльозе.

Кіннота сиділа на досить добрих конях з сідлами переважно російського зразку. Озброєна була крісами 3‴ російського зразку і російською шаблюкою (реґулярної кавалєрії).

Гармата була озброєна гарматами: легкими полевими, кінно-горними, легкими й тяжкими гавбицями, всі відповідних російських зразків.

Умундірування всіх родів зброї було російське за виключенням мундіра, який був англійського зразку, але цього гостро не дотримувалося й за браком можна було носити й звичайну російську „гімнастьорку".

Споряд, його укладка й пристосування було російське.

Муштра переводилися згідно з „Муштровим Статутом Січових Стрільців" складеним спеціяльно почасти на підставі австрійської, почасти російської муштри. Вся служба переводилася відповідно до російських статутів: полевої служби, залогової та внутрішньої.

Позитивні й неґативні сторони орґанізації.

Ґрупа Січових Стрільців являлася найкраще зорганізованою частиною тогочасної Української Армії. Трійкову систему взято за основу й додержано її до кінця. Частинам додано потрібну кількість скорострілів. Зогляду на велику ролю артилєрії в сучасній війні створено міцну артилєрію. Сильні технічні війська і всесторонно розвинені запасові частини, яких у других ґруп зовсім не було, давали змогу не відтягати людей з фронту для переведення мобілізації, збору місцевих засобів та обслуги тилу. Була отже можливість доповнювати фронтові війська людьми вже вишколеними і підготовленими до бою, а також до певної міри здисциплінованими, що в той час відогравало величезну ролю.

Неґативною стороною було перше те, що 5 полків, а пізніще 6, не були зведені в будь-які вищі посередні одиниці-бриґади, чи дивізії. Подібний стан надзвичайно ускладняв керму в часі бою, затруднював координацію роботи частин, вимагав величезної витрати енергії і засобів для підтримки звязку, а все це шкідливо відбивалося на веденню операцій, особливо тоді, коли обстановка вимагала швидкости рішення й негайности переведення його в життя.

Другим браком орґанізації була малочисленність корпусної кінноти. Характер і театр війни вимагав мати на Ґрупу не менше 1000—1500 шабель, а було тільки 250. Це звязувало руки Командуванню. Розвідка не могла бути переведена своєчасно і у всіх напрямках, не вистарчало сил для переведення відповідних манерів, а при удачах не вдавалося використати побіди. Правда, після наказу Вищої Команди про переформування ґруп у дві дивізії передбачалося сформування бриґади кінноти в кождій ґрупі, але тоді вже не було коней в тих районах, де оперувала армія У. Н. Р.

Третім браком організації була відсутність кінноти при штабі Ґрупи, хоч би для звязку й при штабах дивізій для розвідки й звязку.

II.

Період боротьби від квітня до кінця травня 1919. року. Бої Січового Стрілецтва за Бердичів і оборона Шепетівки.

Положення сторін в половині березня 1919 р.

В першій половині березня большевики крок за кроком здобули терени на Правобережній Україні, відсовуючи Армію У. Н. Р. все більш на захід. До 15. березня ворог зайняв район Миколаїв — Одеса і повів наступ на Роздільну. Зі сходу ворожі части заняли Знаменку. З напрямку Києва після боїв ворог заняв Бердичів — Житомир. З півночі його части ішли з районів Мозиря на Коростень і з Лунинця на Сарни.

В той же час частини Армії У. Н. Р. займали: Полуднева Ґрупа район між Одесою й Роздільною: Корпус Запорожців з доданими до нього частинами район ст. Христинівки: ріжні дрібні частини обороняли ст. Жмеринку від напрямку м. Винниці; Окрема Запоріжська Бригада (Семсенка) була на напрямку Бердичів—Шепетівка в районі Романів—Чуднів; Північна Ґрупа Армії У. Н. Р. прикривала напрямок Житомир—Рівне і Сарни—Рівне, займаючи райони Звягеля (Новоград-Волинського), район на північ від Сарн і після заняття Коростеня ворогом мала відвинутий відділ від Сарн на Коростень (на захід від Коростеня).

У тому часі Корпус Січових Стрільців, розташований в м. Проскурові й околицях, приводив себе до порядку, відпочивав і являвся резервом армії.

Положення Армії У. Н. Р. було отже надзвичайно важке. Ворог стратеґічно окружав її з обох флянґів, загрожуючи комунікаціям і базам. В напрямі центру вже від часу, як большевиками був занятий Казятин, виявлялося стремління ворога прорвати фронт Армії У. Н. Р. в напрямку Жмеринки.

Війська У. Н. Р. вже від половини грудня 1918. р. були безперервно в боях і сильно стомилися. Надзвичайна розкинутість частин на широкому фронті і відсутність спеціяльних військових засобів звязку робила підтримку зносин з частинами і управління ними до крайности тяжкими. Бували випадки, що вищі штаби по кілька днів не мали звязку з окремими ґрупами або відділами і це тоді, коли обстановка вимагала негайности передачі наказів і точного та скорого їх виконання. В додаток місцеві селяне й місцеві большевики в тому часі часто нищили звязки і дуже шкодили Армії У. Н. Р.

Пляни Командування. Завдання Корпусу Січових Стрільців.

В той час, коли Українська Армія знаходилася в такому тяжкому стані, населення України, покоштувавши недовгого панування большевиків, уже почало повставати проти окупантів. Маючи на меті знищення ґрупи ворожих військ, що прорвалася на правий беріг Дніпра в районі Винниця—Бердичів—Житомир—Київ і користаючи з повстань, що почалися на тилах цієї групи ворожих військ, Вище Командування Армії У. Н. Р. задумує маневр: ограничуючися обороною флянґів на напрямках: Одеса — Роздільна, Знаменка — Бірзула і Лунинець — Сарни, Запорожським Корпусом, звязаним з повстанцями Таращанщини з района ст. Христинівки ударити в напрямі Казятина у фланг і тил ворога; Північній Ґрупі, взяти Коростень і, обходячи Житомир зі сходу, взяти його, після чого допомагати Корпусу Січових Стрільців взяти Бердичів, коли ця допомога буде потрібна. Корпус Січових Стрільців мав зосередитися в районі ст. Романова, наступати на Бердичів з метою захоплення його і продвигатись дальше в напрямі Казятина.

Цей прекрасно й широко задуманий плян мав для Армії У. Н. Р. в випадку удачі слідуючі вигоди: 1. доводив майже до окруження ворожу ґрупу в районі Бердичева, 2. розбивав найсильнішу ворожу ґрупу війська, 3. звільняв від ворога цілу Київщину і частину Волині й 4. з підходом до Дніпра й Припяти давав Армії У. Н. Р. природну заслону, що дозволяла на економію сил, а це, в свою чергу, далоб змогу виділити резерви для операцій на полудні. Але цей плян міг бути виконаний тільки здисциплінованими й витревалими військами та рухливими і тільки при умові надійного управління ними, а перш за все з начальниками, котріб могли визнаватися в тому, що діялося, розуміючи значіння маневра й були би здібними до власної ініціятиви.

Але богато з зазначеного бракувало тогочасній Армії У. Н. Р. і тому маневр не був виконаний.

Отаман Григоріїв, зрадивши, розбив части армії У. Н. Р. на напрямку Знаменка—Бірзула і примусив Південну Ґрупу відійти на Роздільну. Запорожці в цей час почали наступ на Таращу й на Винницю, але загроза їх тилу з боку

Григоріва і відступ инших частин війська У. Н. Р. зпід Винниці й Жмеринки на південь заставив їх теж відійти на полудне. З цього часу вони втратили звязок із штабом Армії. Північна Ґрупа була не в силі заняти Коростень.

Корпус Січових Стрільців, отримавши завдання оволодіти Бердичевом, мав до розпорядимости слідуючі сили: 1., 3. і 5. піші полки (5000 багнетів), 1., 3. і 5. полки артилєрії (7 батарей легких, одну батарею горну, 1 батарею 42 лінейну) й кінний дивізіон Бориса (200 шабель).

Для свого зосередження в районі ст. Романів Корпус Січових Стрільців вирушив по залізниці, маючи авангардом 3. полк С. С. 19. березня большевики розпочали наступ з району м. Бердичева вздовш залізниці на Шепетівку і осягнули до вечера 19. березня р. Случ. 20. березня вони почали потісняти на цьому ж напрямку Окрему Запоріжську Бриґаду, яка складалася зі всякої голоти, зібраної Отаманом Семесенком у Проскурові. Ця так звана бриґада під натиском ворога майже вся розбіглася. Приблизно о 11 годині 20. березня на ст. Романів прибув 1. ешалон С. С. — 3. курінь 3. п. п. С. С. з командіром цього полку Пищаленком на чолі. Щоби на прибуваючу нову частину не вплинула неґативно дезорґанізація Окремої Запасної Бриґади, а також щоб не висажувати війська в безпосередній близости від ворога й щоби підтримати з глибини частину, що ще боролася з наступаючим ворогом, куріневи наказано було вигрузитися на розїзді Гордіївка, де й заняти позицію по обох боках залізниці Бердичів — Шепетівка з метою прикрити підхід слідуючих ешалонів Корпуса Січових Стрільців, а по друге приняти на себе відходячі частини Окремої Запоріжської Бриґади.

Бій аванґарду Корпуса Січових Стрільців. Занявши вказані вище позиції, 3. курінь 3. п. полку С. С. вислав розвідку в напрямі на с. Меленці та на с. Романівку. О годині 15—30 мін. поступили відомости від розвідки з с. Меленці про те, що ворог заняв це село, де й скупчується. Майже одночасно прибула, вислана раніш Начальником Штабу Окремої Запоріжської Бриґади, кінна сотня (з відділу от. Біденка) до села Привітова й донесла, що в районі с. Липно о 12. год. вона мала сутичку з ворожими пішими відділами.

Коло 19. години ворог атакував курінь 3. полку з боку с. Меленці. Кінна сотня (Біденківців), двинута на допомогу куріневи у фланг ворогови, не мала поводження і, стративши кілька людей і коней від скорострільного вогню, відійшла назад. Курінь же 3. пішого полку видержав бій до темноти. Тому що підход головних сил Корпуса спізнювався, в ночі відведено курінь на річку Случ коло Нового Мирополя, де він заняв позиції по лінії Колодежно — Н. Миропіль.

Ранком 21. березня на ст. Полонне прибуває 1. п. полк Січових Стрільців в повному складі з одною батареєю гармат і отримує завдання заняти Н. і Ст. Чарторию. Прибувши коло полудня, Кінний дивізіон Бориса направляється тудиж. До вечера 21. березня підвозяться ще два курінї 3. пішого полку С. С., які приєднуються до 3. куріня під Н. Мироновкою. 5. полк у дорозі.

Події 21. 3. 1. п. полк Січових Стрільців, отримавши завдання заняти Н. Чарторию, борзим маршем підходить до с. Любомирки, де виявляється, що большевики вже заняли Н. Чарторию. Рішучою атакою виборює переправу через Случ і чоловою атакою здобуває Н. Чарторию. Большевики в паніці втікають в напрямі на с. Горонаї. Під вечір до Н. Чарториї підходить кінний дивізіон. На фронті 3. полку С. С. большевики атакують, але зустрінуті вогнем зупиняються. Тоді перейшовши в контр-наступ 3. п. полк С. С. здобуває ст. Печанівку. Допомагає 3. п. п. С. С. броневик „Січовий“, що прибув на цей час до Мирополя і імпровізований броневик „Гетьман Дорошенко“.

Події 22. 3. На 22. 3. Корпусу поставлено завданням переслідувати ворога й осягнути лінію р. Тетерева: 1. п. полк С. С. з 1. полком артилєрії заняти с. Трощу; 3. полку С. С. вийти на лінію с. Волосів — м. Чуднів; кінному дивізіону Бориса визначено видвинутися форсованим маршем через с. Трощу, м. Райгородок у тил ворога з завданням понищити залізницю Бердичів — Казятин і наскоком з тилу на Бердичів допомогти піхоті здобути Бердичів. 5. полк С. С. зі ст. Полонне мав підтягнутися до ст. Романів яко резевр Корпуса. Кілька день перед тим сніг розтав і йшов кілька день дощ. Дороги уявляли ріки болота. Рух по таким дорогам був надзвичайно трудний. Не дивлючися на це, части Корпуса з ранку 22. 3. бистрим і енергійним маршем переслідують ворога і зустрічаючи слабий його опір, займають над вечір означені їм місця. Ворог поспішно відходить на схід.

Події 23. 3. Завдання на 23. 3.: 1. п. полку з приданою артилєрією осягнути м. Райгородок; 3. п. полку здобути ст. Демчин; 5. п. полку в корпусному резерві за лівим крилом в м. Чуднів. В свойому рухови вперед 1. п. полк С. С. зустрічає опір ворожих арієрґардів на лінії р. Тетеревки коло Янушполя й Волиці, але сильний артилєрійський огонь і надзвичайно енергійна атака піхоти, котру веде до бою в перших рядах сам Командір Іван Рогульський, примушують ворога поспішно відступити. На плечах ворога 1. піший полк вривається в Райгородок і займає його.

3. п. полк в свойому наступі вздовж залізниці наткнувся на сильний опір піхотних ворожих частин, підтриманих бронепотягами ворога, з котрих особливо сильним і зручним був бронепотяг „Гром". Алеж після ряду боєвих схваток ворог відійшов і полку вдалося заняти ст. Демчин.

Про кінний дивізіон Бориса відомостей не поступило.

Полоненими, взятими на ст. Демчин, стверджено, що на цьому участку з боку ворога оперував Волинський піший полк. На других фронтах в цей час діється слідуюче: ворог після енергійного наступу збиває частини військ У. Н. Р. на північ від Жмеринки й примушує їх відступити частинно на південь вздовж залізниці, а частинно на захід в напрямку на Деражню. Житомир також залишено військами У. Н. Р. і тепер ворог має змогу підтримати свої частини, що бються за Бердичів.

Події 24. 3. Удосвіта 24. 3. частини Корпуса пішли в наступ для здобуття м. Бердичева. Підтягнуто 1. і 3. полки гармат і дві батареї 5. артилєрійського полку. 1. п. п. С. С. отримав завдання натискати з полудневого заходу; 3. п. п. С. С. з північного заходу. Коло 10 годин ранку 1. п. п. атакував ворога в с. Пятигорка й, зімнявши його після невеликих страт, продовжував наступ дальше. Ворог, відступаючи, сильно заняв околицю Бердичева й Лису Гору. Частини 1. п. п. атакували Лису Гору і, понесши великі втрати, подалися трохи назад, але командір полку після короткої артилєрійської підготовки, підтягнувши резерви, особисто повів у друге полк до атаки й після короткого бою заняв Лису Гору та продовжував наступ далі для очистки самого міста від ворога, стремлючи чим скорше вийти на східну околицю міста та взяти залізницю на схід від Бердичева. В цей час прибуває на ст. Бердичів ворожа бригада Таращанців, котра, прямо з потягу висажуючися, атакує перший полк Січових Стрільців і примушує його відійти, залишивши й Лису Гору. Полк розстроєний відступав через с. Жидинці на с. Озадівку.

В той час, коли 1. п. п. захватив Лису Гору, 3. полк змагається за позиції під с. Радзивилівкою і не може поконати опору ворога. Зрештою, коли йому це вдається, 1. полк терпить невдачу й тому посовування 3. п. п. в напрямку на ст. Бердичів зустрічає опір ворога на краю Бердичева. Несподіваний сильний опір затримує полк; ворог користає з цього, переходить в протинаступ і відкидає 3. п. С. С. до с. Голодки. Втрати 1. полку С. С. вбитими, раненими, котрих не встигли підібрати, й попавшими в полон до 25 старшин і до 270 Стрільців. В матеріяльній частині страт немає. Страти 3. п. п. С. С. вбитими й раненими коло 20 старшин і 100 Стрільців.

Висновки. Не дивлячися на героїчну самопосвяту цілих частин і поодиноких осіб, не зважаючи на подиву гідну хоробрість 1. й 3. полків перший наступ не вдався. До цього спричинилися слідуючі обставини: 1) Оперативний Штаб Корпуса був розміщений дуже далеко від частин — ст. Романів. Підтримання звязку, яке могло бути тільки по залізничому телєграфу, дуже трудне, тому управління військами й корегування їх чинів неможливе. 2) Командіри полків абсолютно нехтували звязком, не рахували для себе обовязком про все, що діється на фронті, подавати до Штабу Корпусу. 3) Відсутність одностайности зусиль — ріжночасні атаки, а в результаті — поразка. 4) Віддаленість резерва (м. Чуднів) і неможливість через те своєчасно підтримати змагаючі в бою війська. 5) Млявість, а може й неуміння кінноти розібратись і розрахувати обстановку, котра не могла бути невідома їй, бо бій у цей день був такий напружений, що гарматня стрілянина була чутна навіть в м. Шепетівці (де автор тоді був). 6) З боку ворожого: зискування на часі для підвозу резервів. Своєчасний підхід резервів. Правильна оцінка обстановки. Зручність маневра й рішуче переведення його в життя по внутрішнім операційним напрямкам. Особливо слід відмітити діяльність бронепотягів, з окрема „Грома", котрий з надзвичайною відданістю підтримує свою піхоту і на повних парах врізується в піхоту Січових Стрільців, не звертаючи уваги на гарматній і скорострільний їхній огонь.

Другий наступ на Бердичів 25. 3. Обстановка по відвороті Стрілецьких частин склалася так: Ворог, відкинувши Стрілецькі частини, не переслідував їх, а обсадив околицю м. Бердичева й продовжував підвозити резерви по залізниці з Житомира.

Стрілецькі частини, залишивши Бердичів, стратили звязок зі штабом Корпуса і в ночі приводили себе до порядку. День 25. березня пройшов у навязуванню звязку з частинами і веденню розвідки. Вирішено атакувати знов Бердичів досвіта 26. 3. При чому плян мав бути такий же як і в першому наступі, себ-то 1. п. полк з полудневого сходу наступає на Лису Гору, а 3. п. п. з північного сходу з метою вийти на ст. Бердичів. 5. п. полк знов лишається в резерві. Причини до того були ті, що 5. полк був молодий, ще не разу не був у боях, а 1. і 3. п. п. були в стані вести операції, змінитиж їх не було ким. До того й обстановка вимагала невідкладного заняття Бердичева.

Досвіта 26. 3. рішучо поведений одночасно наступ 1. і 3. полками вдався. Січові Стрільці заняли Лису Гору й стацію Бердичів. Ворог одначе, оцінюючи велике значіння Бердичева, стягав сюди резерви з боку Житомира і Казятина. В час, коли Стрілецькі відділи після заняття части міста, як це звичайно буває в таких випадках, втратили тверде управління, ворог зібрався з силами і знову примусив Січових Стрільців залишити місто. Велику ролю в цьому відограли місцеві большевики, що в рішучий мент вдарили на Стрільців з заду, обстрілюючи їх одночасно з вікон і з дахів будинків. Січово-стрілецькі гармати стратили звязок з піхотою, а для товаришення піхоті не були виділені окремі чети чи гармати й тому піхота не була підтримана своєчасно своєю гарматою.

На цей раз ворог переслідував стрілецьку піхоту й тому 1. піший полк Січових Стрільців міг затриматися тільки в с. Лісній Слобідці, а 3 полк в с. Демчин.

В ночі з 26. на 27. вересня ворог головними силами відійшов до Бердичева. Передові його частини залишилися на лінії Пятигорка, Жидівці, Кустин, Винний завод.

1. і 3. піший полк Січових Стрільців понесли ще більші страти, ніж у перший наступ. В цей час підоспіли з Галичини на поповнення два запасові куріні. Командування рішає влити по одному куріневи в кождий з полків (1. і 3.) і готовитися до нового наступу.

3. наступ на Бердичів і відворот на Полонне. Бороняючи Бердичів, ворог усе сильніще напирає на частини Східного Фронту, що боронять м. Винницю і займають позиції по р. Бугу, приблизно від Трубова до Мизякова. Частини Східного Фронту, які складалися з ріжноманітних отаманських організацій, місцями не витримують напору ворога й віддають йому переправи через Буг. Вище командування рішуче вимагає від Корпуса Січових Стрільців скорішого оволодіння Бердичевом, а Північній Групі Житомиром і Коростенем.

Командування Корпусу Січових Стрільців рішає пустити в бій всі сили Корпуса, що були під Бердичевом і наказує: 1. п. полку — збити ворога з позицій коло Пятигорки й Романівки і, переслідуючи ворова, на його плечах вірватися в город, маючи в дальшому метою перерив залізниці Бердичів—Казятин. 3. п. полку — атакувати ворога з фронту. 5. п. полк переведено 28. 3. в м. Пятки. Відсіль він має вирушити через переправу біля Слободища і вдарити ворогови у фланг і тил. Кінному дивізіонови Бориса, що 27. 3. повернув з виправи для нищення комунікації ворога і, правда, позривав залізницю Казятин—Бердичів, але більше нічого серйозного не зробив, а тільки виснажався, наказано забезпечувати праве крило Корпуса й допомагати 1. полку Січових Стрільців. Всю гармату, яка була на даний час, підтягнено й придано 1. й 3. полкови (при 5. полку йшла одна батарея). На ст. Демчин підтягнуто бронепотяги і летучий склад гарматних і крісових набоїв.

29. 3. коло 8 годин ранку почали свій наступ 1. і 3. полки з лінії Озадівка — Голодки. 5. п. полк рушив о 6. год. 30 хв. В початку бій на фронті 1. й 3. полків іде добре. Стрілецькі полки підтримані сильним огнем своїх гармат легко посовувалися вперед. Коло 12 год. бій точився вже на окраїнах самого Бердичева. Ворог видимо не витримував огню артилєрії Січових Стрільців і уступав під напором їхньої піхоти. 5. полк підходив до с. Райки, де зустрів невеликий ворожий відділ, який перед головним отрядом полка відійшов на полудне. Коло 1. години 5. полк проходив коло с. Райки, коли був несподівано атакований ворожою піхотою з лівого флангу й тилу. Управління полком стратило голову, полк не вспів розвернутися, почалася паніка і полк почав відходити прямо на захід. Частина його вспіла переправитися через р. Гнилопяту на північ від озера Райки, друга частина була притиснута до озера Райки. Богато згинуло Стрільців того полку й потопилося в озері, богато попало в полон, менша частина була забита й ранена. Страчено кілька скорострілів. Батарея спаслася.

Розгром 5. полку так вплинув на частини, котрі билися на фронті, що вони затримали свій удачний наступ. Ворог скористав із затримки й перейшов сам наступ, загрожуючи заняти село й стацію Демчин. Січовим Стрільцям був даний наказ про відворот, котрий тепер мав проходити під напором підбадьореного удачею ворога. 1. полку щасливо вдалося відірватись від ворога, але 3. полк попав у дуже тяжке положення. Ворог насідав з боку Бердичева й з боку с. Райки. Вивязався в районі с. Демчин бій, де полк поніс дуже тяжкі втрати. Керму боєм узяв на себе сам Начальник Штабу Корпуса полк. Сулковський. Сам Оперативний Відділ мало не попав у полон, кілька старшин з Оперативного Відділу ранено. Всеж полку з Оперативним Відділом удалося вирватися з пастки і він відступив вздовж залізниці прикриваний Стрілецькими бронепотягами. Рештки 5. полку відійшли на м. Чуднів. З початку було вирішено, відірвавшися від ворога, заняти позиції для оборони по лінії р. Случа від Ст. Чарториї до м. Миропіль. Але зважаючи на те, що частини були сильно стомлені довгими й упертими боями й понесли дуже великі втрати, особливо серед старшинського складу, а також і тому, що частини Східного Фронту залишили Винницю й Жмеринку і почасти відійшли за Деражню, почасти

на Бірзулу, а Північна Ґрупа не змогла взяти Житомир, вирішено відвести Корпус на лінію р. Хомора й заняти м. Полонне. Цим думалося відійти від ворога подалі, використати більше часу для відпочинку і привести частини до бойового порядку.

Невдачним кінцем наступу Січових Стрільців на Бердичів фактично кінчається операція для очистки району Житомир — Казятин — Бердичів від ворога. Плян Армії У. Н. Р. не вдався і з цього моменту ініціятива цілком переходить до рук ворога, військож У. Н. Р. обороняється й тільки то там, то в иншому місці ще наступає, але це події місцевого характеру. Резерви у Командування Армією витрачені, тому активности в широкому розумінню воно не може проявити й тільки старається тепер затримати за собою той терен, що ще був у руках.

Звертаючися до оцінки операції Січових Стрільців для оволодіння м. Бердичева треба сказати, що сил для його оволодіння Січові Стрільці мали досить. Витрата цих сил була недоцільна, а плян атаки 1. й 2. полків — не відповідний. Треба було зразу вжити до боротьби всі сили, а не вводити по частям. Плян для третьої атаки був ризиковний, але добрий, тільки що принятий був запізно. Колиб з самого початку Командування рішилося на нього, то безперечно Бердичів був би взятий, ворог не вспів би скупчити резерви, а Стрілецькі частини, особливо ті з них, котрі ще не були в боях, малиб у своїй діяльности з самого початку удачу, що піднялоб їх духа, загартувалоб їх боєву стійкість. Так не сталося, наслідки оказалися дуже злі.

Оборона Шепетівки. 1. квітня Корпус Січових Стрільців відійшов на ріку Хомору і 3. полком заняв м. Полонне, прикриваючи напрям Бердичів — Шепетівка. 1. піший полк Січових Стрільців відведено в м. Шепетівку. 5. полк розформовано й рештки влито до 1. й 3. полків Січових Стрільців. Ворог до того часу осягнув лінію р. Тетерева й заняв м. Чуднів, м. Хмільник, Літичів і напирав Деражню. Штаб Армії У. Н. Р. переїхав з Проскурова на ст. Здолбунів, Уряд і всі центральні установи з Камянця до Рівного. 4. квітня отримано відомости, що ворог став посовуватися зі сторони Хмільника на Остропіль і Любар і заняв ці місцевости. Разом із тим на напрямку Чуднів — Полонне оживилася діяльність ворожих сторожевих частин при підтримці бронепотягів. Штабом Корпуса вислано кінний дивізіон Бориса на Гриців і Лабунь з метою заняти ці пункти й розвідувати на Остропіль і Любар. Дивізон виділив одну сотню на Лабунь, більшістю сил виступив на Гриців і 5. квітня над вечір заняв Коськів і Карпилівку. В ночі ворожа піхота вигнала сторожу Стрілецької кінноти з м. Гриціва і заняла це містечко, а на райнок повела наступ на Карпилівку, заняла переправу й примусила кінний дивізіон відійти в с. Саверці. На слідуючий день спроба Стрілецької кінноти відкинути ворожий відділ за Хомору не вдалася й в она, маючи втрати, відійшла до Білопіль. В той час 3. піший полк, не дивлючися на присутність Оперативного Відділу Штабу Корпусу на ст. Полонне почував себе досить безпечно й, очевидно, не провадив належної розвідки, бо 7. квітня ранком був зовсім несподівано атакований з полудня його резерв на ст. Полонне. Дякуючи тому, що на стації випадково оказався бронепотяг, резерву вдалося устроїтися й підтриманий броневиком він відкинув ворога на південь, після чого полку наказано відійти на м. Судилків. В цих боях за Хомору виявляється відсутність усякого пляну. Та й важко було мати якийсь плян. Обсадити сильно переправи від Сульжина (на залізниці Проскурів—Шепетівка) до Полонного не вистарчало сил. Обсадити тіж переправи невеликими силами й тримати сильні резерви теж не можна було, бо теж не вистарчилоб сил, а по-друге, хоч би й були резерви, то стан доріг весною, а особливо 1919. року, коли майже що-дня йшов дощ, був такий страшний, що резерви абсолютно не могли поспівати в загрожені місця. Тому після бою за м. Полонне рішено було заняти місцевости безпосередньо навкруги ст. Шепетівки, яку наказано Корпусови тримати до останку.

Коло 10. квітня ворог займе Проскурів, Староконстантинів і Новоград-Волинський. На фронті перед Шепетівкою його піхота — 5. і 14. совітські полки займають с. с. Городище — Красносілку й Хролін. По лінім залізниць Шепетівка—Бердичів і Шепетівка—Проскурів курсують ворожі бронепотяги сильної конструкції.

Січово-стрілецькі части розположені: кінний дивізіон Бориса в урочищі на полудне від Камінки; 1. піший полк займає полудневу околицю м. Шепетівки і ст. Шепетівка-Подільська; 3. піший полк займає околиці Судилкова. В резерві Корпусу сотня полевої варти, участкові резерви — по куріню в кождому полку. До піших полків приєднано по одному полку гарматньому. В районі ст. Шепетівка одна батарея 42''' підлягає безпосередньо командірові Гарматньої Бригади. На залізничих лініях по одному бронепотягу, правдивому: „Січовий" і „Стрілець" і один бронепотяг імпровізований „Гетман Дорошенко". Завданням усіх цих частин — оборона Шепетівського вузла.

12. квітня ранком ворог при підтримці гармат і бронепотягів розпочав наступ по всьому фронті. Особливо насідав з полудня на фронт 1. полку Січових Стрільців.

Пополудні ворожі частини вдираються на ст. Шепетівка Подільська. 1. піший полк Січових Стрільців вводить у бій свій резервовий курінь і сотню пішої розвідки (добірні стрільці й старшини), переходить в протинаступ, вибиває ворога зі стації Шепетівка Подільська й, переслідуючи його, займає с. Плесна й Красносілка, залишає там свою сторожу і на ніч вертає на старі позиції на околиці м. Шепетівки. На фронті 3. полку Січових Стрільців ворог лише обозначив свій наступ, до рішучих подій не дійшло. Досвіта 13. 4. ворог атакує 3. піший полк своїм 5. і 14. пішими полками. 3. полк, підбадьорений учорашньою удачею 1. полку рішучо переходить в протинаступ і розбиває ворога. Ворог залишає коло 200 трупів на полі бою і між ними командира 5. совітського полку. Взяті полонені виявили, що серед вояків вищезгаданих полків є богато Українців, особливо в 14. совітському полку. Штабом Корпусу висилається кількох полонених в 14. полк для предложення Українцям перейти на бік Січових Стрільців. Звязок встановлюється між Січовими Стрільцями й 3. курінем (Миргородським) з 14. совітського полку. Ведуться переговори. Ворог, побитий 12. й 13. квітня, активности не виявляє. Його гармати та бронепотяги обстрілюють Стрілецькі розположення: місто й ст. Шепетівка.

2. період. Частини Армії У. Н. Р., що боролися з ворогом у районі Камянця й Проскурова, помалу відійшли на р. Збруч. Лишалася Північна Ґрупа, що боролася на напрямі Рівне — Новоград Волинський, на Коростенському напрямі й на Сарненському, та Корпус Січових Стрільців. Вище Командування плянує перехід у наступ з метою розбити ворога й виграти терен занявши фронт по лінії Проскурів — Миропіль — Новоград-Волинський — Коростень. Для цього воно підсилює Корпус Січових Стрільців бриґадою кінноти, яку ~~направляє~~ на місто Заслав. Кіннота поступає до розпорядимости Корпуса Січових Стрільців. На ст. Шепетівку направляє Тульську бриґаду піхоти, яка має підлягати Командірови Північної Ґрупи й має завданням зі сторони Шепетівки наступати для оволодіння Новоград-Волинським. Корпусу Січових Стрільців з приданою бриґадаю кінноти ставиться завдання наступати в двох напрямках: вздовж залізниці Шепетівка — Проскурів для заняття останнього і в напрямі Шепетівка — Н. Миропіль для оволодіння останнім.

Командування Корпусу Січових Стрільців рішає: перейти в наступ і в першу чергу вийти на лінію р. Хомори та заняти переправи. Для цього ставить завдання частинам: Кінній бриґаді з пішим дивізіоном і 2 батареями (1. легка, 2. гавбична), які входили в її склад, 18. 4. ранком з Заслава і заняти район Шуровчики — Топорчики, звідкіль розвідати лінію р. Хомори. 1. полку Січових Стрільців наступати вздовж залізниці на Проскурів і заняти стацію й село Чотирбоки. 3. полкови Січових Стрільців у ночі атакувати ворога, що займає Траулин і стацію Хролин і заняти ст. Хролин. Нічна атака 3. полку була призначена тому, що від Миргородців довідалися про кепський моральний і матеріяльний стан 2. совітської бриґади та отримали також точні відомости про її розположення і сили.

Атака 3. полку вдалася ~~досконально~~. 2. совітська бриґада була майже знищена. До цього спричинився зовсім несподіваний наскок у ночі, добре обдуманий і виконаний з обхватами ~~флангів~~ плян і зрештою перехід у час бою на бік Січових Стрільців Миргородського куріня 14. совітського полку. Січові Стрільці взяли до сотні полонених, 3 гармати і кілька скорострілів. 2. совітська бриґада в паніці поспішно відійшла до Полонного. 3. піший полк переслідував і в цей день заняв Ничпали.

Кінна бриґада й 1. піший полк заняли вказані їм місця без бою. Ворог відійшов на р. Хомору і заняв Зубовці, Даньківці, Бейзими, Вербовці і Гриців.

Тульська бриґада підвезена потягами на ст. Майдан-Віла вигрузилася й повела наступ на Новоград-Волинський.

На слідуючий день 19. 4. на правому крилі Січових Стрільців кінна бриґада й 1. піший полк, командування над яким приняв командір одного з курінів, (бо командір полка, Рогульський, був ранений в боях під Шепетівкою) проявляють нерішучість і. не дивлячися на категоричний наказ Штабу Корпуса, в наступ не переходять і ограничуються розвідками. 3. піший полк навпаки, не чекаючи наказу, з ранку 19. 4. сам продовжує наступ і над вечір вибиває ворога з м. Полонного та займає його.

На слідуючий день ворог, розібравшися в обстановці і бачучи нерішучість частин на правому ~~флангови~~ Січових Стрільців, почав просовуватися вперед і заняв ряд сіл: Щуровчики — Топорчики — Ленківці. Стрілецькі сторожі й розвідки відійшли на свої головні позиції. На фронті 3. пішого полку ведеться розвідка. Тульська бриґада веде бої на лінії Кіянка — Орепи — Курман і не може ~~преодоліти~~ опору ворога.

скеровує
ові
Ті
Ті
у вийти
ові
прегарно
крил
крилі
перемогти

В цей день несподівано виявляється присутність в м. Білогородка нового українського відділу от. Біденка, котрий до цього часу не давав про себе нікому знати, нікому не хотів підлягати й нічиїх розпоряджень не виконував. Колиж ворог проявив активність на р. Хоморі, він почув небезпеку і звязався зі Штабом Корпусу Січових Стрільців, просячи прислати йому в першу чергу грошей, а потім гарматніх і крісових набоїв. У боях участи цей відділ не приймав, скоро десь зник, а пізніще був обезброєний Кошем Січових Стрільців у Кремінці. От. Біденко втік; з його відділу сформовано кінну сотню Січових Стрільців.

21. 4. Січові Стрільці ведуть наступ на всьому фронті: Кіннота атакує с. Щуровчики—Топорчики, терпить невдачу і відходить на старі місця; 1. полк Січових Стрільців вибиває ворога з с. Ленківці; 3. полк, не зустрічаючи опору ворога, займає після стичок с. Дертку; його піша розвідка обходить між Дерткою і Мирополем ворожий бронепотяг, псує в його тилу залізничу колію і команда бронепотяга атакована Стрілецькою піхотою при підтримці Стрілецьких броневиків здає Стрільцям бронепотяг „Тов. Ворошилов". 3. піший полк займає ст. Миропіль, ворог відходить на східний беріг Случа й займає Н. Миропіль.

В послідуючі дні Корпус Січових Стрільців атакує ворога на своюму полудневому участку, але невдачно. Ворог підсилює свої частини на річці Хоморі, займає 22. 4. м. Білогородку і одночасно атакує Стрільців на участку Топори—Чотирбоки. Занявши під ранок 23. 4. с. Зубари, відрізує 1. піший полк Січових Стрільців від Окремої Кінної Бригади. Наступ із боку с. Чотирбоки 1. пішим полком на с. Зубари для ліквідації прориву не мав успіху, бо не мав підтримки з боку Окремої Кінної Бригади, котра в безладді відходить на м. Заслав. 1. піший полк після невдачі відходить і займає с. с. Припутню й Волківці. Кінна Бригада на слідуючий день під легким натиском ворога з боку м. Білогородки залишає Заслав і займає м. Славуту, Голики і Радошівку. Таким чином положення на Шепетівці оказалося в ніч із 24. на 25. 4. сильно загрожене. Ворог при активности міг легко по пятам Окремої Кінної Бригади зайняти Славуту і перервати комунікації Корпусу Січових Стрільців, примусити його відходити бічними дорогами, щоб десь далі перехватити путі, що вели на Рівне. Це положення ускладнялося ще й тим, що всі зусилля Тульської Бригади зломати ворожий опір під Новоград-Волинським не мали поводження й Бригада стала підупадати на дусі. Пішли нелади між командирами й переводилися зміни начальників. Тоді Командування Січових Стрільців просить директив від Штабу Армії й запитує, чи варто дальше боронити Шепетівку, тому, що Шепетівський вузол в даному разі уже стратив для Армії У. Н. Р. стратегічне значіння. Штаб Армії вимагав дальшої оборони Шепетівки, надіючися на те, що скоро мав підїхати Запоріжський Корпус, котрий, думалося, разом із Січовими Стрільцями поширить терен Армії У. Н. Р.

Командування Корпуса Січових Стрільців рішає відтягнути частину своїх сил зпід Мирополя і плянує наступ для захвату Заслава й відкинення ворога за р. Хомору. 26. 4. перший полк Січових Стрільців з одним курінем 3. полку С. С. і броневими автомобілями ведуть наступ на Заслав зі сходу, Кінна Бригада отримує наказ нажати на Заслав з півночі. 3. піший полк боронить далі ст. Миропіль. Кінний дивізіон Бориса забезпечує праве крило. 3. полку Січових Стрільців займаючи м. Лабунь і веде розвідку на Любар—Острополь. Першому полкови з курінем 3. полку вдається вибити ворога з с. Припутенка і Білів, але дальше їх просовування ворог затримує. Люде й коні грузнуть у болоті і страшно змучені. Один броневик підбитий ворогом зостається між Заславом і Припутенкою, його виручає другий броневик зі сотнею куріня 3. пішого полку. Окрема Кінна Бригада в цей день появляє надзвичайну млявість і замісць наступу на Заслав висилає тільки кінні стежі, котрі, наткнувшися на ворожу сторожу коло Михлі й Лютерки, повертають назад, нічого не зробивши. На лівому крилі Корпуса Січових Стрільців ворог з полудня 26. 4. повів наступ на ст. Миропіль з фронту: трохи пізніще кінний дивізіон під напором піших і кінних частей ворога залишає Лабунь і відходить на Коханівку й Каленичі. Положення 3. полку робиться небезпечним, тому 3. полк отримує наказ залишити з наступленням ночі ст. Миропіль і відійти на лінію Білокриничі—Хролін. Для скорости відходу й збереження сил людей і коней подано на ст. Полонне два ешалони.

На 27. 4. утворюється слідуюче положення: ворог заняв Остріг, Заслав, ст. Чотирбоки, Решнівку, Медведівку, Ничпали; під Новоградом-Волинським ворог обмежується обороною на старих позиціях Кіянка—Курмань. Охвачуючи Корпус Січових Стрільців півколом, ворог загрожує відтяти його остаточно від бази й від північної ґрупи, яка своїм правим флангом стоїть під Гощею на Горині.

В цей же день от. Оскілко оголошує себе Головнокомандуючим Українськими військами, відмовляється підлягати владі У. Н. Р. і стягає війська до м. Рівного. На його приказ відходить частина Окремої Кінної Бригади до Рівного. З її складу при Корпусі Січових Стрільців лишається один кінний полк імени Максима Залізняка (27. піх. полк). На приказ Штабу Армії Корпус Січових Стрільців для ліквідації Оскілківщини виділяє один бронепотяг і полеву варту, яка перед тим вислана була для забезпечення моста на Горині коло Бродова.

З огляду на обстановку Корпус Січових Стрільців починає частичну евакуацію ст. Шепетівки. Вивезено було склад огнеприпасів до 100 ваґонів, забрано всі паротяги й весь порожняк. Залишено тільки необхідні боєві припаси та ешалон Штабу Корпуса. 28., 29. й 30. квітня ворог поперемінно атакує Корпус Січових Стрільців то з боку Заслава, то вздовж залізниці Бердичів—Шепетівка. Не маючи резервів, з сильно перетомленими людьми, Січові Стрільці могли тільки пасивно боронитися. Частичні наступи ворога дали змогу Корпусови Січових Стрільців витягати його частини з одного участку й швидко перекидати їх по залізниці на другий участок і підтримувати війська, що там билися. Велику прислугу давали Корпусови в цей час прекрасні Стрілецькі бронепотяги: „Січовий", „Стрілець", „Запорожець № 3" і „Помста", всі правдиві, гарної конструкції.

30. 4. на ст. Оженин прибувають 2. і 4. піші полки Січових Стрільців сильно виснажені в боях під Мозирем і Сарнами й малочисленні. Цим полкам ставиться завдання оволодіти Острогом, для чого 2. полк Січових Стрільців направляється з Оженина через Хоров, Озери на Остріг, а 4. полк підводиться на ст. Кривін і направляється з полевою вартою через Вільбовно на Остріг.

На Шепетівському фронті 1. травня ворог веде наступ по всьому фронті. Його кінні частини охоплюють фланги Корпусу Січових Стрільців. Під с. Камінкою кінні його частини відбиваються Стрілецьким броневиком, що курсував для нагляду за шляхом від Шепетівки до Кривина. Під с. Купіна ворожа кіннота зриває залізницю Шепетівка — Новоград-Волинський й порива звязок зі штабом війська, що бється під Новоград-Волинським. Стація і Місто Шепетівка цілий день обстрілюються тяжкими гарматами. Січово-стрілецька піхота геройчно бється не уступаючи ні кроку назад. За день Корпус Січових Стрільців утримав усюди позиції. Відправлений для звязку з Тульською Бригадою на ст. Колоденка бронепотяг „Стрілець" встановив звязок. В ночі при повороті на ст. Шепетівка бронепотяг коло ст. Майдан-Вілла попав у скруту. Ворог зірвав шлях перед ним і за ним. Завязався бій із ворогом, що напав на броневик. Бій тягнувся коло години. Броневик, котрий мав три гармати і коло 30 скорострілів, розігнав ворога, богато положив його на полі трупом, поправив шлях і пізно в ночі прибув на Шепетівку.

Страшна стомленість військ, великі втрати, відсутність резервів і переважаюча сила ворога, заставили Командування Корпусу Січових Стрільців відтягнути свої війська в безпосередню околицю м. Шепетівки і с. Судилкова, щоб там прикласти зусиль ще затримати ворога до підходу підкріплень.

Зі Штабу Армії було відомо, що головні частини Запоріжського Корпусу уже підїзджають на ст. Здолбунів. 2. і 4. піші полки Січових Стрільців спізнилися і наступ могли почати лише 2. травня.

З ранку 2. 5. ворог повів наступ на всьому фронті. 1. піший полк Січових Стрільців переходить у короткі контр-атаки, утримує полудневу околицю Шепетівки і ст. Подільська Шепетівка.

Ворог займає горби на полудне від м. Шепетівки, с. Красносілку, Новоселиці й м. Судилків.

Тульська Бригада також не витримує ворожого натиску й відступає на с. Корчин при чому остаточно деморалізується і як боєва сила зникає.

2. і 4. піші полки Січових Стрільців удачно ведуть наступ і займають с. Озери і Вільбовно й переправу через р. Горинь під Вільбовном. Цілу слідуючи ніч ворог обстрілює з гармат позиції і ст. Шепетівку, його частини всю ніч тривожать частини Корпусу Січових Стрільців, загрожуючи то в тому, то в другому місці атакою.

На ранок 3. травня ворожа піхота при підтримці артилерії й бронепотягів вдирається на ст. Подільська Шепетівка і атакує 1. піший полк Січових Стрільців з лівого флангу. На ліквідацію прорива направляється курінь з резерву 3. пішого полку Січових Стрільців і прибувший у той момент 28. Стародубський полк (250 багнетів). Курінь 3. пішого полку повів атаку нерішуче, бо 3. полк у той час був заатакований в свою чергу і командір полку завагався, атакаж 28. Стародубського полку не мала успіху, бо спізнилася. Ліве крило 1. пішого полку Січових Стрільців дрогнуло і полк почав відворот. Звязок з частинами був порушений, направити оборони не було змоги й тому команда Корпусу видала наказ про загальний відворот на лінію: Славута — Перемишль — Янушівка. Для нагляду за ворогом по річці Цвітоха залишено розвідку і бронепотяги, яким наказано понищити залізничі мости, щоби перешкодити просуванню ворожих броневиків.

Ворог не переслідував і частини Корпусу Січових Стрільців спокійно заняли призначені їм позиції. В той же день 2. і 4. полки з боєм взяли м. Остріг і відкинули ворога на с. Білотин. На стації Славута знаходилася вже ціла Тульська Бригада, котра відійшла туди ще з ранку 3. травня. Ця бригада була негайно відправлена до Рівного, де була розформована й люде, всі Москвини, розпущені. Тому в дальшому про неї не буде згадки. Хоч ця бригада й не належала до Корпусу Січових Стрільців, але про неї весь час згадувано тому, що її дії і їх результати були тісно звязані з діями Корпусу Січових Стрільців і по суті вона повинна булаб підлягати Корпусови Січових Стрільців, але цього не було зроблено з початку по вимозі от. Осківка. Пізніш до кінця ця помилка не була виправлена.

Висновки. Стація Шепетівка як залізничий вузол мала велике стратегічне значіння. Посідаючи її, Армія У. Н. Р. мала змогу оперувати в трьох напрямках: на Проскурів, на Бердичів і на Новоград-Волинський. Тому Командування Амії У. Н. Р. бажало як найдовше й найсильніще цю стацію тримати. Колиж був страчений Проскурів і Новоград-Волинський, а не було достаточно сил розвинути операції для оволодіння Проскуровом і Новоград-Волинським значіння ст. Шепетівки тратилося. Займаючи її, Корпус Січових Стрільців тільки роз'єднував дві ґрупи ворожих військ, що займали Проскурів і Новоград-Волинський, але за те й попадав під удари обох їх*). Щож до оборони самої Шепетівки, то вона була проведена по мистецьки.

*) На мою думку ліпше булоб раніш залишити Шепетівку, відорватися від залізниці, прикритися р. р. Горинью й Вілією, вичекати підходу Запоріжського Корпусу, перегрупуватися і з свіжими силами повести наступ для захвату залізниць Проскурів — Шепетівка — Новоград-Волинський. Оборона Шепетівки настільки виснажила Корпус Січових Стрільців, що своїх ран він майже до кінця не міг вилічити. Понесені були кольосальні жертви, згинули найліпші люде й тій організації, що намічалася, був нанесений сильний удар. М. Б.

Широке маневрування частинами й резервами (часто один день частини бються на одному участку, в ночі перевозяться на другий участок). Удачне примінення всіх маючихся в розпорядженню засобів, бронепотягів і броневиків. Широка особиста ініціятива начальників, особливо командіра 1. пішого полку Січових Стрільців, який часто приміняє короткі й сильні випади для оборони своїх становищ. Це перший випадок, коли в Армії У. Н. Р. примінено такий спосіб оборони.

Використовування всіх сил, включно до полевої жандармерії. Слід ствердити надзвичайну стійкість частин, досконале управління артилерією при обороні. Холоднокровність і правильний розрахунок Командування вище всякої похвали. Послідне особливо видається в очі, коли глянути на обстановку 27. квітня. Не тратячи голови, Командування розмірено й обдумано провадить операцію в ріжних напрямках. Ця обставина заспокоюче вплавала на дух частин і вони бються на Шепетівці, не маючи ні тила, ні флангів, готові зустрічати ворога звідусіль.

Корпус Січових Стрільців Шепетівки не втримав, але геройчна її оборона останеться дорогою згадкою в серці кождого Січового Стрільця і спомини про бої тих днів завжди будили в Стрільців гордість і силу.

III.

Бої Січового Стрілецтва на Горині.

До початку травня частини Армії У. Н. Р., що боролися з ворогом на проскурівському й камянецькому напрямках, знаходяться за р. Збручем, своїм лівим крилом в Підволочиску. Північна Група до цього часу, поступово відходячи під напором ворога, займає фронт ст. Сарни—Костопіль—Тучин—Гоща. Холмська Група, боронячися проти Поляків, займає фронт по р. Стир. 9. Залізнича Дивізія перевозиться з Сарн на ст. Озеряни. Запоріжський Корпус головними частинами починає прибувати на ст. Радзивилів. Галицька Армія правим своїм крилом була в районі Берестечка, Радехова, Камінки. Українські війська оказалися окружені майже зі всіх боків. Зі сходу й півночі напирали большевики, з заходу Поляки. Боротьба з двома ворогами, з котрих кождий був сильніщий від українських військ не мала змислу. Таке положення передбачала Головна Команда й тому ще раніш піднімала питання про ліквідацію одного з фронтів. На нараді Уряду з Головним Командуванням Галицької Армії в квітні 1919. року всеж вирішено було вести боротьбу на два фронти. Особливо оптимістично задивлявся на таку боротьбу тодішній Наказний Отаман Осецький. Його думка і взяла верх на нараді.

Моральний стан українських військ. Після авантюри от. Оскілка від Північної Ґрупи, котра до квітня складалася переважно з частин, які належали до инших дивізій і полків, як 2. і 4. піші полки Січових Стрільців, 9. Залізнича Дивізія, Юнацька Школа та инші, а сама формувала 17., 18., 19. піші дивізії, Кінну Дивізію й Окремий Галицький полк, були відібрані всі додані, чужі частини й прилучені до їхніх дивізій. Завдяки цій причині Північна Група втратила твердість, порив до наступу пропав, а велика зміна начальників після Оскілковщини погано вплинула на боєздатність частин. Нові формування переважно з місцевих людей, котрі ще не коштували большевизму й большевиків, легко піддавалися ворожій агітації, захоплювалися большевицькими гаслами, не бачили розумного змісту в боротьбі з Москвинами й масово дезертували до дому.

Корпус Січових Стрільців в боях за Бердичів і Шепетівку поніс дуже великі втрати, був сильно перетомлений і до активних чинів міг бути готовий тільки після відпочинку. 9. Залізнича Дивізія також сильно ослабла. Вона мала в своєму складі три полки, але тільки 2. полк можна було трактувати як боєву одиницю, останні полки були малі числом і мало боєздатні.

Холмська Група фактично складалася з двох полків Сірої Дивізії. Полки ці були найменовані дивізіями й були в періоді формування. Кадри мали добрі, поповненняж необучене і несвідоме національно, тому в боєвому відношенню були мало відпорні.

Пляни Штабу Армії У. Н. Р. До підходу Запоріжського Корпусу Головна Команда рішає: для тимчасового відпочинку військ і очікуючи скупчення Запоріжського Корпусу оборонятися на Стирі, на фронті Північної Групи і на фронті Корпусу Січових Стрільців, частинам лишатися на їхніх місцях. 9. Дивізія повинна перейти на лінію Шумськ—Кунів для забезпечення району Рівне—Здолбунів—Дубно з полудневого сходу. Скупчення 9. Дивізії проходило надзвичайно мляво й прибувші на ст. Озеряни її частини розташувалися в районі цієї стації, не спішучися відходити на фронт. Коло 7. травня ворог почав проявляти активність під Острогом. Рівночасно виявився наступ ворога на фронт Славута—Перемишль. В бою, що точився цілий день 7. травня, ворог на всьому фронті був відбитий. Одначе Командування Корпусу Січових Стрільців находило, що положення Корпусу є видвинуте занадто вперед з незабезпеченими флянгами. Маючи на меті дати відпочити своїм військам, рішає отже відійти за р. Горинь. Одночасно з цим 9. Дивізія наказом Головної Команди передається в розпорядження Корпусу Січових Стрільців. Корпус Січових Стрільців займає таке становище: 2. піший полк Січових Стрільців з одною батареєю — Межеричі; 4. полк Січових Стрільців з одною батареєю Остріг — Розваж; 3. полк Січових Стрільців з одним полком артилерії і одною батареєю 42 лін. — Хорів—Бродово—Черняхів (мостовий причілок) і 28. Стародубський полк — Стадники—Вільгоров. В резерві 1. піший полк Січових Стрільців в с. Коростів. Кінний дивізіон Бориса в с. Новосілки. В селі Івачково скупчується полк імени Богуна, що прибув з Румунії і був призначений у склад Корпусу Січових Стрільців (150—200 баґнетів) — потім названий 5. полком Січових Стрільців. 9. Залізничій Дивізії доручається для оборони участок фронту Шумськ — Кунів. Бронепотяги видвинуто до с. Бодовки для прикриття залізничого мосту через Горинь. Штаб Корпусу на ст. Здолбунів. Запасові частини Корпусу Січових Стрільців та шпиталь в м. Кремінці. Після 10. травня для забезпечення Кремінця видвинуто Командою Корпуса на Ямпіль збірний загін, який названо Кошем скорострілів. Складався він з Коша Скорострілів з 40 скорострілів, одної сотні кінноти й одної сотні Пішого Вишколу. Заначене розположення частин підлеглих Штабу Корпуса Січових Стрільців було надзвичайно розтягнуте, тримати звязок і управляти ними було дуже трудно, резервів було мало й тому оборонна лінія була слаба. Але обстановка вимагала хочби нагляду головних шляхів, по яких міг двинути ворог. Більш сильним був центр Корпуса на напрямку Рівне—Шепетівка.

До 15. травня ворог великої активности на фронті Корпуса не виявляв. Його передові частини мали невеликі стички з передовими сторожами Корпуса Січових Стрільців під Куневом, Острогом та коло Черняхова.

Після 15. травня виявляється наступ ворожий більше значними силами з Білгородки і Теофіполя на Ямпіль. Під натиском цього ворога Кіш Скорострілів після горячого бою за Ямпіль відступає в напрямку на Вишгородок і Збараж. Ворог направляє на Кремінець свою кінноту, яка 20. травня несподівано появляється під Кремінцем і оточує місто майже з усіх боків. Після короткого, але жорстокого бою Кіш Січових Стрільців залишає Кремінець і прорівається частиною з броневими авто в напрямі на Дубно, частиною на Новий Почаїв. Все, що залишилося в Кремінці, хорі й ранені були вирізані большевиками. Для зліквідування ворога в Кремінці Командою Корпуса Січових Стрільців висилається форсованим маршем через Верхів—Мости—Рахманів на Кремінець 1. піший полк Січових Стрільців і кінний дивізіон Бориса, а з боку Дубна броневі авто й старшинська школа. Частини в два дні пройшли більше 60 верст і 22. травня коло 14. години несподівано атакували в Кремінці ворога, відтинаючи йому путі відвороту. Ворог не вспів зібратися, як був атакований піхотою зі сходу, кіннотою з полудня, а броневиками з півночі. В паніці, полишаючи все награблене, ворог кинувся в ростіч по лісним околицям Кремінця. Маневр удався, дякуючи швидкости руху частин, енергії й рішучости їх командірів і удачно скомпонованою атакою.

Майже одночасно з тим, як ішли події під Кремінцем, Поляки перейшли в наступ на Галицькому фронті й на фронті Холмської Ґрупи. Вони захватили м. Луцьк, забрали велику кількість козаків з Холмської Ґрупи до неволі і Холмська Ґрупа рештками своїми відступила на Дубно. Разом із тим почався відворот Галицької Армії і Поляки оволоділи ст. Красне й перервали комунікації Армії У. Н. Р. Виявилося, що в неї цілком не стало запілля. Всі ешалони з боєвим майном, постачанням, майстернями і т. ин., що евакуувалися з Рівного, Здолбунова й Дубна до Галичини, застряли на ст. Броди, Радзивилів та Дубно й мусіли попасти або до Поляків, або до большевиків.

Штаб Армії, Уряд і всі центральні установи У. Н. Р. евакуувалися з Бродів до Тернополя, звязок з ними у військ був страчений. Війська були оставлені самі собі й мусіли самі шукати виходу зі становища. Тоді то Командування Корпуса Січових Стрільців рішається на слідуючий ризиковний плян. Для спасіння майна й боєвих припасів Армії У. Н. Р. постановляє перейти в рішучий наступ по всьому фронті Корпуса, заняти Шепетівку та Заслав, витягнути всі ешалони через Шепетівку й Заслав на Збараж і потім відійти в район Вишгородка—Білозорки. На розсвіті 23. травня части Корпуса Січових Стрільців на фронті Розваж—Вільгоров рішучо переходять у наступ, несподівано атакують ворога в с. Волосковцях і Милятині, беруть значну кількість полонених і скорострілів. Решта большевиків у переполосі і в повному безладді поспішно відступає. Корпус Січових Стрільців переслідує ворога, займає м. Славуту й с. Вольку. Ворог поспішно евакуує Шепетівку й готовий її вже залишити. На фронті під Острогом і Куневом у ворога помітно нервовий настрій. Штаб Корпуса готовий був уже віддати наказ по лінії залізної дороги направляти всі ешалони постачання через Здолбунів на Славуту, коли о півдня 23. травня з Рівного прибув Штаб Північної Ґрупи й повідомив, що в ніч з 22. на 23. травня 19. дівізія, яка займала позиції під Гощею, остаточно розвалилася: більша її половина зрадила й перейшла на бік ворога, захвативши з собою командіра дивізії і весь штаб. Друга, менша частина, відходить на м. Рівне.

Поляки заняли м. Сарни й стацію Сарни; части, що займали там позиції, частинно попали до полону, частиною розсипалися: Штаб Ґрупи наказав своїм військам заняти лінію Антополь—Городище—Рівне—Ясіневичі, а сам відїзджає на ст. Дубно. Зі своїми частинами Штаб Північної Ґрупи в цей мент звязку не мав і повідомлення про заняття ними указаної лінії також не мав.

Штаб Корпуса Січових Стрільців направляє в Рівно броневі потяги, а на фронт Північної Ґрупи кінну розвідку. Виявляється, що частин Північної Ґрупи на вказаних їм штабом місцях немає. Після довгого шукання віднайдено звязок з одним полком цієї Ґрупи (Галицьким) в м. Здолбиця — в тилу Штабу Корпуса Січових Стрільців і йому наказано видвинутися на лінію Квасилів — Кол. Семигрань. Полк так поволі збирався, а його командір разом з командіром бриґади чи дивізії (тоді полковником, нині ґенералом Никоновом) так довго обмірковували положення, що так і не вийшли на позиції.

Корпус Січових Стрільців оказався в критичному становищу. Його тил і фланг були зовсім відкриті. Глибокий тил загрожений Поляками.

Тому Штаб Корпуса віддає наказ про відворот начавших удачний наступ частин на старі позиції. Командіри 3. пішого полку Січових Стрільців і 28. Стародубського довго упираються, зрештою відводять свої полки й вечером займають старі позиції.

Для забезпечення лівого крила розположення в ночі висовується з резерва Корпуса слабенький 5. піший полк Січових Стрільців в с. Гайкури, ліве крило 28. Стародубського полку загинається й займає ліс, що на захід від Вільгорова. Їм придається одна з батарей Північної Ґрупи, що прилучилася до Корпуса. На ст. Рівно Стрілецькі бронепотяги. Ст. Здолбунів й рештки ст. Рівного евакууються на Дубно та Кремінець.

За ніч на ст. Здолбунів набирається маса утікачів козаків і старшин з части Північної Ґрупи. На ранок 24. травня вся ця маса була зібрана, розбита на сотні й під командою одного з полковників відправлена для заняття й оборони м. Рівного. Перед полуднем 24. травня ворог заатакував ліс на захід від Вільгорова й с. Гайкури. Частини Корпуса Січових Стрільців відбили перші атаки. Трохи пізніще було атаковане м. Рівне і збірний відділ, що його боронив, почав відступати. Майже одночасно ворожа піхота, очевидно, підвезена з Шепетівки, атакувала переправу коло Черняхова і примусила части Корпусу Січових Стрільців відійти на західний беріг Горині. Коло 17. години ворог знов повів наступ на фронт Гайкури і Вільгоров і під Черняховом. На фронті Кунів—Остріг вивязалася оживлена гарматня діяльність і ворог став накопичувати свої сили в околишніх перелісках. Стрілецькі броневики коло Квасилова стримували натиск ворога.

В цей же день зранку польські передові частини заняли стацію й село Клевань.

Командування Корпусу рішило відійти з району Рівне—Острів в район Кремінця на зєднання з Запоріжським Корпусом. Ходило лише про момент віддачі наказу. Колиж коло 20. години частини Корпусу Січових Стрільців на лівому крилі стали здавати під напором ворога, видано наказ відійти: 9. Залізничій Дивізії скупчитися в районі М. і. В. Фільварки—Людвище; 5. й 4. пішим полкам в районі Тилявка—Башківці; 3. полку, 28. Стародубському і 5. пішому полку С. С. в районі Майдан—Данилівка—Стожок; 1. полку С. С. в Кремінці. Бронепотягам прикрити евакуацію стації Здолбунів, пізніще—Озеряни й відходити на Кремінець. При неможливости відійти, броневики підірвати, а їхнім обсадам долучити до Корпусу.

За ніч війська відірвалися від ворога й відійшли на лінію Шумськ—Мости—Мизоч. Відворот переводився широким фронтом, малими відділами, пятьма кольонами. О півдня 27. травня Корпус Січових Стрільців скупчився в призначеному йому районі. Штаб Корпусу прибув на ст. Кремінець.

Чому Командування Корпусу Січових Стрільців приняло такий плян? Тому, що Північна Ґрупа в той час не уявляла боєвої сили, про Холмську Ґрупу відомостей не було; большевики напирали з фронту й тилу; поляки заняли місцевости в тилу. Думалось також, що вихоплюючися є зпід ударів одного й другого ворога, Корпус Січових Стрільців дає можливість зустрінутися Полякам з большевиками. Сталося одначе инакше. Поляки в напрямі на Рівне наступ припинили й розвязали руки большевикам для розвинення їхнього наступу на Корпус Січових Стрільців через Дубно на Кремінець.

IV.

Січові Стрільці в контр-маневрі Армії У. Н. Р. на Проскурів — Староконстантинів.

Над вечір 27. травня виявляється така обстановка: Галицька Армія під натиском Поляків відкотилася хутко на полудне. Поляки заняли ст. Красне й Броди й перетяли єдину комунікаційну лінію Армії У. Н. Р. Через це маса ешалонів з ріжним військовим матеріялом Північної і Холмської Ґруп і Корпуса Січових Стрільців запрудили лінію залізниці від ст. Верба до ст. Броди й від ст. Камениця до ст. Кремінець. Вивезти цього майна не було ніякої можливости. Большевики заняли Рівне й енергійно продовжували наступ на Дубно. Большевиків стримують Стрілецькі броневики, котрі коло ст. Озеряни зістаються відтяті від своїх військ і висажують себе в повітря.

В районі Дубна рештки Північної і Холмської Ґруп, Корпус Січових Стрільців на схід від Кремінця.

Запоріжський Корпус в районі Нового Почаїва без усякого звязку з иншими частинами.

На ранок 28. травня частини Північної і Холмської Ґруп залишають Дубно й займають фронт Перересла — Верба. Корпус Січових Стрільців лишається на раніш указаних місцях, виставляє охорону на схід і північний схід від Кремінця. Запоріжський Корпус розпочинає, як уже сказано, без звязку з иншими частинами, наступ з Нового Почаїва на Вишневець і Катербурґ і після бою займає після полудня обидва пункти. Поляки далі на схід від Бродів і Клевані не посуваються, большевики атакують Північну й Холмську Ґрупи, які потроху подаються на схід. В дні 26., 27. і 28. травня йде горячкова робота над перегрузкою військового майна з ваґонів на селянські підводи. Населення неохотно дає підводи, тому більшости майна загрожує небезпека, що буде залишене. Коло полудня 28. травня прибуває до Кремінця Командир Армії У. Н. Р., отаман Василь Тютюник, котрий після короткої наради з Командіром Корпуса Січових Стрільців видає наказ Армії У. Н. Р. про перехід в загальний наступ з метою опанувати як найбільшим тереном для мобілізації. В першу черґу ставилося завданням вийти на лінію Проскурів — Шепетівка.

Запоріжському Корпусови дано завдання вийти на лінію Проскурів — Староконстантинів включно; Корпусови Січових Стрільців прикривати ліве крило Запоріжського Корпусу з боку Заслава — Шепетівки й вийти на лінію Староконстантинів — Ляхівці.

Північній та Холмській Ґрупам (які тепер зведені в Волинську Дивізію) прикривати тили Корпуса Січових Стрільців і Запоріжців. У випадку перемоги ворога поволі відходити на р. Горинь.

Наступ Корпуса Січових Стрільців. Штаб Корпуса Січових Стрільців рішає: видвинути кінноту через Шумськ на м. Заслав для його оволодіння й, прикриваючи себе з боку Острога, переправитися через Горинь в районі Ямпіль — Ляхівці, а в дальшому розвивати операції на Заслав і Шепетівку, прикриваючися з півночі р. Горинею. Для забезпечення свого правого крила й заповнення простору між Корпусом Січових Стрільців і Запоріжською Ґрупою малося направити 9. Залізничу Дивізію в загальному напрямі через Теофіполь на Великі Пузирки.

29. травня Корпус Січових Стрільців з доданою до нього 9. Залізничою Дивізією розпочинає наступ трьома кольонами, маючи в резерві 1. піший полк Січових Стрільців. Кінний дивізіон Бориса направлено напередодні для заняття м. Остріг. Вечером 29. травня 1919. року частини Корпусу без бою виходять і займають лінію: 9. Залізнича Дивізія район с. Мизюринці; 2., 4. й 5. піші полки Січових Стрільців район Волковці — м. Дедеркали; 3. піший полк і 28. Стародубський — м. Шумськ; 1. піший полк Січових Стрільців район Новостав — Борки. Штаб Корпуса в Борках. Кінний дивізіон Бориса заняв с. Мала Боровиця й веде розвідку на фронті Корниця — Остріг. Тилові установи й обози направлені на Вишневець. В слідуючі дні Корпус посувається вперед і на 1. червня займає: 9. Залізнича Дивізія без бою с. Святець; 2., 4. і 5. піші полки після досить упертого бою беруть с. Уніїв; 3. полк і 28. полк лишаються в м. Шумську. 1. піший полк переходить в Ямпіль. Кінний дивізіон Бориса після невеличких стичок з малими ворожими силами займає с. Секержинці і розвідує на Корницю й Заслав. Ворог не ставить значного опору й відходить на схід. Волинська Дивізія стримує ворога під Кремінцем і прикриває тили Корпуса Січових Стрільців. Запоріжці в той же час сильно уклоняються на полудне: 2. червня знаходяться в районі Миколаїва. Вони звернули всю увагу на м. Проскурів, залишивши без уваги решту свого фронту. Ця обставина заставила Команду Корпуса Січових Стрільців змінити своє попереднє рішення удару на Заслав і Шепетівку і переносить центр ваги на своє праве крило, вирішує наблизитися до Запоріжців і наносити удар у промежуток між Староконстантиновом і Шепетівкою, пориваючи залізницю Проскурів — Шепетівка. Відповідно цьому на слідуючий день приймається й уґруповання війська.

3. червня Корпус Січових Стрільців продовжує наступ. Праве крило його не зустрічає опору й 9. дивізія легко осягає район Колки — Волиця Полева; 1. піший полк Січових Стрільців займає с. Туровку; 2., 4. і 5 піші полки з боєм оволодівають Ляхівцями й переправою коло с. Гулівці; кіннота Січових Стрільців продвигається на Велику Гнойницю. 3. піший полк і 28. полк лишаються в м. Шумську, яко резерв ґрупи і для прикриття напрямку Остріг — Кремінець. Цей напрямок мав особливо важне значіння тому, що й наступ ворога, що займав м. Остріг, в цьому напрямі розрізував Волинську Дивізію і Корпус Січових Стрільців, загрожуючи тилам обох цих частин армії. На слідуючий день Корпус успішно веде бої та просовується правим крилом (9. Залізнича Дивізія) до с. с. Грицєнки — Тріски — Якимовці, центром займає Трусилівку й Кучманівку, а ліве крило (2. полк) заволодіває м. Білгородкою. Кінні розїзди Січових Стрільців підходять до північних околиць Заслава, звідкіль відбиваються крісовим і скорострільним вогнем ворога. Бронепотяг (імпровізований) підходить до ст. Клембівки, котру займають броневики ворога, й веде з ними бій.

Штаб Корпуса переходить з Ямполя до м. Теофіполя.

Відсутність звязку з Запоріжським Корпусом і все більше ухилення його на полудне в район Проскурова, все зростаючий опір ворога на правому крилі Корпуса, а також оставлення Волинською Дивізією Кремінця й відсутність резервів у Командування Корпусом, примушує Команду Корпуса Січових Стрільців звернути увагу на велику розтяжку своїх сил, а тому вона 4. червня пополудні, готовлячися до наступу 5. червня, видає наказ для більшого скупчення. Частини Корпуса отримують наказ: 9. дивізія атакувати ворога на фронті с. с. Антоніни — Рублянка і вийти на фронт Кременчуги — Юначки, прориваючи залізницю коло ст. Антоніни; 1. піший полк Січових Стрільців з 27. кінним полком (60—70 шабель) — атакувати ворога в с. с. Зелена і Васьківчик і вийти на лінію Красівка — М. Медведівка; 2. полку Січових Стрільців з батареями, займаючи м. Білогородку, видвинути свої передові частини до Тележинець і Міхнова та забезпечувати ліве крило Корпуса. 4. й 5. полкам Січових Стрільців, що разом із 2. полком Січових Стрільців зайняли Білогородку, 5. червня досвіта виступити через Христівку і Терпавку на Нове Село й допомагати 1. пішому полку Січових Стрільців виконати його завдання.

Кінному дивізіону Бориса з с. Гнойниці продвигатися через Більчин на Заслав з метою його зайняти і повернутися на Шепетівку.

3. пішому полку з 28. Стародубським полком перейти до м. Ляхівці.

Бій 5. червня 1919. року. Зранку 5. червня ворог, попередивши наступ, сам перейшов у протинаступ і заатакував праве крило і центр Корпуса Січових Стрільців на фронті Тріски — Кучманівка. Праве крило Січових Стрільців по деякому змаганню відбило ворожий наступ і, переслідуючи ворога, заняло села Антоніни й Закриниче. Один полк 9. Залізничої Дивізії вискочив наперед і опанував стацією Антоніни, де зруйнував залізничий шлях. На центральному участку Корпуса до полудня точився запеклий бій з насідаючим ворогом. Коло полудня 4. і 5. піші полки Січових Стрільців підійшли до с. Терпавки й по ініціятиві командира 4. полку звернули на стріли, атакували ворога в с. Васьківчику і примусили ворога хутко відступити. 1. піший полк Січових Стрільців переслідував ворога й опанував села Велику й Малу Салиху. 4. і 5. лишилися в Зеленій і Васьківчику. 3. піший полк над вечір був у Ляхівцях. Кінний дивізіон не зміг узяти Заслав і зостановився в с. Більчин, обсервуючи ворога стежами.

В бою 7. червня ворог атакує Антоніни піхотою підтриманою бронепотягами і вибиває звідтам частини 9. Залізничої Дивізії. Наступ 1. полку Січових Стрільців зустрічається контр-атакою ворога від ст. Великі Пузирки й 1. полк часово втрачає Велику Салиху, але скоро 9. Дивізія й 1. піший полк упорядковуються й дружним проти-ударом знов займають попереднє становище, при чому до рук Січових Стрільців дістаються гармати, скорострілі, боєві припаси й полонені. Атака 4. й 5. полків Січових Стрільців на Нове Село відбивається ворогом. Під Білогородкою оживляється ворожа діяльність і він починає натискати на передові части 2. полку Січових Стрільців під Міхновом. 3. піший полк Січових Стрільців підтягається до с. Ледянки яко резерв. В бою 7. червня виявляється підход до Великих Пузирків авангардних частин Богунівської Бриґади Таращанської Дивізії большевиків.

Події 8. червня 1919. року. На 8. червня обстановка на фронті Корпуса Січових Стрільців міняється. Ворог підсилює кіннотою й піхотою залогу м. Заслава. На фронт Великі Пузирки—Красівка прибуває з Житомира частина Таращанської Дивізії — Богунівська Бриґада і 1. інтернаціональний полк. Являлася небезпека, що ворог, повівши сильний наступ з боку Заслава, може роздавити 2. полк Січових Стрільців в Білогородці і, врізавшися кіннотою між Січових Стрільців і Волинською Дивізією, паралізувати роботу обох частин.

Запоріжці ведуть бої на напрямку Проскурів — Жмеринка. Волинська Дивізія стримує ворога в районі на північний захід від Ямполя — Ланівців.

Командування Корпуса Січових Стрільців зі огляду на вище сказане постановляє продовжувати наступ для опанування районом Чернятин — Великі Пузирки — Нове Село — Вербовці та хутко вискочити на р. Хомору на фронті Гриців — Зубовці. Тоді прикрившися річкою, можна булоб мати резерви і не боятися за промежуток між Корпусом Січових Стрільців і Волинською Дивізією. Для забезпечення з флангу й тилу необхідно було зайняти Староконстантинів. Гадалося для цієї цілі виділити части 9. Залізничої Дивізії і на 8. червня наказано було 9. Дивізії вислати свою дивізійну кінноту для розвідки в цьому напрямі. Удосвіта частини Корпуса й 9. Залізнича Дивізія повинні були атакувати: 9. Залізнича — с. с. Юначки і Медці і просовуватися на фронт Вербівка — Пехпаї. 1. піший полк Січових Стрільців — атакувати ворога в с. Великі Пузирки й опанувати стацією Пузирки і с. Малою Медведівкою. 4. і 5. полк и заняти Нове Село. 3. пішому полку Січових Стрільців зранку продвигатися на с. Малі Пузирки. Завдання 2. полку Січових Стрільців і кінноті Бориса зоставалися попередні.

Залізнича Дивізія і полки 4. і 5. атакою спізнилися. Перший же полк несподівано заатакував ворога, котрий став тікати. 1. піший полк заняв стацію Пузирки і вже вскочив в М. Медведівку, коли атакований з чола ворожими броневиками, котрі поспішили на допомогу до Медведівки зпід ст. Антоніни, і піхотою з боку с. Болкуни, змішався й поспішно почав відворот. Ворог насідав на карк і тому полк не зміг затриматися на старих позиціях, а відійшов до с. Зеленої. Після цього атаки 9. Дивізії й 4. та 5. полків не відбулися, а 9. Дивізія під загрозою з боку ворога відкинула своє ліве крило до с. с. Закриниче — Рублянка, продовжуючи утримувати ст. Антоніни.

3. піший полк Січових Стрільців з резерва не вспів підтримати части 1. полку і затримався в с. Пузирках Малих. На фронтах 2. пішого полку Січових Стрільців сутички стеж і сторожевих частин. Кінний дивізіон Бориса під натиском кінноти ворога відходить на Ляхівці. Волинська Дивізія відходить до Ямполя й Ляхівець. Про Запоріжців відомостей немає.

На 9. червня ворог займає Нове Село, Велику й Малу Селиху, Підлящики, с. Юначинці. 1. полк Січових Стрільців в боях 8. червня поніс дуже тяжкі втрати, тому Штаб Корпусу рішив у ніч з 8. на 9. травня змінити його 3. пішим полком Січових Стрільців з резерва.

10. червня ворог активности не виявив, у Корпусі проходила перегрупировка.

Бої 11. червня. На 11. червня ворог зґрупував в районі Заслава значну кількість кінноти й піхоти. В районі Великих Пузирків підсилив свої части бриґадою Богунівською і одним полком Китайців. В цей день Корпус Січових Стрільців мав намір атакувати ворога свіжими силами свого в тому часі найсильнішого 3. пішого полку Січових Стрільців підтриманого частями 9. дивізії й 4. і 5. полків Січових Стрільців. Одначе ворог зранку повів рішучий наступ на всьому фронті Корпуса Січових Стрільців і Волинської Дивізії. Зустрінутий протинаступом 9. Дивізії й 3. полку Січових Стрільців ворог відскочив на старі становиця. Коло полудня стало відомо, що ворог атакував 2. піший полк Січових Стрільців в Білогородці й розбив його. 2. полк поспішно став відходити на с. Поляхівку, стративши півбатарею, котра попала до рук ворожої кінноти. Кінний дивізіон Бориса з Ляхівців не міг подати помочі 2. полкові за відсутністю звязку. Ворожа кіннота займає Бісовку, Бісовочку і с. Христівку і продовжує рух на Сморшки, Кучманівку, загрожуючи тилови Корпусу Січових Стрільців. Посланий з резерва з с. Малі Пузирки 1. полк Січових Стрільців не вспів ще вирушити, як ворожа піхота рішучо переходить у протинаступ з боку с. Юначки й, занявши ст. Антоніни, ударяє на праве крило 9. Дивізії, а з боку Нового Села атакує 4. і 5. полки Січових Стрільців. 4. і 5. полки не витримують атаки й починають подаватися назад. 9. дивізія і 3. полк Січових Стрільців твердо зустрічають атаки ворога, наносять йому страшні втрати. Ворог насуває все новими силами. Части Корпуса Січового Стрілецтва зустрічають його багнетами й огнем; зрештою загрожені з обох флангів поволі починають відворот: 9. дивізія на Решнівку; 3. і 4. піші полки на Ледянку; 5. піший полк на Калюжинську. 2. піший полк затримався в Поляхівці. Кінний дивізіон Бориса перейшов у Жемелинці, 1. піший полк відходить у с. Колки.

Бій 12. червня. В цей день ворог продовжує напирати на 9. Залізничу Дивізію й 3. піший полк Січових Стрільців. Злучені частини відпирають атаки ворога, але 1. і 3. полки і 9. Дивізія понесли напередодні великі втрати й утратили боєздатність. Спроби Корпуса Січових Стрільців перейти знов у наступ не вдаються. Звязку з Запоріжцями немає. Волинська Дивізія під натиском ворога залишає Ямпіль і відходить на Чолгузів—Довгалівка. Корпус Січових Стрільців відводить дивізіон Бориса до м. Теофіполя. Зранку 12. червня до с. Малинки прибуває так званий Загін Сушка (24 скорострілі, 1 піша сотня й 1 кінна сотня).

Події в ніч з 12. на 13. червня й відворот на річку Случ. До вечера 12. червня ворог відтіснив Корпус Січових Стрільців на лінію Терешки—Решнівка—Ледянка—Поляхівка і заняв на правому крилі важний на той час пункт Кульчини, а на лівому і в тилу Ямпіль. Положення стало таке, що ворог загрожував флангу й тилу військ У. Н. Р. під Проскуровом. Виконати завдання забезпечення операцій Запоріжців Корпус Січових Стрільців міг лише переходом у наступ і заняттям хоч би попереднього становища до 8. червня, чого при стані війська Корпус не міг. Напір ворога на Волинську Дивізію загрожував тилам Корпуса Січових Стрільців, в свою чергу напором на фронт Корпуса Січових Стрільців ворог загрожував тилам Волинської Дивізії. Корпус Січових Стрільців вирішує фланговим маршем відійти на р. Случ і заняти оборонну позицію від Красилівських Мостів до Сорокодубів. Утримувати Староконстантинів і держати резерв на шосе Проскурів—Староконстантинів в с. Западинці.

Для виконання свого рішення просить дозволу у Штабу Армії. Дозвіл отримує. Тоді видається наказ: для прикриття флангового марша 9. Дивізії з Загоном Сушка й кіннотою Бориса досвіта атакувати ворога в Кульчинах, які заняти й тримати до прохода решти части Корпуса на переправи на Случі, після чого відійти на переправи Красилівські Мости. У випадку неможливости заняти Кульчини, привязати ворога до його позиції і виконувати теж завдання, що і в першому випадкови.

Инші частини отримують завдання: 1. піший полк з с. Колки через Чернелівку перейти до с. Западинці, при чому затриматися на переправі коло Чернелівки до підходу частини, що мала заняти цю переправу. 3. піший полк Січових Стрільців з 28. Стародубським полком з Ледянки через Колки—Корчівку пройти на Чернелівку, де й заняти переправу.

2., 4., і 5. полки Січових Стрільців мали пройти через переправу коло Мал. Зозулинців і стати 2. полку на прикриття броду коло Сорокодубів, а 4. і 5. полкам у резерві в Слобідці Чернелесецькій. Обози й тилові установи двигаються з Теофіполя через Базалію—Купіль на Чорний Острів. Штаб Корпуса переходить у м. Миколаїв.

9. Залізнича Дивізія від виконання наказу про наступ на м. Кульчини відмовилася й це слід тут ствердити без застережень. Ця дивізія нікого не повідомивши в ночі пройшла через Чернелівську переправу і коло полудня зайняла мости Красилівські (між иншим у той час вже знищені, переправи через ріку не було).

Разом із 9. Дивізією відійшов і Загін Сушка з кіннотою Бориса. Цей загін заняв переправу коло Чернелівки. Тому 1. полк Січових Стрільців пройшовши Чернелівку помаршерував далі по призначенню, думаючи, що сил, які стояли на переправі, досить, для її оборони.

Трохи пізніще пройшли переправу коло Малих Зозулинець 2., 4. і 5. піші полки Січових Стрільців. 4. і 5. полки пішли до свого району, а 2. полк (командір сотник Осипенко) заняв село Волицю Йодко з заставами проти Сорокодубів. Коло 14—15 год. ворог появився перед Красилівськими переправами і Чернехівським мостом. В обох пунктах завязався бій. 9. Дивізія переправи втримала. Загін полковника Сушка залишив Чернелівку й став відходити на горби, що на північ від Слобідки Чернелесецької. Ворог почав обстріл з гармат 2. полку в Волиці Йодко і 2. полк, несподівано обстріляний, почав відходити на Миколаїв. В цей саме момент на горі коло с. Мончинець на північ від Чернелівки показалася голова кольони 3. пішого полку Січових Стрільців, котру бачив відділ Січових Стрільців Сушка від Слобідки Чернелесецької. Появилася надзвичайно сприятлива обстановка для 3. пішого полку Січових Стрільців. Досить було йому відкрити гарматній вогонь і виявити хоч би слабий натиск на ворога і ворог занятий боєм з загоном Сушка втік би. Командір же 3. полку Січових Стрільців з незрозумілих причин повернув назад, звернув у бік, перейшов Случ у брід коло Сорокодубів і пішов через Волицю Йодко на Слобідку Чернелесецьку. Тимчасом ворог заняв переправу, а 2. піший полк Січових Стрільців, Загін Сушка й 4. і 5. полки Січових Стрільців скупчилися в м. Миколаїві. Не вспів 3. полк пройти Слобідку Чернелесецьку, як большевики заняли село. Начальник Штабу Корпусу Січових Стрільців, повертаючи з м. Купіля, де був для переговорів зі Штабом Армії, до Миколаїва, особисто мало-що не попав до неволі, як би не відсталий Стрілець 3. пішого полку Січових Стрільців, котрий пробирався кущами до своїх, його не зупинив. Кружною дорогою через Індики, Пахутинці, Ставлинці в ночі дістався Начальник Штабу Січових Стрільців до Миколаїва, де були 2., 4. і 5. піші полки Січових Стрільців. Загін Сушка відійшов до Чорного Острова.

3. піший полк Січових Стрільців і 28. Стародубський полки переходили в цей час Бужок коло Марківець у брід, до міст коло Миколаїва в поспіху спалено, і стали в с. Манилівці. Охорону від 2. і 4. полків Січових Стрільців вислано на північний беріг р. Бужка й занято с. с. Катюржинці і Марківці.

Бої 14.—15. червня. На 14. червня ворог сильно заняв с. Чепелівку, Слоб. Чернелесецьку, Волицю Йодко й Малі Зозулинці. 9. Залізнича Дивізія тримає переправи коло Красилова. Волинська Дивізія залишила переправи коло Малих Зозулинець і Базалії і правим крилом тримається на фронті Шмирки—Купіль, лівим відкинулася до залізниці Волочиськ—Чорний Острів. Корпус Січових Стрільців в цей день висуває свої частини наперед і займає хутори на захід від с. Восходавинці — горби на полудне від Слобідки Чернелесецької — с. Писарівку з резервом 3. пішого полку в с. Марківці. В дорозі до с. Яворовців 1. піший полк Січових Стрільців і 7. Запоріжська Дивізія. Штаб Армії У. Н. Р. плянує наступ для захвату переправ на р. Случі, для чого 15. червня 1. піший полк Січових Стрільців підпорядковується Командирові 7. Дивізії. Обі ці частини разом наносять рішучий удар у флянг ворогові, займають с. Чепелівку і загрожують відтяти ворога від переправ. Їм допомагають наступом з фронта части 2. і 4. піших полків Січових Стрільців на Слобідку Чернелесецьку і 5. піший полк Січових Стрільців на с. Волиця Йодко.

Корпус Січових Стрільців міцно стає на переправах через Случ на участку Красилів—Сорокодуби. Після цієї операції 7. Дивізія відтягається до Западинець. Кінний дивізіон Бориса згідно з розпорядженням Штабу Армії передається до розпорядимости Командира 9. Дивізії і направляється до заняття м. Кузьмина.

Корпус Січових Стрільців угруповується: 2. піший полк займає переправу коло Чернелівки; 5. і 28. Стародубський — займають Волицю Йодко; 3. піший полк частинно обсаджує ліс, що між Волицею Йодко і М. Зозулинцями, частинно в резерві в Писарівці, 4. полк в резерві в Катюржинцях. 1. піший полк Січових Стрільців відводиться до Чорного Острова, з одного боку для відпочинку, а з другого, маючи на увазі прикрити напрямок Базалія — Чорний Остров, бо Волинська Дивізія в цей час сильно перетомилася й богато втратила на боєздатности.

Оцінка подій першого періоду наступу Армії У. Н. Р. Удачно розпочатий наступ скінчився неуспіхом по слідуючим, на думку автора цього нарису, причинам: Загальний плян про наступ не був досить детально розроблений. Не були передбачені всі можливости. Першою було те, що при наступі була неуникнима розтяжка фронтів, що при то, дішнім стані Армії могло бути катастрофічним. Другою — Командування розраховувало на скору мобілізацію й поповнення Армії, а для того не мало ніякого апарату та ще й не брало під увагу настроїв місцевого населення, яке було зовсім байдуже до боротьби українських військ. У звязку з цим треба було собі й завдання ставити більш по силам.

Причини неуспіху Корпуса Січових Стрільців були:

1. Велика розтяжка фронту й запізне скупчення частин Корпуса Січових Стрільців на правому крилі для прориву залізниці Староконстантинів—Шепетівка. Розтяжка фронту була наслідком того, що Команді Корпуса прийшлося змінити свій попередній плян що до удару. На цю зміну вплиავე ухилення Запоріжців на полудне і якіб доводи не приводив Командир Запоріжської Ґрупи що до вибору пункту своєї атаки, він мусів виділити якийсь відділ як не для оволодіння Староконстантиновом, то у всякому разі для звязку з Корпусом Січових Стрільців, що його прикривав.

2. Змінивши плян удару Штаб Корпуса Січових Стрільців повинен був притягнути для удару на праве крило і свою кінноту. Її силу перецінено і вона не спромоглася виконати свого завдання по захопленню Заслава. Обік із піхотою вона моглаби дати більшу допомогу.

3. Трудність управління в силу того, що Корпус не складався з дивізій, а з окремих полків.

4. Трудність підтримання звязку з своїми частинами і з сусідами за відсутністю відповідних засобів звязку.

5. Відсутність координації акцій поодиноких ґруп Штабом Армії за браком звязку також неґативно відбивалася на звязности й одноцільности операцій.

6. Відмовлення 9. Дивізії від виконання наказу про атаку на м. Кульчини в ніч з 12. на 13. червня й відхід у ночі на Красилівські переправи без повідомлення решти частин спричинилися до утворення взагалі обстановки на 13. червня на Случі. Замісць віддання під суд командирів 9. Дивізії, Штаб Армії обласкав і пригорнув під своє крило їх і всю Дивізію.

7. Неправильне заняття Загоном Сушка переправи коло Чернелівки. Замісць заняти с. Чернелівку на північному березі Случа, були заняті горби на полудневому березі річки. А ці горби були на версту від берега річки й навіть при сильному обстрілі переправи скорострілами (гармат у загона не було) можна було по одиниці накопичити сили на цім боці мосту. Ця обставина й дала змогу ворогови заволодіти мостом.

8. Відсутність рішучости й розуміння обстановки Командиром 3. полку Січових Стрільців, що вів кольону, яка пов. полудне підійшла до Чернелівки з півночі, коли ворог, що займав переправу, зънятий був боєм з Загоном Сушка. Тактичне положення було надзвичайно сприятливе й давало повну змогу розбити ворога.

9. Постійні й настирливі атаки большевиків та своєчасний підвоз їхніх резервів на рішаючі пункти.

Всеж Корпусови Січових Стрільців удалося втримати р. Случ дякуючи скорому підходу 7. Дивізії й рішучости акцій 1. пішого полку Січових Стрільців і 7. Дивізії Запоріжців.

Закиди декого з військових про необміркованість атаки Січових Стрільців 15. червня не мають підстав, бо для удару у флянг ворогови сил було скупчено цілком досить (1. піший полк Січових Стрільців — 1000 баґнетів і 7. Дивізія — 500—600 баґнетів). Ходило, очевидно, прохуткість і скритність підходу і рішучість удару. Останнє було, перше й друге не істнувало. Завдання Корпуса Січових Стрільців в цьому випадку було — звязати ворога на його позиціях, що й було зроблено. Про це свідчить і те, що перш, ніж части 1. полку Січових Стрільців і 7. Дивізії підійшли до Чернелівської переправи, її заняв уже 2. піший полк Січових Стрільців із боку Чернелесецької Слобідки.

Положення 16. червня 1919 р. До 16. червня виявилося, що ворогом на північ від р. Случа скупчено значні сили. Ворог, потерпівши невдачі на фронті Красилів—Чернелівка почав особливо настирливо натискати на Волинську Дивізію під Малими Зозулинцями й Базалією. Большевикам богато допомогало збольшезичене населення району операцій Волинської Дивізії. Являлася небезпека за лівий фланг всієї Армії У. Н. Р., а зокрема за лівий фланг і тил Корпуса Січових Стрільців. На випадок небезпеки з заходу Корпус Січових Стрільців мав за лівим крилом в районі Писарівки 3. полк Січових Стрільців, в Чорному Острові 1. полк Січових Стрільців і в районі с. Катеринівки 2 скорострільні сотні, 27. кінний полк (60—70 шабель), і підстаршинську сотню.

Бої 17., 18., 19. і 20. червня. Ворог, згрупувавши 17. червня значні сили, натискає на Волинську Дивізію, яка відходить у район Купіля. На 18. червня Вища Команда Армії У. Н. Р. плянує котр-наступ для захвату Староконстантинова і дальшого удару по тилам ворога в напрямі на Кульчини. 9. Залізничій Дивізії, 7. Дивізії Запоріжській і Корпусови Січових Стрільців форсувати Случ, розбити ворога й опанувати р. Понору. Для забезпечення операції з заходу Січові Стрільці повинні були мати резерви за лівим флангом. Для підсилення Волинської Дивізії і зменшення фронту занятого нею Корпус Січових Стрільців має змінити одим полком правий фланг Волинської Дивізії під Малими Зозулинцями. Направлений для тої цілі 3. полк Січових Стрільців військ Волинської Дивізії не знайшов, а напоровся на ворога. Після бою 3. полк заняв Шмирки й Великі Зозулинці. Загроза його флангу й тилу заставила Команду Корпуса відтягнути полк на старі позиції на лінію Індики—ліс на північ від цієї місцевости.

Плян Штабу Армії про наступ не відбувся по двом причинам: перша: призначені до удару на Староконстантинів частини не прибули своєчасно, а друга: ворог, натискаючи на Волинську Дивізію, відпер її на полудне від Купеля до району Велика Бубнівка.

Протягом слідуючих двох днів Волинці відходять на лінію залізниці Волочиск — Чорний Острів. Стан їх був в цей час такий, що вони вже не могли давати опір ворогови, а тому Командіром Дивізії по своїй ініціативі вони були відведені в район м. Кузьмина. Повстала серіозна загроза флангу й тилу Корпуса Січових Стрільців і всієї армії У. Н. Р.

Положення 21. червня. Заміри Вищого Командування. 21. червня большевики заняли ст. Наркевичи й стали посуватися на Чорний Острів. Тоді Штаб Армії рішає нанести проти-удар ворогови зза лівого крила Корпуса Січових Стрільців, для чого підсилити Корпус Січових Стрільців 7. Дивізією Запоріжців і кінним дивізіоном Бориса, котрих направляє з района Красилова на Миколаїв; на Чорний Острів направляє кінний полк К. Гордієнка з півбатареєю кінно-горного дивізіону і Слобідський Кіш (всього 200—250 багнетів, 50—70 шабель і 2 гармати) і поручає Командірови Корпуса Січових Стрільців перевести удар з метою викинути большевиків за р. Случ і заняти переправи до м. Базалія. Командір Корпуса Січових Стрільців гадав: зєднавши 7. Дивізію Запоріжців, 1. полк Січових Стрільців, Слобідський Кіш і Кінний полк Гордієнка в ударну групу під командою командира 7. Запоріжської Дивізії вдарити нею з района Камеринівка—Чорний Острів в загальному напрямі на Купіль—Базалію; їй допомагає 3. піший полк Січових Стрільців від с. Індики ударом на Малі Зозулинці.

В ніч на 22. червня поступають відомости, що ворог підсунувся на кілька верст до Чорного Острова, зайнявши с. с. Рідкодуби і Крачки. Зранку 22. червня для ствердження цього висилається від 1. полку Січових Стрільців з Чорного Острова розвідочні відділи й коли правдивість відомостей підтвердилася, направлено коло полудня на Ріднодуби весь 1. піший полк Січових Стрільців з завданням очистити с. Ріднодуби від ворога і прикласти зусиль заняти с. Юхимівці, звідкиля загрожувати ворогови в Крачках.

О годині 12-ій до Миколаїва прибуває 7. Запорожська Дивізія, котра після годинного відпочинку направляєтся в с. Катеринівку з тим, що 23. червня зранку має розпочати наступ.

Коли 7. Дивізія о годині 15 підходила до с. Катеринівки, ворог атакував збірний відділ Січових Стрільців, що кватирував у цьому селі. 7. Дивізія з походу миттю атакує ворога, збірний відділ Січових Стрільців зривається також з місця і ворог, не витримавши натиску, тікає в ростіч на Крачки й Пахутинці. На Крачки тікаючого ворога переслідує 27. кінний полк, бере до неволі кілька десятків большевиків. Богато ворога порубано шаблями.

7. Дивізія переслідуючи ворога осягнула верхи, що на схід від Пахутинців. При цьому захоплено кілька скорострілів і підвід з боєвими припасами. 1. піший полк Січових Стрільців вибив ворога з с. Ріднодубів і зайняв Юхимівці. Збірний відділ Січових Стрільців вернув до Катеринівки. Ліве крило Армії У. Н. Р. зміцнилося. Безпосередня небезпека Чорному Острову минула.

Бої 23. — 24. червня. В ніч на 23. червня до Чорного Острова прибувають Слобідський Кіш і Кінний полк К. Гордієнка і поступають під команду Командіра 7. Дивізії разом із 1. полком Січових Стрільців. 23. червня зранку ударна група розпочинає наступ, направляючися: 7. Дивізія через Пахутинці на Копачівку й Собківці; 1. піший полк Січових Стрільців через Велику Бубнівку на Купіль; кінний полк Гордієнка через Юхимівці на Клинини й далі на Яхнівці й Базалію. Слобідський Кіш посовується за 1. полком Січових Стрільців, 3. полк на Малі і Вел. Зозулинці. Коло 10 год. 1. полк Січових Стрільців взяв з бою Велику Бубнівку й хутко переслідував ворога на Купіль. Дещо пізніще 7. Дивізія атакувала ворога в Пахутинцях і так скоро переслідувала ворога, що штаб ворожого Таращанського полка в Копачівці не вспів зібратися й частинно був захвачений до неволі. 3. полк Січових Стрільців після впертого бою опановує переправою під М. Зозулинцями. Ворог в безладі відходить на Базалію. До вечера українські війська займають М. Зозулинці — Великі Жеребки — Поповці — Холодець. Кіннота полку Гордієнка в Клининах. На інших участках фронта Корпуса Січових Стрільців — спокійно. До Миколаїва прибуває Кінний дивізіон Бориса, який направляється до Базалії через Купіль.

24. червня ворог ставить розпучливий опір атакам 1. полку Січових Стрільців на Базалію і 7. Дивізії з Слобідським Кошем під Малими Жеребками. Зрештою Командір 1. полку Січових Стрільців кидається особисто з кінною розвідкою свого полку в атаку. Під ним ранено два рази коня, кількох розвідчиків забито, але цей примір начальника пориває до атаки весь полк, який з шаленою скорістю атакує ворога під страшним огнем, збиває його з позицій і на ворожих плечах вискакує за м. Базалію опановуючи верхи на півтори версти на північ від містечка. 7. Дивізія, зломавши опір ворога, також забирає переправу коло Малих Жеребків. Важну допомогу пішим частинам подавав Кінний полк К. Гордієнка, весь час обходячи праве крило ворога.

Вислід. Наслідками цих трьохденних боїв було розбиття ворога. Особливо тяжкі втрати поніс його 4. і 2. Таращанський полки. До рук атакуючих українських частин попала значна кількість полонених і богата військова здобич. Армія У. Н. Р. твердо стала своїм лівим крилом на р. Случі.

Ситуація на правому крилі і в центрі Корпуса Січових Стрільців. В той час, коли успішно розвивається маневр на лівому крилі Корпуса Січових Стрільців, в районі Староконстантинова й Красилова ворог переходить у протинаступ і вже на вечір 22. червня захоплює переправу коло Красилова. 9. Дивізія в безладі відходить зразу на р. Бужок до с. Митинці; 8. Дивізія Запоріжців зосереджувалася до с. Зарудя. Ворог, взявши м. Красилів, протягом 23. червня вів наступ на с. Чепелівку й пополудні заняв цей пункт. (Частина 9. Дивізії, що займала Чепелівку, відійшла на м. Миколаїв).

Правофлангові частини Корпуса Січових Стрільців, що займали переправу коло Чернелівки під загрозою охвату, відійшли до Слобідки Чернелесецької. Для прикриття напрямку Красилів — Миколаїв Штабом Корпуса видвинуто з Миколаїва на горби на північний схід від Катюржинець „останній резерв" — полева варта з одною гарматою. Всі резерви вжито для операції на лівому крилі. А Штаб Армії категорично настоював перейти в наступ правим крилом, викинути ворога за Случ і заняти переправи. Але 9. і 8. Дивізії, які для того й призначені були, стояли й дивилися, як ворог зміцнювався на Красилівському плацдармі.

24. червня Командір Запоріжської Ґрупи вимагає повернення йому 7. Дивізії в резерв Ґрупи і чекаючи, очевидно, її прибуття не розпочинає наступу на Красилів. Очікування це тяглося надто довго, бо аж до 28. червня. Та так наступ і не відбувся. Тим не менше у виду загрози Проскурову з півночі й на вимогу Командіра Запоріжської Ґрупи, Штабом Армії з поминенням Штабу Корпуса Січових Стрільців, якого навіть не повідомлено про це, віддається наказ 7. Дивізії відійти до Чорного Острова, а потім і далі до резерву Запоріжської Ґрупи в с. Калинівку. Штаб Корпуса Січових Стрільців довідався про цей наказ тільки тоді, коли 7. Дивізія, Слободський Кіш і Кінний полк Гордієнка прибули 26. червня до Чорного Острова. (В той час звязок з Базалією й Купілем ще не налагодився). Відход 7. Дивізії і других Запоріжських частин з району Базалія настільки був поспішний, що вони навіть оставили переправу коло Михиринців без обсади й коли 26. червня частини 3. полку Січових Стрільців підійшли для зміни ніби там оставлених частин 7. Дивізії, то переправу прийшлося займати з бою. Причини цього поводження Командіра Запоріжської Ґрупи навіть Ґенерал Капустянський не подає.*)

*) Зауваження Ґенерала Капустянського (стор. 68) про невдоволення 7. Дивізії й Штабу Запоріжського Корпусу з приводу відводу її в резерв немає підстав. Инакше 7. Дивізія не поспішиласяб так скоро до Чорного Острова й не лишилаб переправ. М. Б.

Положення 25. червня. На правому крилі Корпуса Січових Стрільців ворог невеликими відділами нападає на його розположення, але відпирається. На лівому крилі ворожі частини після поразки відійшли далеко на північ. В районі на полудне від м. Теофіполя піднялося повстання місцевого населення проти большевиків. До Теофіполя вислано Корпусом Січових Стрільців кінний дивізіон Бориса для переслідування ворога й навязання контакту з повстанцями. Тодіж Штаб Армії пропонував Штабу Корпусу Січових Стрільців удар від Базалії в напрямі на Кульчини по тилам ворога, але одночасно відтягнув 7. Дивізію Запоріжців від Базалії до Чорного Острова в резерв Армії. Командування Корпуса Січових Стрільців після відібрання 7. Дивізії зпід його підлеглости рахувало, що для пропонованого Штабом Армії маневра, сильно рискованого, одного 1. полку Січових Стрільців з кінним дивізіоном за мало, особливо зважаючи на нетверде становище на правому крилі Корпуса Січових Стрільців і у його сусідів зправа. Тому Командування Корпуса Січових Стрільців від переведення маневра в тил ворога стрималося й забрало дивізіон Бориса з Теофіполя, залишивши там звязковий відділ силою в одну чету кінноти.

До приняття такого рішення Команду Корпуса примушувало надзвичайне стомлення частин, сильно розтягнутий фронт, відсутність резервів і сумнівне положення як у себе на правому крилі, так особливо у сусіда справа (9. Дивізія).

В дальшому до кінця червня большевики закріпляються на полудневому берегу р. Случа. 9. Дивізія і Запоріжці — пасивні. Ґрупа Січових Стрільців на розтягнутому фронті від Чернелівки до Базалії не в силі допомогти своїм сусідам. Командування Армії видає наказ на прохання Командіра Січових Стрільців про зміну частин Ґрупи в ніч на 26. червня частинами Волинської Ґрупи, але 26. червня цей наказ відміняється.

Висновки боїв за червень. 1. На напрямку Базалія—Чорний Острів розбито ворога, який старався обійти ліве крило Армії У. Н. Р. що стояла на Случі.

2. Зручним маневром ударної ґрупи Січових Стрільців і 7. Дивізії Армія У. Н. Р. твердо стає лівим крилом на Случі.

3. Удачним розположенням резерва (1. полк Січових Стрільців) в Чорнім Острові Команда Січових Стрільців своєчасно забезпечує свій лівий фланґ від сторони Войтовець, які займає ворог після відкинення Волинської Ґрупи, тим же розташованням резервів забезпечено скупчення 7. Дивізії коло Катеринівки й рівночасно створено сприятливі умови для контр-маневра ударної ґрупи. Таке розположення резервів було викликане постійним побоюванням Штабу Січових Стрільців за лівий фланґ Корпусу, чому один з найсильніщих своїх полків він і виділив у Чорний Острів, навіть на шкоду силі фронта.

4. Пасивність 9. Дивізії і 8. Запоріжської Дивізії дала змогу ворогови закріпитися на Красилівському плацдармі і потягла за собою утрату всеї лінії р. Случа з і всіма переправами. Тому р. Случ утратила для Армії У. Н. Р. значіння.

5. Плян маневра по північному берегу р. Случа, про який говорить у своїй книжці „Похід Українських Армій" Ґенерал Капустянський дійсно міг дати великі користі, але при умовах:

а) переведення його достаточними силами, а таких сил фактично не було (1. полк Січових Стрільців 1000—1200 баґнетів; 7. Запоріжська Дивізія з Слобідським Кошем 500—600 багнетів; Кінний полк Гордієнка 60—100 шабель);

б) твердого утримання фронту р. Случа від Красилова до Малих Зозулинців, хоч би на перших порах поки маневр не обозначився. Другої умови не було;

в) дійсного наміру Штабу Армії У. Н. Р. цей плян здійснити. Тут слід підкреслити, що Командирові Ґрупи Січових Стрільців невідомі були тертя в Штабі Армії й розбіжність плянів у чинників цього Штабу. Він був поставлений перед фактом відкликання 7. Дивізії несподівано, коли рівночасно йому передано пропозицію (здається від п. Капустянського) перевести обхідний манерв. З одним 1. полком Січових Стрільців манерв був занадто рискований, а зрештою частини вже стали на місцях не від браку хотіння переслідувати ворога, а з причини дійсної перетомлености.

Положення сторін в початку липня. Останній період боїв за Проскурів. В ріжних частях України появляється робота повстанців, які дезорганізують запілля і підвоз ворожої армії. Війська російської реакції розпочинають свій наступ із Кубані, розширюючи терени посідання в напрямі Царицина й Харкова. Большевики напружують усі сили, щоби скорше зліквідувати Українську Армію. Вони скупчують свої сили в районі Красилова; до Староконстантинова підвозять нові частини. На своїм лівім крилі зміняють давні частини свіжою піхотою, підсиленою кіннотою.

Бої 1. липня. Наступ большевиків. В ніч з 30. червня на 1. липня прибуває Холмська Дивізія для зміни частин Корпуса Січових Стрільців у Базалії. 1. полк Січових Стрільців відходить у туж ніч в район Копачівки—Пахутинець. Волинська Дивізія на ранок 1. липня починає підходити до Войтовець. Зранку 1. липня ворог розпочинає свій наступ на Холмську Дивізію, яка майже без бою відходить поспішно на Купель. 3. полк Січових Стрільців відкидає своє ліве крило від М. Зозулинець на Шмирки. Поспішний відхід Холмської Дивізії не дав змоги своєчасно 1. полкови Січових Стрільців вжити удару. Одночасно ворог, відкинувши 9. Дивізію за р. Бужок коло Хотьковець енергійно веде наступ на праве крило Ґрупи Січових Стрільців заняте слабими 2., 4. і 5. полками. Ці полки відступають, залишивши Миколаїв, на лінію Черепівка—Манилівка, примусивши тим і 3. полк Січових Стрільців відійти від Зозулинець до лінії Ставчинці—Індики.

Бої 2. липня. На 2. липня в районі Войтовець збірається вся Волинська (Північна) Дивізія Ґенерала Єрошенка. Командирові Дивізії, який мав завданням змінити решту фронту Січових Стрільців, запропонував Штаб Січових Стрільців підтримати Холмську Дивізію, або змінити 1. полк Січових Стрільців, який мусів в день 1. липня знов змінити майже цілу Холмську Дивізію. Командір Північної Дивізії від цієї пропозиції відмовився, а домагався змінення частин Січових Стрільців під Миколаївом. Але змінив лише частинно правий участок Ґрупи, чому оказався зі своєю Дивізією між частями Січових Стрільців.

Змінені частини вжито на зміцнення правого крила, яке також оказалося загроженим, бо 9. Дивізія відкотилася до Калинівки. Протягом 2. липня ворог знов веде наступ на Холмську Дивізію, котра тепер, не виявляючи опору, відходить за Залізницю Волочиська—Чорний Острів.

Удар ворога приймає на себе 1. полк Січових Стрільців, який цілий день контр-атаками стримує ворожий наступ. Над вечір ворогу вдається зломити лівий фланґ полка і полк стає по лінії Пахутинці—Бубнівська Корчма. Між иншим тут трапився такий випадок: коли полк уже в сумерках атакував ворога в напрямі на Гладки, ворожа кіннота атакувала полк із полудня і полк, почавши вдачно розвивати атаку, мусів у дуже скрутній обстановці повернути назад. Тоді Командір Північної Дивізії (Ґенерал Єрошенко), мотивуючи тим, що Січові Стрільці стали до його фронту в „перпендикулярному направлінню" видав наказ своїй Дивізії відійти в район Юхимовці—Вачулинці.*)

*) Характерний приказ. На жаль, немає тепер цього наказу під рукою, щоб навести його тут у цілости.

Таким чином ворог потіснив ліве крило Січових Стрільців, з яким страчено звязок, а Манилівка—Ставчинці й центр оказався не занятим ніким. Приходилося якось рятувати ситуацію.

Бій 3. липня 1919. р. Штаб Ґрупи Січових Стрільців вирішив звузити свій фронт, відтягнувши 1. полк Січових Стрільців до с. Катеринівки, оставляючи инші частини на лінії від дороги Миколаїв — Чорний Острів — Черепова. На цю переґрупировку, думалося, вистарчить ночі. Досвіта 1. полк Січових Стрільців, підходячи до Катеринівки, був заатакований ворогом з півночі й став потроху осажувати на с. Крачки. Йому на допомогу направлено сотню Штабу Армії, але сотня, вийшовши з Чорного Острова, була обстріляна гарматнім огнем ворога й дальше околиці Чорного Острова не двинулася. Підтягнутий на допомогу 1. полкови Січових Стрільців з правого крила 3. полк Січових Стрільців був кинутий в атаку з метою заняти Катеринівку і вдарити ворогови у фланг. Його атаку відбито.

Командування Ґрупи Січових Стрільців врештою зняло майже все зі свого правого крила й кинуло під Крачки — Катеринівку, але ворог підбадьорений першим успіхом завзято відбивав усі атаки, кидаючися що-хвилі в контр-атаки. Бій тягнувся з надзвичайною напруженністю більше чотирьох годин. В бою приймали участь усі полки Січових Стрільців, ворог мав Богунівську й Таращанську бриґади, 13. пограничний полк і до півтора полку кавалєрії. На участку сусідньої Північної Дивізії бій почався трохи пізніще і був менш упертий. Війська остаточно вимоталися, але понесли дуже великі втрати. Надії на втримання на слідуючий день Чорного Острова було мало, тому вечером Штаб Ґрупи Січових Стрільців дав наказ відійти військам і скупчитися в двох ґрупах: 1. полк Січових Стрільців, 28. Стародубський і 4. піший полк в районі с. Грузевичі, маючи метою прикривати Проскурів з заходу; 3., 2. і 5. полки Січових Стрільців в с. Водички — з тоюж метою, прикриття Проскурова для звязку з Північною Дивізією в с. Мочулинці і яко резерв 1. ґрупи.

Бій 4. липня. Залишення Проскурова. Катастрофальне положення фронту. Запорожці й Січові Стрільці. Відступ на Ярмолинці. Четвертого липня ворог наступає з Чорного Острова, напираючи на частини Січових Стрільців, що перегорожують йому дорогу на позиціях під с. Грузевичі. На лівому крилі Січових Стрільців спокійно. Друга частина ворожих сил натискає на Проскурів з півночі. Перед полуднем виявляється значної сили ворожа кольона, що наступає з напрямку Миколаїв, Осташків на ст. Гречани. Ця кольона скоро займає без бою, бо ніяких українських частин не було на цьому напрямі, село Олешин і обстрілює ст. Гречани. Займаючі ст. Гречани частини Запоріжської Ґрупи в полудне залишають стацію, відходячи на Проскурів. Воріг врізується клином між ґрупами Запоріжською і Січовими Стрільцями, особливо загрожуючи частинам Січових Стрільців під Грузевичами. Тому вони під цією загрозою й під натиском ворога з боку Чорного Острова починають відходити на с. Малешовці. Над вечір цьогож дня (1. полк, 28. полк і 4. полк) осягнули зазначене село і в час переправи через р. Плоску були атаковані ворожою кіннотою, чому в неладі поспішно продовжували відворот на Малиничі, примусивши й другі частини Січових Стрільців, що стояли в с. Водичках, теж відступити на село Кудринці. Було це приблизно коло 7. години ввечері, коли Запоріжська Ґрупа також залишила Проскурів і була у відвороті на м. Михальпіль.

Команда Ґрупи Січових Стрільців видала наказ своїм частям заняти лінію Антонівці — Буйволовці з метою прикрити напрям Проскурів — Камянець. По шосе в цьому напрямі відходили всі тилові установи й обози Запоріжської Ґрупи й Ґрупи Січових Стрільців. Волинська Ґрупа в час цих подій була десь у районі Городка.

Ніч з 4. на 5. липня проходила в надзвичайно нервовому піднесенню. Звязок між частинами і Штабом Армії був порушений. Ґрупи також не мали між собою звязку. Ряд невдач протягом останніх тижнів дуже погано відбився на моральному стані війська: рядовиків і старшин. Боєвий запал і порив погасли. Війська були близькі до повної деморалізації. Стійкість частин майже зовсім зникла. Хиталася віра й надія на побіду над ворогом. В деяких частинах почалися заворушення. Гайдамацький полк 6. Запоріжської Дивізії відмовився виконувати накази. У Запоріжців навіть являлася думка про те, щоб залишити реґулярний спосіб боротьби з ворогом і відправитися на партизантку в запілля ворога. Можливо цим і поясниеться вихід цієї Ґрупи з Проскурова на Михальпіль, а не на полудне, що було нормальним, бо ворог натискав із півночі, зі сходу й північного сходу. Напрямок відступу Запоріжців вплинув на дальші рішення Корпусу Січових Стрільців.

Протягом ночі в Ґрупі Січових Стрільців після звіту командірів поодиноких полків виявилося, що частини понесли великі втрати, виснажилися тяжкими й безперервними боями і що боєвий дух сильно впав. Тоді Командою Ґрупи Січових Стрільців було вирішено відтягнути ґрупу в район Ярмолинець, щоб дати своїм військам просто виспатися. Відійшовши на ранок 5. липня, частини розположилися в м. Ярмолинцях і в ближчих околицях на південь від містечка. Сторожеві частини заняли ліс на північ від Ярмолинців (1. полк Січових Стрільців) і с. Олексінець Польний, перехвачуючи головні напрямки на Ярмолинці з півночі.

Висновки. В результаті Проскурівської операції Армія У. Н. Р. втратила Проскурів, центр залізничий і адміністративний. Програно всі бої на важнішому участкови і втрачено значну частину території, з якої тепер не можна було черпати запасів для істнування й поповнень українського війська. Ворог, зручно маневруючи, примусив війська У. Н. Р. розтягнутися на широкому фронті. Армія У. Н. Р. ужила всіх своїх резервів і, маючи кордонову лінію на всьому фронті, скрізь сказалася слабшою від ворога. Причини невдач полягали в слідуючому: 1. переважаючі сили ворога; 2. розтягнутість фронту; 3. відсутність резервів; 4. стомленість військ; 5. нескоординованість зусиль ріжних частин.

В Штабі Армії була незгода, що до пляну наступу зі Случа (про який пише Ґенерал Капустянський), якої результатом було начеб-то цілковите покинення управління військом.

Волинська Ґрупа, коли хоче, тоді й зміняє Корпус Січових Стрільців, хоч мала це зробити до ранку 1. липня. Таким чином Ґрупа Січових Стрільців, яка инакше булаб у резерві і пригодиласяб для маневру, змушена була далі тримати фронти й затикати проломи, які в ньому появилися ізза нестійкости Холмської і Північної Дивізій.

Корпус Січових Стрільців скоро залишив переправи на р. Случі. Але причини цього не в тому, як говорить Ґенерал Капустянський (стор. 81), що Січові Стрільці скоро здали, будучи заатаковані з Красилівського пляцдарму, а в тому, що всі резерви Ґрупи Січових Стрільців були скупчені на лівому її крилі, в тому, що фронт Січових Стрільців розтягнувся після відходу Волинської Ґрупи і зміни 7. Запоріжської Дивізії і прилучених до неї частин.

Найголовніща причина залишення Случа була в тому, що 9. Дивізія і 8. Дивізія Запоріжців були весь рішаючий час пасивні й стояли на р. Бужку, а 7. Дивізія в Калинівці. Командір Запоріжської Ґрупи не дивлячися на присутність цілих трьох дивізій, маючи завданням очистити Красилівський пляцдарм фактично з 26. по 30. липня не тільки не поміг загроженому правому крилу Січових Стрільців під Чепелівкою, а вперто залишився пасивним, не дивлячися на вимоги Штабу Армії перейти в наступ. (Стор. 69 Ґенерала Капустянського.) Тому неоправдане звалення всієї вини за оставлення р. Случа на Волинців і, як це робить Ґенерал Капустянський у своїй книзі, на Січових Стрільців*).

*) Ґене ал Капустянський каже (цит. книжки стор. 81, п. 3) начеб-то мала стійкість Січових Стрільців і Волинців не дозволила Командуванню Армії У. Н. Р. перевести контр-маневра. Тимчасом контр-маневр був намічений ще 26. червня (директ. ч. 01605), а відход зі Случа стався 30. червня. Від Бужка до Красилова 10 верст. Невже 9., 7. й 8. Дивізії не моглиб за 4 дні осягнути Красилова навіть з боями, колиб Штаб Армії настояв на тому, щоб Командір Запоріжців, полковник Сальський, виконав дану йому директиву?

Тут указано лише тактичні причини невдач, не беручи причини адміністративного характеру: відсутність поповнень, неналагодження мобілізації, брак боєвих припасів і т. п.

Дальший відступ на Фрампіль—Рудку. Рішення про переформування Ґрупи. Лянцкорунь. День 5. липня пройшов спокійно. Ґрупа Січових Стрільців відпочивала в районі Ярмолинець. 6. липня в полудне сторожеві частини Корпуса Січових Стрільців були атаковані на північ від Ярмолинець й під Олексинцем Польним. Послані їм підкріплення з Ярмолинець і броневі авто з артилерією не помогли. Зустрівши стихійний відступ 1. й 4. полків, все почало відступати й тому явилося завдання остановити війська на найближчій оборонній лінії. Бувші в резерві слабенькі полки й технічні сотні послано для заняття с. Ставчинці й м. Фрампіль, куди й скупчилися над вечір всі частини. Ворог далі не переслідував і части на зазначеній лінії упорядкувалися, зайнявши с. с. Язвина, Савинці, Фрампіль, кіннота — Нову Пісочну.

До 9. липня на зазначеній лінії йдуть невеликі сутички з ворогом. Коли у Команди Ґрупи Січових Стрільців під впливом незмірного перетомлення частин виникає думка за всяку ціну відірватися хоч би частиною своїх сил від ворога для приведення їх у належний боєвий стан. Склад Ґрупи з поодиноких 6 (а властиво 7) піших полків з трьома, в тому часі, артилєрійськими полками, кінним дивізіоном Бориса, Окремою Кінною сотнею, окремими технічними сотнями й иншими помічними частинами, що формувалися в міру потреби, а всі ці частини не були зведені в більші тактичні одиниці, такий склад ставив при управлінню в боях надзвичайні трудноші. Шкоди такого стану для боєвих чинів були занадто очевидні. До того й бажання збавитися від постійних несподіванок з боку Волинської Ґрупи з лівого флянгу, примусили Січових Стрільців старатися долучити їхнім лівим флангом до Галицької Армії.

Всі зазначені причини спонукали Команду Січових Стрільців приняти такий плян: залишивши на фронті Тернавка—Карабчіївка кінноту для прикриття напрямку через Балин на Камянець і звязавшися тою кіннотою з Запоріжцями, котрі якраз підходять до району Солобківець, Стрілецьку піхоту відтягнути до м. Лянцкоруня, де привести частини до порядку, дати їм відпочити, сформувати там два штаби дивізій і після того старатися отримати участок на крайньому лівому крилі Армії У. Н. Р.

Підчас виконання цього пляну було внесено слідуючі зміни: полки 1., 2. і 4. відведено до Лянцкоруня, туди й переїхав і Штаб Ґрупи. Полки 3., 28. Стародубський, 5. і Курінь Миргородський були відведені до с. Рудка, де мали переформуватися в 2. Дивізію (II.).

З прибуттям частин Ґрупи Січових Стрільців 10. липня до указаних районів розпочалася надзвичайно спішна робота по переформуванню в дві дивізії. Протягом 3—5 день були сформовані 2 штаби дивізій.

В склад 1. (I.) Дивізії війшли 1., 2. і 4. полки Січових Стрільців. 4. отримав назву 3. полку Січових Стрільців. До цієї дивізії долучено 1. сотню технічну. Командіром Дивізії призначено Івана Рогульського.

В склад 2. (II). Дивізії в війшли: 3. полк Січових Стрільців, котрий отримав назву 4. полку Січових Стрільців; 28. і 5 полк Січових Стрільців, які зведено в 5. полк Січових Стрільців; Миргородський Курінь, що його переіменовано в 6. полк Січових Стрільців. До Дивізії долучено одну сотню технічну й одну сотню кінноти. До обох дивізій додано відповідну кількість гармат. Кінний дивізіон Бориса лишився дивізійною кіннотою. Протягом тогож часу Стрільці викупалися й частинно переодягнулися в нову підвезену тимчасом обмундировку. Після трьохденного відпочинку з Стрільцями переведено декілька муштрових і тактичних навчань. При сформуванню в дві дивізії вжито засаду рівномірного розділу сил і тому в кожду дивізію входило по одному сильному полку (1. і 4.) і по два слабших.

Переформувавшися й трохи відпочивши, части Січових Стрільців були готові знову до активних чинів.

V.

Карабчіївська операція.*)

Поки Січові Стрільці реорґанізувалися в районі Лянцкоруня і с. Рудок, стан не лише Ґрупи Січових Стрільців, але й инших частин Армії У. Н. Р. був гідний жалю. Досить було слабого напору навіть незначних ворожих сил, щоби війська У. Н. Р. почали відворот. Осьтак дорога на Камянець лежала фактично отвором. Але вороже командування припинило на деякий час наступ, переґруповуючи свої війська й скупчуючи найсильніщі свої частини на лівому крилі і в центрі Армії У. Н. Р., до чого примусила його поява деяких галицьких частин на схід од Збруча (5. бриґади в Чорнім Острові).

13. липня 2. (II). Дивізія Січових Стрільців змінила в районі Сказинці — Балакір — Жищинці — Чорноводи кінноту Бориса, яку відведено на спочинок у район на південь од Балина. В той час праворуч од 2. Дивізії Січових Стрільців Запоріжці займають Солобківці й ведуть розвідку на Ярмолинці. Ліворуч — у Волинців — тихо.

Характер місцевости. Район 2. Дивізії Січових Стрільців уявляв хвилясту горбовину, порізану ярами в ріжних напрямках. Невеликі ліси були розкинуті по цілому районі, а на його західній межі, вздовж ріки Смотрича, творили значну лісову смугу. Великих рік у тій околиці немає. З півночі на полудне в західній частині району, про який мова, тече р. Смотрич і р. рукав Смотричевский, літньою порою бідні на воду. Тому для прикриття лівого крила 2. Дивізії Січових Стрільців вони служити не могли. Ґрунтових доріг у всьому районі було богато і в ріжних напрямках. Найбільшими шляхами, якими могла покористуватися для свого наступу, чи відступу 2. Дивізія Січових Стрільців таксамо як і її ворог, були: шлях Ярмолинці — Балин і шлях Городок — Купин — Смотрич. В літню пору всі дороги були добрі для пересування військ усіх родів зброї. Осель у районі було досить, щоб у них могли розміщуватися війська, але всі вони лежали в кітловинах і тому для оборони не годилися. Взагалі весь характер місцевости був сприятливий для всякої акції невиликих військових частин.

Ворог. Перед фронтом 2. Дивізії Січових Стрільців стояла Таращанська Дивізія своїми Богунівською Бриґадою і 4. Таращанським полком. Ця Дивізія весь час ішла проти військ У. Н. Р. ще з часів їхнього відступу з Києва. Безперервні успіхи її зброї викликали в Дивізії піднесений, бадьорий настрій і певність перемоги, а це до деякої міри направляло брак належної дисципліни в її частях. Чисельний склад цієї Дивізії був доволі великий. Полки начислювали й по тисячу баґнетів. Щодо боєвої вартости, то якраз Богунівська Бриґада й 4. Таращанський полк належали до найкращих ворожих військ. Всі частини Дивізії були добре узброєні й добре одягнуті — грабунками.

Власні сили. Чисельний склад усієї Ґрупи Січових Стрільців був у тому часі цілком невеликий, бо довгий час Ґрупа не мала ніяких поповнень, а дуже богато втратила чи то в боях раненими й вбитими, чи то в походах хворими. Тим-то в 2. Дивізії Січових Стрільців найсильніщий 4. піший полк Січових Стрільців (давніще перед реорґанізацією 3-ій) мав лише біля 500 баґнетів, 5. піший полк Січових Стрільців стаяв аж до 50 баґнетів, а 6. (Миргородський) піший полк Січових Стрільців до 100 баґнетів. Окрім цих полків була ще в 2. Дивізії піша інженерна сотня — 50 баґнетів, дві кінні сотні: одна, Максима Залізняка, 15 шабель, а друга — Січових Стрільців — 30 шабель і 2 легкі батареї по 4 гармати.

1. Дивізія Січових Стрільців була мало-що численніща від 2-ої Осьтак одна Дівізія Січових Стрільців у тому часі ледви дорівнювала числом вояків одному доброму Таращанському полкови ворога.

Сусіди. Праворуч од 2. Дивізії Січових Стрільців займала фронт Запоріжська Ґрупа, що завше добре боролася. Завдяки ріжним провокаціям помічалися поміж Запоріжцями й Січовими Стрільцями деякі тертя в добросусідських відносинах, а це инколи відбивалося зле й на взаїмній боєвій співпраці. Ліворуч була Волинська Ґрупа, створена на швидку руку з останків полків давнього Північного Фронту, який після „Оскілковської авантюри" цілком був здеморалізувався. Тому вона була дуже слабко зорґанізована, а операції, які робила, були инколи просто незрозумілі.

*) Цей розділ напизав для цього Альманаху недовго перед своєю траґічною смертю покійний Ґенерального Штабу Полковник Юрій Отмарштейн, тогочасний Начальник Штабу 2. Дивізії Січових Стрільців.

Завдання. В виду переходу Галицької Армії за Збруч являлося невідложною необхідністю забезпечити її район скупчення. Тому Вище Командування Армії У. Н. Р. вимагало чим скорiщого приведення частин до порядку, маючи на меті чим скорше перейти в наступ.

17. липня 1. Дивізія Січових Стрільців отримує наказ вийти на фронт. Командування Ґрупи Січових Стрільців рішає надалі тримати одну дивізію на фронті, другу в резерві.

Поки 1. Дивізія Січових Стрільців підходила до фронту, ворог теж вийшов зі свого затиша, рішаючи, як із пізнiще з захвачених у ворога документів виявилося, вишукати слабі місця фронту військ У. Н. Р., прорвати його і з наскоку заняти тогочасну столицю Української Народньої Республіки Камянець на Поділлю, розвалюючи остак Армію У. Н. Р. і примушуючи Галицьку Армію, що опинилася поміж Поляками й большевиками, помиритися з цими останніми.

Остак 18. липня, ще поки на фронт підійшла 1. Дивізія Січових Стрільців, ворог ударив на 2. Дивізію Січових Стрільців, на Запоріжців і на Волинців. Переважаючими силами він примусив Волинців і Запоріжців податися трохи назад і заняв праворуч 2. Дивізії Січових Стрільців Ярмолинці, а ліворуч Городок. Загроза особливо з правого крила примусила 2. Дивізію Січових Стрільців податися теж назад на Мудроголови—Чорноводи, а далі, 19. липня, в район Карабчіївка—Тернавка, куди якраз підходила до фронту 1. Дивізія Січових Стрільців.

Бій 20. липня. На ранок 20. липня Командування Ґрупи Січових Стрільців думало заняти фронт 2. Дивізії 1ю, а всю 2. Дивізію відвести в резерв. Тимчасом у досвіта 20. липня, коли 1. Дивізія увійшла до Тернавки й почала наказану зміну, ворог почав новий наступ із Фрамполя в напрямку на Тинну. Спільними силами двох Стрілецьких Дивізій, ударом 1. Дивізії з фронту, а 2. з флангу (з Карабчіївки) ворога відбито. Насідаючи на нього в погоні, Ґрупа Січових Стрільців вдерлася аж у м. Фрампіль. Ворога відбито в район Нове Село—Ярмолинці—Олексинець Польний, а Ґрупа Січових Стрільців заняла 1. Дивізією фронт Перелісок—Фramполь, а 2. — Куяви—Нова Пісочна.

Тимчасом того самого дня, коли Січові Стрільці так успішно наступали, Волинці подалися ще трохи назад на полудне від м. Купина. Запоріжціж бються з ворогом у районі Солобковець. Ґрупа Січових Стрільців оказалася остак потрохи загрожена на своїх флангах. При дальшім успішнім ворожім наступі на її сусідів вона могла попасти в скрутне положення, загрожена особливо на лівім флангу і тилах.

Положення 21. і 22. липня. На протязі 21. липня Запоріжці своїм лівим крилом підходять до Савинців, забезпечуючи остак правий фланг Ґрупи Січових Стрільців. Але тогож самого дня Волинці знову потрохи відступають назад і бються вже аж у районі на північ од м. Смотрич. Остак глибоко був обійдений лівий фланг Ґрупи Січових Стрільців і загрожений її тил.

22. липня й без того грізне положення зложилося цілком катастрофічно для Ґрупи Січових Стрільців. Під натиском ворога Волинці почали відступати далі. Так само ліве крило Запоріжців покинуло с. Савинці й відійшло на Солобківці. Звязок із Запоріжцями був нарушений, а з Волинцями цілком пропав.

В район Волинської Ґрупи 2. Дивізія вислала розвідку, яка донесла, що на дорозі Купин—Карабчіїв їдуть невеликі ворожі обози. Від полоненого в с. Карабчіїв розвідка дізналася, що с. Гриньків по заду лівого крила Ґрупи Січових Стрільців уже заняте двома ворожими курінями Таращанців при 6 гарматах.

Плян Командування Ґрупи Січових Стрільців. Але того самого дня вранці підійшов у район Балина авангард 2. Галицького Корпусу — 14. Бригада Галицької Армії. Після полудня Штаб Армії У. Н. Р. видав наказ про загальний наступ військ У. Н. Р. на всьому фронті. У виконанню цього наказу Штаб Ґрупи Січових Стрільців після короткого хитання з уваги на невитримку Волинців рішає: 1. Дивізії Січових Стрільців тримати Савинці і Фрампіль перед можливим ворожим ударом із півночі. 3. піший полк Січових Стрільців 1. Дивізії, підчинений тимчасово наказам Командира 2. Дивізії, повинен заняти фронт 2. Дивізії в районі с. Пісочна аж по М. Леваду, забезпечуючи її тил од півночі. Звільненаж 2. Дивізія повинна через М. Леваду й Карабчіїв ударити ззаду на ворожі частини, що продерлися в запілля Січових Стрільців. Кінний дивізіон Бориса, підчинений 2. Дивізії повинен атакувати ворога у фланг із боку Рудки.

Для переведення операції Командування 2. Дивізії наказало: кінному дивізіонові Бориса з батареєю і технічному сотні 2. Дивізії досвіта 23. липня атакувати з с. Рудки Гриньків; 4. п. п. і 6. п. п. Січових Стрільців з одною батареєю наступати в ночі з 22. на 23. липня через В. Леваду на Карабчіїв і Гриньків; 5. п. п. перейти в с. Калішки в дивізійний резерв; кінній сотні Січових Стрільців заняти Лисогурку і досвіта атакувати с. Гриньків; сотні Залізняка залишитися для звязкової служби при Штабі 2. Дивізії в Тинно. О год. 17. частини почали виконувати свої завдання.

Положення ввечері 22. липня. Ворог якраз заняв м. Смотрич і видвигнув свої передові частини на полудне і схід од нього, обстрілюючи з гармат ст. Балин. Для прикриття безпосереднього запілля Ґрупи Січових Стрільців і штабів Дивізій, що були в Тинній, з боку Смотрича, вислано технічну сотню Січових Стрільців у с. Рудки. Для прикриттяж стації Балин і Штабу Ґрупи Січових Стрільців, що там був, вислано на горби на захід од ст. Балин полеву варту Штабу Ґрупи Січових Стрільців. Остак ужито всі сили Січових Стрільців без остатку, граючи на перемогу, або — бути може — повну загубу Ґрупи. Але не дивлячися на всю грізність положення, Штаб Ґрупи Січових Стрільців продовжував працювати як машина, доводячи всю операцію до блискучого кінця.

Положення вночі з 22. на 23. липня. О годині 19. 30 хв. кінний дивізіон Бориса підійшов до с. Рудка. Там отримав від Штабу Ґрупи наказ негайно атакувати ворога й зразу перейшов у атаку під с. Криничане, захоплюючи 2 ворожі гармати з кіньми, кілька набойних скринь, обоз і полонених. Нічна темнота не дозволила розвинути успіху і дивізіон відійшов знову до села Рудки на нічліг, охороняючи сторожевими пунктами с. Рудки від заходу.

До пізної ночі Штаб Ґрупи Січових Стрільців не мав відомостей про 2. Дивізію.

Щойно коло години 10—11 в ночі Штаб Ґрупи Січових Стрільців отримав від 2. Дивізії відомости, що її частини без бою йдуть на с. Карабчіїв. Тоді видвигнув 3. полк Січових Стрільців для заняття м. Купина з тим, щоб не лише забезпечував тил 2. Дивізії від півночі, але й щоб на випадок її удачі перехватив дороги відступаючому ворогови. На випадок невдачі Штаб Ґрупи Січових Стрільців думав всетаки переконати 14. Галицьку Бригаду, щоб помогла, для чого ще за дня до її Командіра їздив Командір Ґрупи Січових Стрільців Евген Коновалець і Начальник Штабу Січових Стрільців Марко Безручко, хоч і не договорилися ні до чого, бо Командір цієї Бриґади відповів, що не отримав ніяких наказів і тому не може рішити, як йому бути.

Дуже неспокійна була отже ніч на 23. липня. В Штабі Ґрупи Січових Стрільців ніхто не спав: рішалася доля бою, може й доля всієї Січово-Стрілецької Ґрупи.

А тимчасом події цієї ночі розвинулися так: один із двох курінів Таращанців, що займали Гриців, серед ночі вирушив на с. Рудку, а другий пішов на полудне в напрямку на Смотрич. Біля 3. години досвіта 23. липня ворог ударив на с. Рудку, збив охорону кінноти Бориса й примусив її відступити в напрямку на с. Зеленчі. Але вона, підтримана двома гарматами 7. батареї Січових Стрільців, що прийшли до неї в ночі й мали співпрацювати з нею на другий день, у пішому порядку перейшла в протинаступ і, коли вибила ворога з с. Рудки, швидко сіла на коні, переслідуючи його кінно. Ворог спрямував свої обози в напрямі на Карабчіїв і тудиж подався за ними.

Події 23. липня. Ворожі обози підійшли під с. Карабчіїв якраз у той час, як туди вже наспіли 4. і 6. піші полки Січових Стрільців. 6. полк залишився в селі, а 4. заатакував ворожі обози на південь од с. Карабчіїва. Рівночасно підходить і курінь Таращанців, що відступає з с. Рудка і ввязується в бій серед суматохи, що счинилася в обозах. Тут ворожу кольону атакує з флангу кінна сотня Січових Стрільців від сторони с. Лисогорки, а ззаду кінний дивізіон Січових Стрільців Бориса, що переслідує ворога від с. Рудки. В паніці Таращанський Курінь розбігається в ліси, що на схід од с. Гриців. За ним кидається кіннота Бориса, частиною вирубуючи ворога шаблями, а частинно беручи в полон. Щоб добити останки ворога, 4. піший полк Січових Стрільців починає дебушірувати ліс у напрямку на м. Смотрич.

Чуючи за собою гомін бою, друга кольона Таращанців задержується в своему поході на м. Смотрич і, не маючи звязку з тим курінем, що саме був розбиваний під Карабчіївом, завертає назад, щоб йому помогти. У лісах, що на схід од с. Гриців і на північ од с. Бевз наривається з фронту на 4. піший полк Січових Стрільців, що там дебушірував. Подібно, як це було з першою кольоною Таращанців, ззаду атакує її кіннота Бориса, рубаючи шаблями, а з правого крила сотня кінноти Січових Стрільців Пилипенка, що наступає від с. Лисогорки. Під тими зєднаними силами ворог іде в розтіч.

Добича. Рештки Таращанців пустилися тікати на с. Чемерівці. За ними погналася кіннота Бориса в напрямку на Яромирку й сотня Пилипенка на Велику Леваду й Купин. До рук Січових Стрільців попало 518 полонених з одним командіром куріня, 28 скорострілів, 3 гармати, 40 фур обозу з кіньми, біля 600 крісів і богато патронів, ціла канцелярія Таращанського полку з машинками, архівом і канцелярійним майном. Окрім того богато військового й цивільного майна, награбованого большевиками, ріжні церковні річі, між ними напрестольний срібний хрест і чаша.

Наслідки бою. Наслідки цієї успішної, широкозадуманої, але рискованої операції були в даних відносинах величезні. Одна з найсильніщих ворожих частин була розгромлена. Фланг Армії У. Н. Р. був забезпечений. Ворожий наступ на цьому участку був на довший час припинений. Загроза Камянцеви, а там і Урядови й установам У. Н. Р. минула. Район скупчення Галицької Армії на полудне від лінії Балин—Смотрич цілком забезпечено. Тепер вона могла спокійно й пляново розгорнутися. Волинська Ґруппа могла тепер відійти в резерв, щоб там упорядкуватися. Січові Стрільці після відпочинку в Лянцкоруні в цій операції набрали нових моральних сил для дальших чинів. Стрільці побачили, що ворог, який видавався майже непереможним, не дуже страшний і що треба лише твердого бажання перемогти й перемога буде. Велике значіння для Січових Стрільців мало теж здобуття зброї й обмундирування. Для моральної сили ворога, який був уже певний, що швидко захопить Камянець і покінчить війну, був це дуже важкий удар. У нього запанував пригнічений настрій, якому вислів найшовся в переписці ворожих вояків до їх семей, яку пізніще захопили Січові Стрільці під Шепетівкою.

Під вечір 23. липня Січові Стрільці уґрупувалися так: 1. Дивізія заняла фронт Фрампіль—Купин, 2. Дивізія скупчилася для відпочинку в с. Рудка. Кіннота Бориса, переслідуючи ворога через Чемеринці, на ранок 24. липня заняла с. Яромирку.

VI.

Наступ Січових Стрільців у напрямку на Чорний Острів—Миколаїв—Шепетівку—Звягель (Новоград—Волинський). Оборона Житомира.

В кінці липня Командування Наддніпрянської і Наддністрянської армій плянують наступ для оволодіння залізницею з вузлами Жмеринка, Проскурів і входа на р. Бужок. Ліва ґрупа: просто на Проскурів наступають Запоріжці й 2. Галицький Корпус. Ліворуч забезпечує їх і допомогає їм Ґрупа Січових Стрільців з напрямком на Чорний Острів — Миколаїв. Центральна Ґрупа: Ю. Тютюник — наступає на Жмеринку; права ґрупа Удовиченко — на Вапнярку. Початок наступу намічено на 26. липня. Большевики, що їх розбито на їхньому крайньому правому флянгу під Карабчіївом, припиняють наступ на всьому фронті й переходять до оборони, ставлячи значний опір. В той же час починають евакуацію Проскурова.

Бої 26. липня. Ґрупа Січових Стрільців згідно з директивою Штабу Дієвої Армії розпочинає наступ і після впертого бою збиває ворога, виходячи на лінію Сказинці—Мудроголови. 2. Дивізія Січових Стрільців, залишаючися в резерві, переходить у м. Купин.

Запоріжська Ґрупа в цей день не наступала, обмежуючися розвідкою на Ярмолинці.

2. Галицький Корпус займає вихідне становище.

Бої 27. липня. Майже одночасно розпочинають ранком 27. липня свій наступ Запоріжці на Ярмолинці і Січові Стрільці на фронт Олексинець Польний—Жищинці. Ворог вперто бориться, але зручним маневруванням частин українських військ і настирливим їх напором примушується до відвороту. В цей день Запоріжці просовуються на північ від Ярмолинців. Січові Стрільці займають 1. Дивізією Олексинець Польний — Жищинці; 2. Дивізія Січових Стрільців лишається в м. Купині.

Бій 28. липня. 28. липня чини Січових Стрільців набирають більшого розмаху. 1. Дивізія переслідує ворога і стремить захопити Фельштин. Ворог затримується в цьому пункті й сильно тримається. Всеж атакований з фронту Стрілецькою піхотою і зі сходу від Кузьмина кінним дивізіоном Бориса, відступає поспішно на Чорний Острів. Січовим Стрільцям попадає до неволі кілька десятків полонених. Кінний дивізіон забирає кілька підвод обозу. Великий перехід і стомленість війська перешкаджає переслідувати. 1. Дивізія Січових Стрільців ночує в Фельштині. 2. Дивізія над вечір підходить до м. Кузьмина. Запоріжці осягають район Антонівці—Скаржинці.

Бій 29. липня. Заняття Чорного Острова. 29. липня досвіта 1. Дивізія отримала наказ оволодіти Чорним Островом. Їй помагає кінний дивізіон Бориса, охвачуючи Чорний Острів з заходу від с. Ріднодуби. 2. Дивізія в резерві Ґрупи уступом за лівим крилом переходить у район Хоменці—Мочулинці. Коло полудня 1. Дивізія Січових Стрільців підходить до Чорного Острова й починає атаку. Ворог тримається вперто. Після двогодинного бою кінний дивізіон, зманеврувавши яругами на захід від Чорного Острова, атакує ворога у флянг. Ворог розбитий відступає. Значна матеріяльна здобич, кілька скорострілів і полонені дістаються до рук Січових Стрільців. Січові Стрільці потерпіли значні втрати раненими: Ранено командира кінного дивізіону Франца Бориса. Не дивлячися на це, кіннота, а за нею й піхота завзято гонять відступаючого ворога і за кілька годин осягають р. Бужок, занявши м. Миколаїв. Вскочивши в м. Миколаїв 2. полк Січових Стрільців був атакований ворогом і залишив Миколаїв, але хутко упорядкувавшися, підтриманий наближаючимися головними силами 1. Дивізії Січових Стрільців, переходить у контр-атаку і знову займає м. Миколаїв. Большевики поспішно висаджують міст на р. Бужок в Миколаїві і відходять на р. Случ. Запоріжці й Галичане здобувають м. Проскурів. Богато прислужився Запоріжцям при цьому авто-дивізіон Січових Стрільців під командою Михайла Турка. Занявши Проскурів, Запоріжці переслідують ворога кіннотою.

Бої 30. липня. Вихід на р. Случ. Маючи на увазі не дати ворогові упорядкуватися й бажаючи затримати ініціятиву в своїх руках, Команда Січових Стрільців на слідуючий день, 30. липня, рішає продовжувати наступ з метою скоршого осягнення р. Случа й заволодіння переправами, бої за котрі далися раніше в знаки Ґрупі. Ці переправи могли представити великі труднощі при дальшому наступі, колиб дати час ворогові прийти до себе й утвердитися на цій ріці. Ранком 30. липня Ґрупа переходить у наступ і гонить ворога, а над вечір займає переправи коло Чернелівки й Сорокодубів.

2. Дивізія залишається в Чорному Острові.

2. Галицький Корпус обсаджує Бужок, маючи своє ліве крило в с. Орлинці.

Висновки. В результаті пятидневних боїв українські війська знов оволоділи Проскуровом. Звільнили від ворога значну площу території, пройшовши з боями коло 65 верст. Нанесли ворогові значні втрати й сильно його здеморалізували. Саміж окріпли духом і підбадьорилися.

Наступ на Шепетівку Ґрупи Січових Стрільців і 2. Галицького Корпусу.

З розвитком наступу Наддніпрянської й Галицької Армії Штаб Дієвої Армії рішає повести широко закроєні операції з метою здобуття всього Правобережжя з Київом. Весь поход мав на меті в звязку з рівночасними операціями російської протибольшевицької Добровольчої Армії Денікіна з полудневої Донщини знищити большевицькі сили Півдня України й захопити їхні матеріяльні бази, дозволити українським військам поповнитися у велику всенародню армію на здобутім Правобережжі, що скрізь зривалося проти большевиків і дозволити Україні увійти в міжнародні зносини, як поважній протибольшевицькій силі, якої не можна легковажити, та здобути осьтак міжнародне признання української державности й матеріяльну допомогу для українського війська з боку европейських держав, що зацікавлені у провалі большевизму. Проти ньогож якраз ішли російські білі вояки: Колчака, що здобув усю Сибір і дійшов аж до Волги біля Самари, Денікіна знад Чорного Моря, Юденіча під Петроградом і Гурка з Арханґельська.

На 1. серпня ворог перед фронтом Ґрупи Січових Стрільців і лівим крилом 2. Галицького Корпусу займає Староконстантинів—Кузьмин і позиції проти переправ Красилівських, Чернелівської, с. Сорокодуби і с. Клишня. Ґрупа Січових Стрільців підлягає 2. Галицькому Корпусови. Завдання цілої ґрупи в загальному наступі на Київ, забезпечення лівого крила Армії, наступаючої на Київ і озолодіння Коростенем. В передбаченню нового наступу, Ґрупа Січових Стрільців, займаючи 1. Дивізією лінію Случа Чернелівка—Сорокодуби, скупчує 2. Дивізію в районі Малі й Великі Зозулинці, маючи метою форсувати тут Случ і ударом по правому флангу ворога примусити його очистити переправи біля Чернелівки. 1. Дивізія Січових Стрільців повинна підчас того переслідувати ворога й вийти на лінію р. Понори. Приймаючи на увагу значну здеморалізованість ворога, Ґрупа Січових Стрільців весь час поривалася скорше двинутися в наступ, але 2. Галицький Корпус все відтягав початок акції. На 2. серпня Ґрупа Січових Стрільців заняла зазначену вище ґрупіровку.

3. серпня 2. Дивізія форсувала р. Случ коло Малих Зозулинець і заняла мостовий причілок на північному березі ріки.

На 4. серпня 2. Дивізії Січових Стрільців дано завдання збити ворога з позицій коло села Клишня і наступати в напрямі на Кульчини — Печиски. 1. Дивізії помагають 2. Дивізия атакою переправи коло Чернелівки. Після заняття 2. Дивізією вказаного їй фронту 1. Дивізія має зґрупуватися в районі Пилипи—Мончинці в резерві Ґрупи.

2. Дивізія зранку 4. серпня з боєм здобуває с. Клишня і, переслідуючи ворога, над вечір займає Кульчини і Печиски. 1. Дивізія стає в зазначеному їй районі.

Частини 2. Галицького Корпусу просовуються вперед і займають Староконстантинів.

5. серпня Ґрупа Січових Стрільців успішно просовується з невеликим боєм: 2. Дивізія на р. Ікопоть і займає Мезенці—Орлинці і Антоніни. 1. Дивізія переходить у район Грицики—Терешки, лишаючися в резерві Ґрупи.

Бої 6. - 10. серпня.

Почінаючи від Чорного Острова Ґрупа Січових Стрільців весь час іде уступом вперед на лівому крилі Української Армії. 2. Галицький Корпус весь час відстає. Причини цьому були: порівнюючи мале знайомство з тактикою большевиків, тому Команда 2. Корпуса трималася обережно: незнайомство з тереном війни і особливий спосіб ведення операцій 2. Галицьким Корпусом. Корпус цей височував далеко вперед невеликі відділи з ограниченим завданням розвідки. Ці відділи підпирав більшими відділами в випадку невдачі і тільки тоді вводив у бій всі свої сили.*) Так і в дні 6.—10. серпня 2. Корпус, занявши Староконстантинів, видвинув на північ від цього міста тільки одну слабого складу 4. Бриґаду. Січові Стрільці продовжують наступ дальше, не дивлячися на своє видвинуте вперед становище. 2. Дивізією вони осягають райони Малої й Великої Салихи. 1. Дивізія посовується за лівим флангом 2. Дивізії. 10. серпня 4. Галицька Бриґада, що видвинута верст на 10 на північ від Староконстантинова терпить невдачу і відходить на Староконстантинів. Весь 2. Корпус замість підтримати її, залишає район Староконстантинова й відходить на полудне, утримуючи всеж за собою лінію Матрунки—Кузьмин.

*) Спосіб добрий на думку автора цього нарису при війні реґулярній, так би мовити, або позиційній. При характеріж війни напів партизанській, це вело за собою трату часу й шкідливо відбилось на власних успіхах. М. Б.

У Січових Стрільців на фронті 1. Дивізії, котра була видвинута на Ледянку —Кучманівку для охвату ворожого флангу також не повелося, чому вся Ґрупа була примушена відійти назад аж до лінії: Кульчини—Печиски 2. Дивізією і Терешки — Севруки — 1. Дивізією. Ворог знов заняв Староконстантинів і лінію ріки Ікопоть. Спалив кілька сіл і маєток в Антонінах з богатою бібліотекою і архівом Потоцьких і дальше в цьому напрямі не продвигався. З боку Староконстантинова ворожі відділи просовуючися вперед на 11. серпня заняли с. Кульчинки й Лагодинці, врізуючися між Січовими Стрільцями і 2. Галицьким Корпусом.

Бої 12. - 14. сьрпня.

12. серпня на домагання Ґрупи Січових Стрільців 2. Галицький Корпус переходить своїми крайніми фланговими частинами в наступ з метою забезпечення правого крила Січових Стрільців і займає з бою с. Лагодинці, ворог відходить на Староконстантинів, залишаючи с. Кульчинки і Лагодинці. На слідуючий день, 13. серпня, 2. Галицький Корпус виходить на Случ від Острополя до Великого Чернятина.

14. серпня вся Шепетівська Ґрупа переходить у наступ. Частинам Ґрупи Січових Стрільців ставляться завдання: 2. Дивізії наступати прямо перед себе на Великі Пузирки; 1. Дивізії через село Ледянку—Васьківчик—Нове Село охвачувати праве крило ворога і помагати 2. Дивізії. Кінному дивізіонови Бориса співділати з 1. Дивізією на її лівому крилі, колиж обозначиться успіх на р. Ікопоті, взяти напрям на м. Білогородку, яку зайняти і в дальшому продвигатися на Заслав—Шепетівку, загрожуючи правому фланґови ворога. Наступ Січових Стрільців у цей день розвивався успішно. 1. Дивізії вдалося виграти ворожий фланґ. Енергійно посовуючися на Нове Село, вона весь час примушувала ворога відходити, тому продвиження 2. Дивізії проходило досить легко. Над вечір відступаючий перед 1. Дивізією ворожий 393. піхотний полк під Великими Пузирками попав під фланґовий удар 2. Дивізії і після короткого бою втратив цілий курінь полоненими і в безладді відійшов за Хомору. Кінний дивізіон Бориса під Білогородкою зустрівся з польськими кінними розвідчиками й не знаючи як ставитися до Поляків вступив з ними в бій. Поляки відійшли й дивізіон заняв м. Білогородку.*)

*) В своїй книжці Ґенерал Капустянський пише, що з Поляками вже був підписаний проєкт умови і з ними, очевидно, як ось були вирішені взаємовідносини надалі, особливо що до зустрічі на фронті. Але ні Штаб Дієвої Армії, ні Штаб Головного Отамана не тільки не дали ніяких інструкцій своїм лівофланґовим військовим частинам, але навіть не повідомили вищих військових начальників про те, що якісь згоди в цьому напрямі робилися. На виразні запитання Штабу Ґрупи Січових Стрільців, як поводитися з Поляками, сам ґенерал Капустянський і начальник Штабу Головного Отамана відповіді ніякої не дали. Тому Штабови Ґрупи Січових Стрільців самому приходилося шукати виходу з положення, яке пізніще зложилося на лівому крилі Січових Стрільців у звязку з просовуванням Поляків на схід.

Події 15.—18. серпня.

15. серпня Ґрупа Січових Стрільців без боїв вийшла на лінію р. Хомори. Ворог уже не ставив майже ніякого опору і без затримки котився на північ. В слідуючі дні Ґрупа Січових Стрільців ішла 2. Дивізією в напрямі на Шепетівку, маючи 1. Дивізію уступом за лівим крилом, а кінний дивізіон на лівому крилі з Білогородки на Заслав. 16. серпня підійшла головними частинами 2. Дивізія під село Жилинці, де зустрілася з польською кінною бриґадою Ґенерала Савицького.

Польській бриґаді поставлено вимогу, щоб вона далі не продвигалася й вона повернула на Заслав. Одначе, поки тяглися розмови з Поляками, один польський ескадрон і один курінь 2. Галицької Бригади заняли Шепетівку. Ґрупа Січових Стрільців скупчилася в районі Жилинці—Вовківці—Кондратка.

17. серпня 2. Дивізія Січових Стрільців перейшла в Шепетівку, а курінь Галичан виступив, щоб приєднатися до своєї бригади в Полонне. 1. Дивізія Січових Стрільців скупчилася в районі с. Городище.

18. серпня ескадрон Поляків покинув Шепетівку (цукроварню Потоцького). Ґрупа Січових Стрільців у цей день відпочивала.

Висновки.

В результаті боїв в період від 1. по 28. серпня Шепетівська Ґрупа розбиває ворога на свойому напрямі. Значна кількість полонених, кулемети, набої й инше майно військове попадає до її рук. Вона взяла залізницю Бердичів—Шепетівка з важним залізничим вузлом Шепетівкою. Ворог сильно здеморалізований не ставить опору і невпинно відступає на північ. Частини Ґрупи міцніщають духом.

Наступ на Звягель (Новоґрад Волинський).

Для дальшого наступу на Новоґрад Волинський і переслідування ворога Команда Січових Стрільців визначає 1. Дивізію Січових Стрільців і кінний дивізіон Бориса. Протягом 19. серпня 1. Дивізія осягнула район Колоденки—Радулин. Ворог ніякого опору не ставив. 2. Дивізія і Штаб Ґрупи Січових Стрільців лишилися в Шепетівці, виславши сотню полевої варти до м. Славути для забезпечення з боку Поляків від усяких несподіванок. Штаб Головного Отамана вже й після зустрічі з Поляками й інціденту 16. серпня все ще не дав вказівок що до Поляків.

20. серпня 1. Дивізія з кінним дивізіоном після бою здобуває Новоград Волинський і форсує р. Случ. Ворог, очевидно, підтягнувши резерви з Коростеня, пробує затримати наступ 1. Дивізії. 2. Галицький Корпус підходить до району Житомира.

В цей же день у полудне польський відділ нечайно нападає на полеву варту Січових Стрільців у Славуті, обезброює її і забірає командіра варти і кількох Стрільців до неволі. Більша частина варти втікає на Шепетівку. Команда Ґрупи Січових Стрільців починає сама на власну руку переговорювати з Поляками про встановлення взаємовідносин і повернення людей і зброї полевої варти. Переговори доходять до того, що необхідно, щоб були звязкові старшини при фланґових частинах. Обі сторони зобовязуються не нападать одна на другу без попередження. Але Вищий Штаб Армії У. Н. Р. далі мовчить і вказівок не дає.

Бої за Новоград Волинський 21. – 24. серпня. Ворог, підсиливши свої частини під Новоградом Волинським свіжими силами з Коростеня, переходить проти 1. Дивізії в протинаступ і під Новоградом Волинським завязується бій на східному березі р. Случа. Ворог весь час стремить обійти крило Січових Стрільців з північного боку й переправитися через р. Случ. Особливо настирливі атаки веде на Олександрівку й пізніще на Чижівку. Тому Штаб Ґрупи рішає підтягнути до Новограду Волинського 2. Дивізію з Шепетівки. Помилкою Штабу тут було так сильно розтягувати Ґрупу далеко в глибину. Але думалося тоді, що ворог сильно здеморалізований не зможе поставити опору 1. Дивізії і кінному дивізіону Бориса. На протязі 21. і 22. серпня 2. Дивізія перевозиться по залізниці під Новоград Волинський і протягує частинно свій фронт на північ, змінивши під Олександрівкою місцевих повстанців і дивізіон Бориса. Штаб Ґрупи переходить 21. серпня в Полонне, а 23. серпня має на меті переїхати в Рогачів і далі в Новоград Волинський.

Бої 23. серпня і відворот Ґрупи на Соколів. 23. серпня ворог енергійно натискає на 1. Дивізію на схід від Новограда Волинського, одночасно сильно атакує с. Олександрівку, заняту частиною 2. Дивізії Січових Стрільців. Атаки ворога довго відбиваються і можливо, що Ґрупа булаб удержала, колиб не ось який випадок: нищі польські штаби, командіри частин на фронті, очевидно, ще не знали про умови, що їх заключено між Січовими Стрільцями та польським вищим штабом і в час, коли під Новоградом Волинським рішався бій, кінний відділ Поляків підійшов під Новоград Волинський з боку Корця, наскочив на Стрілецькі обози, що стояли в районі Орепи—Кіянки і почав їх грабувати і забирати в полон. В обозах счинилася паніка й вони стрімголов почали тікати на схід до Кікова і до Гільська за Случ. Вістка про це скоро докотилася до фронтових частин і вони, не видержавши натиску ворога, почали відходити, при чому в виду того, що звязок зі Штабом Ґрупи Січових Стрільців на той час був перерваний, командіри Дивізій рішили відходити не на полудне від Новоград Волинського, а на полудневий схід. Таким чином, коли в ночі на 24. серпня Командір Ґрупи з Начальником Штабу прибувають до Рогачева, то вони отримують донесення, що частини залишили Новоград Волинський і відійшли 1. Дивізія на Кропивну й Броники, 2. Дивізія — на Камінний Майдан —Черниця. Кінний дивізіон Бориса на полудне від Новограда Волинського по західному березі р. Случа.*)

*) Ґенерал Капустянський в своїй III. частині „Походу“ на стор. 112 з іронією замічає, що Січовики залишили напрямок Звягель-Коростень: „Нехай, мовляв, Поляки та большевики бються проміж себе на Коростенському напрямі“. Слід запитати Ґенерала Капустянського, як би він себе почував, колиб в тилу в його появився чинник, який не говорить чи він ворог чи друг, а забирає його майно, набої і обезброює його частини? Де був тоді Штаб Головного Отамана? Як здається навіть Ґенерал, тоді ще полковник, Капустянський на кількакратні запитання Штабу Ґрупи Січових Стрільців про відношення й ставлення до Поляків відповідав, що властиво умови ніякої немає, але „Ви поводьте себе так ... ну, так ..., ... щоб було добре“? Але як треба було розуміти те „робити, щоб було добре“? Тоді наприклад Січові Стрільці були тої думки, що найкраще булоб, колиб раз-другий їх набити, щоб вони не пхалися поза українскими спинами на українську територію, одвойовану українською кровю. А якої думки було Вище Командування У. Н. Р. — про це ні словечком воно не заявило. М. Б.

Бій 25. серпня. Відступ під Соколів і бої 27. і 28. серпня. Відворот 24. серпня, який був переведений без відповідної пляномірности, вніс замішання серед частин. Звязок з частинами довго не був налагоджений й тому, коли на слідуючий день, 25. серпня, ворог повів наступ, частини здали й відійшли — 1. Дивізія на фронт Новорудня—Улашинівка зі Штабом в Рудні, а 2. Дивізія — Дзікунка—Гута—Немильне зі Штабом у Старому Майдані.

Штаб Ґрупи Січових Стрільців в дорозі з Баранівки до с. Рудня. 2. Галицький Корпус заняв Житомир і почав помалу просовуватися на Коростень.

26. серпня ворог іще з більшою енергією атакує частини Ґрупи Січових Стрільців і вона відходить на лінію Соколів—Андрюківка—Дерманка. 27. і 28. атаки ворога на Соколів продовжуються ще з більшою настирливістю. Всеж Ґрупі вдається протягом двох днів стримувати ворожий напір.

Стомленість Стрільців і появлення ворога в районі Чернявка—Кошелівка заставляє Штаб Ґрупи Січових Стрільців відвести в ночі з 27. на 28. серпня свої частини на нові позиції: 1. Дивізію на лінію Березова Гать—Пулин, 2. Дивізію Курне—Луг. Кінний дивізіон—Стрибеж. 2. Галицький Корпус в той час займає район Чернихова.

Бої 29., 30. і 31. серпня. Протягом 29., 30. і 31. серпня ворог увесь час силкується збити 2. Дивізію Січових Стрільців. Всі його атаки відбиваються. На фронті 1. Дивізії Січові Стрільці просуваються вперед на кілька верст, то знову відходять назад. Занадто повільне посування 2. Галицького Корпусу на Коростень дає змогу ворогови на фронті Січових Стрільців зміцнюватися, а Ґрупа Січових Стрільців не має змоги зменшити фронту й виділити резервів для маневра.

Між иншим Штаб 2. Галицького Корпусу весь час наказував Ґрупі Січових Стрільців розтягнути свій фронт майже до самої залізниці Житомир—Коростень, що було Ґрупі Січових Стрільців абсолютно не під силу.

Новий наступ на Новоград Волинський. Бої 1. — 5. вересня.

На 1. вересня, згідно з наказом 2. Галицького Корпусу (Січові Стрільці додані до нього) про загальний наступ на Коростень, Січовим Стрільцям ставилося завдання знов заняти Новоград Волинський і, видвинувшися вздовж залізниці Новоград Волинський — Коростень, допомогти 2. Галицькому Корпусови взяти Коростень ударом на нього з заходу. В ніч на 1. вересня Січові Стрільці переводять перегрупировку і скупчують на правому флангу 1. Дивізії 1. полк, на лівому флангу — 2. Дивізії 3. полк і кінний дивізіон Бориса. З ранку 1. вересня вони атакують ворога на обох флангах. Ворог не витримує натиску й починає відходити. Січові Стрільці виходять на фронт Яблонне — Недбаївка і Улашинівка — Слобода Черницька.

4. вересня після невеликого бою Січові Стрільці займають села Теснівка — Тупольці і Кропивна — Броники.

5. вересня вся Ґрупа робить поворот під прямим кутом на північ і Штабом Ґрупи ставиться завдання: переслідувати ворога, маючи метою вийти на фронт Бараші — Симони і Маріянивка — Немелянка. Кінний Дивізіон на Новоград Волинський. Під загрозою бути відтятими від Коростеня Стрілецькою піхотою і під напором кінноти Бориса большевики поспішно почали тікати з Новограда Волинського, при чому беззахистний город піддали такому гарматному обстрілови, що більша частина міста вигоріла. Січові Стрільці заняли Новоград Волинський і частини Ґрупи Січових Стрільців заняли зазначений їм фронт. 2. Галицький Корпус опанував районом ст. Фасової з авангардом на р. Ірша.

Висновки.

З заняттям Житомира і Звягеля українські війська одвоювали значні й богаті обшари своєї землі від окупанта — ворога. Закріпили володіння залізницею Бердичів — Шепетівка. Взяли також частину залізниць Бердичів — Коростень, Шепетівка — Коростень. Відбили від ворога богато військового майна й велику кількість залізничого: паротягів і вагонів, в котрих в Українській Армії відчувався надзвичайний брак. З захватом залізниць полекшувалося маневрування військ і підвоз їм бойових і життєвих припасів.

Бої 6. — 10. вересня.

Ворог, наблизившися до Коростеня, легче міг маневрувати, перекидаючи свої резерви з Коростеня по залізниці в трьох напрямах. До нього прибули нові частини, які поповнилися ще й місцевим большевицьким елементом, зведеним у так звану Волинську Бриґаду. Тому ворог починає з 7. вересня ставити значний опір.

Пекрасно розуміючи значіння Коростеня для українських військ, а ще більше вагу його для ворога, Січові Стрільці прикладали всіх зусиль, щоб чим скорше заволодіти цим залізничим узлом. Що Січовим Стрільцям не вдалося його опанувати, то ще не є доказом того, що вони не хотіли його взяти і не прикладали всеї своєї енергії й сили до цього. Не дивлячися на опір ворога, Січові Стрільці з боями без примінення артилерії, за рідкими виїмками, двигаючися по страшно піскуватих дорогах, 7. вересня виходять на фронт Сушки — Білка — Яблонець — Мокляки.

В той час 2. Галицький Корпус головними силами в районі Фасової авангардами по лінії Шершки — Лісовщина — Ришівка. Ворог починає переходити в контр-атаку. 8. вересня, коли Ґрупа Січових Стрільців почала свій наступ 1. Дивізією на Рафалівку, а 2. Дивізією на Бондарівку, то ворог, пройшовши лісом в тил 1. Дивізії, заатакував Штаб цієї Дивізії в с. Сушки й частинно забрав його в полон разом з канцелярією. Кінна сотня 1. Дивізії в цьому бою понесла значні втрати. Між иншим втратила свого командіра сотні Матвія Загаєвича, брата Миколи Загаєвича, що поляг під Мотовилівкою. Командір 1. полку Січових Стрільців Іван Андрух кинувся з частиною свого полка на стріли і атакою у флангу ворогови, що напав на Сушки, урятував обози й Штаб. Ворог розпорошився по лісі. На ліквідацію ворожого наскоку пройшло досить часу і наступ 8. вересня затримався. На протязі 9. і 10. вересня Ґрупа Січових Стрільців осягнула Мошну Рудню — Ушицю і Гулянку.

2. Галицький Корпус лівим крилом м. Ушомир і вже обстрілював з гармат ст. Коростень. Здавалося — ще день і Коростень буде взятий.

В цей час ворог, зібравши значні резерви, переходить в енергійний протинаступ на всьому коростенському фронті, наносячи удар по правому флангу 2. Галицького Корпусу від Чопович і по центру з Коростеня. На фронті Січових Стрільців виникають також напружені бої. Ворог підтримує піхоту броневими потягами.

2. Галицький Корпус хутко починає відворот. За ним починають відходити й Січові Стрільці. Про якийсь контр-маневр Січових Стрільців не могло бути мови, бо для широкого маневра для допомоги 2. Галицькому Корпусови вони були за слабі, лишитисяж на місці, коли 2. Корпус відійшов зразу майже до Житомира, було небезпечно.

Відворот на Новоград Волинський. Бої за Новоград Волинський. Дальший відхід на Шепетівку.

В часі відвороту Ґрупа Січових Стрільців ставить опір ворогови на лінії Бараші — Симони — Андрієвичі, де тягнеться бій цілий день 12. вересня, а на лінії Романівка — Гали — Олександрівка 13. вересня. На фронті 1. Дивізії Січових Стрільців кілька разів переходили в контр-атаки, при чому 1. полк Січових Стрільців поніс значні втрати раненими. Січові Стрільці відходять на Новоград Волинський і, прикрившися р. Случ, розположаються: Гильськ — Новоград Волинський — Олександрівка. 14. вересня ворог розвідує позиції Ґрупи Січових Стрільців і веде обстріл Новоград Волинського.

Відворот на Шепетівку. 15. вересня 2. полк Січових Стрільців (слабий полк 200—300 баґнетів), атакований ворогом не втримується і відходить за річку Смолка, де займає переправу коло Кіянки. Ворог на слідуючий день атакує Олександрівку і форсує р. Случ під Гільськом, переходить у брід р. Смолку коло Суслів і примушує Січових Стрільців до відвороту. Ґрупа відкидає свій лівий фланґ і центр та займає становище Кіянка—Орепи—Ярунь.

У слідуючі дні по боях Січові Стрільці відходять з початку на лінію Смолдирів—Колоденка—Великі Горбаші. 17. вересня затримуються на позиціях на лінії ст. Майдан—Вілла. 18. вересня згідно з наказом Штабу Дієвої Армії (з відходом на Новоград Волинський Ґрупа вийшла з підлеглости 2. Галицькому Корпусу) Ґрупа мала відійти до залізниці Бердичів — Шепетівка і зґрупуватися в двох районах: в Полонному і в Шепетівці. В м. Полонному розташовується 1. Дивізія Січових Стрільців, в м.Шепетівці 2. Дивізія Січових Стрільців. Штаб Ґрупи в с. Городищі. 2. Галицький Корпус відійшов до м. Бердичева, в районі котрого й займав позиції.

Оцінка акцій для заняття Коростеня. Наступні чини, що їх ведено протягом цілого місяця для заволодіння Коростенем, скінчилися невдачею. Українські війська не тільки не здобули цього надзвичайно важного пункту, але й відступили до лінії залізниці Бердичів—Шепетівка, втративши весь терен здобутий за час від 18. серпня по 12. вересня. Причини цієї невдачі були такі:

1) Відсутність у Штабу Ґрупи Січових Стрільців точних і ясних інструкцій з боку Вищого Штабу що до відносин з Поляками.

2) Невиразне і скорше вороже, ніж приятельське ставлення Поляків в районі Звягеля потягнуло за собою те, що Ґрупа Січових Стрільців загрожена Поляками з тилу мусіла залишити Новоград Волинський 22.—23. серпня й припинити свій удачно розпочатий наступ на Коростень. Відійшовши в район Пулин—Соколів—Курне, де пробула до 1. вересня, Ґрупа Січових Стрільців таким чином утратила цілий тидень, себ-то час, якого вистарчилоб для підходу до Коростеня.

3) Повільне просовування 2. Галицького Корпуса на Коростень. У цього Корпуса, не дивлячися на відхід Січових Стрільців від Звягеля всеж було достаточно сил для наступу на Коростень. Тимчасом Корпус довго затримався в Житомирі, а почавши наступ, вів його не досить енерґійно.

4) Для охвату Коростеня з заходу Січових Стрільців було за мало. 2. Галицький Корпус відмовився від маневра для заняття Коростеня, а весь час вів фронтові атаки, котрі не дали позитивних наслідків. Незнання ворога, котрий сильно боявся обходів і охватів, тут богато пошкодило. З другого боку й Січові Стрільці не досить сміливо рішалися в цій операції на обхідні рухи.

5) Упертість ворога в боях під Коростенем теж спричинилася до невдачі наступу українських частин.

6) Загайка часу українськими частинами спричинилася до виграшу ворогом часу на підвоз підкріплень до Коростеня і переходу ними до активних чинів.

7) Проявлена Командою 2. Галицького Корпусу деяка нерішучість у веденню операцій для заняття Коростеня спричинилася до того, що 2. Галицький Корпус після першоїж невдачі, як тільки ворог проявив активність, зараз же відійшов до Житомира, не спробувавши контр-атакувати ворога.

8) Великий вплив на все українське військо зробило оставлення українськими військами тільки-що взятої столиці України — Київа. Дух підупав. Порив охолонув. В душу почала закрадатися зневіра в перемогу.

VII.

Січові Стрільці на фронті проти Добровольчої Армії Денікіна.

Положення на фронтах у період з 20. вересня по 20. жовтня. По скінченню боїв за Коростень і відході 2. Галицького Корпусу до Бердичева, а Ґрупи Січових Стрільців до Полонного й Шепетівки, ворог, занявши лінію Кодня — Романів — Баранівка — Майдан — Вілла, дальше не посувався й на фронті настало затишша.

Після сутички, що приключилася між українськими військами, що заняли були 30. серпня Київ, і частинами московської Добровольчої Армії, що підійшли на другий день у столицю України, та після того, як під натиском Добровольців українські частини здали Київ, стало ясно, що з Москвинами, як червоними, так і білими не може бути ніякого порозуміння. Тому Урядом У. Н. Р. і Командуванням була обявлена Добровольчій Армії війна. На всьому східному фронті осьтак перед українськими військами виринув новий ворог.

Білі Москвини по заняттю Київа й Одеси розпочинають у другій половині вересня наступ на Українську Армію. Переважаючи її численністю, технікою й богацтвом огнеприпасів, одягу й другими видами постачання, вони потрохи відпирають Українську Армію на київському й уманському напрямку на захід, на одеському на північ.

Коло половини жовтня положення на фронті складається так: Запоріжська Ґрупа і 3. Дивізія в районі Крижополя; Волинська Ґрупа в районі Ілінець, далі на північ Галицькі Корпуси. З причини надзвичайної стомлености 3. Дивізії, 4. Дивізії і Волинської Ґрупи, великих утрат, які понесли ці дивізії в послідних боях, відсутности боєвих припасів і повного браку обмундирування, Вища Команда рішає відвести зазначені війська на відпочинок і поповнення в район Озаринці—Лучинець, ст. Котюжани—Курилівці Муровані—Яришів. Галицькі Корпуси повинні змінити 4. Дивізію й Волинську Ґрупу, протягнувши фронт Галичан на південь. 3. Дивізію на Вапнярському напрямку повинні змінити частини Ґрупи Січових Стрільців. В останніх днях перед 20. жовтня Добровольці стали проявляти активність на свойому лівому крилі й почали тіснити Запоріжців, 3. Дивізію, Волинців і 4. Дивізію Київську. Цими частями були залишені Крижопіль, Гайсин і Ілінці.

18. жовтня Ґрупа Січових Стрільців отримує наказ Штабу Дієвої Армії про скупчення в районі Жмеринки.

Підготовка Січових Стрільців для нових боєвих чинів.

Перше, про що мусіло подумати Командування Ґрупи Січових Стрільців після того, як вона перейшла в район Полонне — Шепетівка, це про поповнення боєвого складу своїх частин, котрі тільки несли втрати, а поповнення новими силами не мали; друге — треба було одягнути Стрільців; третє — роздобути зброю й поповнити зрештою харчеві запаси.

Для поповнення боєвого складу негайно по приході до Шепетівки виділено віповідний мобілізаційний апарат, назначено кадри старшин і підстаршин для вишколу, зорганізовано господарчий апарат для задоволення мобілізованих всім необхідним і т. д.

Так зорганізовано так званий Кіш Січових Стрільців. Кіш мав складатися:
1) з двох курінів пішого вишколу для поповнення двох дивізій; 2) Запасової батареї для поповнення гармат; 3) Запасової кінної сотні; 4) Запасової технічної сотні; 5) Коша скорострілів з кількох сотень скорострільних; 6) Сотні Підстаршинського Вишколу; 7) Сотні Старшинського Вишколу; 8) Сотні Полевої Варти й 9) Постачання Коша.

При Коші в Староконстантинові знаходився й величезний Шпиталь (до 700 ліжок), який грав ролю тилового шпиталю в роді місцевого.

За час з 15. серпня по 29 жовтня змобілізовано більше трьох тисяч запасних і новобранців, які склали в першу чергу 2 піші куріні вишколу по 1000 люда й инші зазначені вище частини. На половину жовтня можна було вже влити по 1000 Стрільців в кожду дивізію, але бракувало ще одежі, а в той час якраз наступили холоди й слота. В Проскурові при Постачанні Ґрупи засновано маґазини харчевих продуктів, куди звозилося все закуплене й виміняне у селянства. Там-же засновано обширні майстерні для заготовки одягу і взуття. Для придбання зброї вживався спосіб купівлі й виміни її за цукор у селян.

Робота у всіх зазначених ділянках йшла надзвичайно жваво й успішно. Сподівалися добрих результатів. До часу виходу на полудневий фронт 1. Дивізії поповнення для неї ще не було готове, а тому воно було підвезене для цієї дивізії пізніще вже на позиціях. 2. Дивізія, що виїжала пізніще, влила поповнення в дорозі. Як у першому разі були майже однакові невигоди. Старшини не знали своїх Стрільців, Стрільці не знали своїх старшин. Частини, принявши поповнення, ще не зіспоїлися й тому на випадок бою викликали деякі сумніви. Та всеж Команда Ґрупи і її підчинені зробили все можливе, що було в їх силах, щоб як мога скорше довести Січове Стрілецтво до належного військового стану.

Скупчення Ґрупи Січових Стрільців в районі Ворошилівки і Джурина.

Згідно з наказом Штабу Дієвої Армії Ґрупа Січових Стрільців мала скупчитися в районі на схід від Жмеринки. Стацією висадки призначено ст. Гнівань. По цьому маршруті й вирушила 1. Дивізія 18. жовтня і 21. жовтня прибула в район Ворошилівка — Борськ — Маянів — Ружавка.

2. Дивізія виїхала з району Шепетівки 21. жовтня (спізнення через те, що потяги не були своєчасно подані).

З якихсь досі невідомих причин Штаб Дієвої Армії в дорозі змінив маршрут 2. Дивізії, спрямував частину ешалонів на Котюжани, другу частину на ст. Рахни. З прибуттям Штабу Ґрупи Січових Стрільців 24. жовтня до Жмеринки районом скупчення Ґрупи Дієва Армія призначила Джурин — Рахни, куди обі дивізії зібралися на ранок 27. жовтня.

Таким чином 1. Дивізія з Ворошилівки до Рахнів треба було зробити перехід, а частинам 2. Дивізії, одним з Рахнів до Джурина перехід, а другим з Котюжан до Джурина добрих півтора переходи. Колиж приняти на увагу слоту й погане становище доріг у той час, то треба признати, що місця висадок приснaчено неуважно й зовсім недоцільно. Правда, оправданням може бути твердження необхідности підходу резервів з глибини, але тоді обставини дозволяли призначити пунктами вигрузки ст. Ярошенку або ст. Рахни.

Обстановка на час підходу Ґрупи Січових Стрільців 27. жовтня.

На час підходу Ґрупи Січових Стрільців обставини на фронті уявлялися: Запоріжська Ґрупа без 7. Дивізії і полка Чорних Гайдамаків залишила 27. жовтня Томашпіль і заняла оборонну позицію по лінії Клембовка — Гохова — Антонівка. 7. Дивізія Запоріжців з полком Чорних Гайдамаків мала бути на лінії ст. Юрківка — Лука Жабокрицька. Праве крило 3. Галицького Корпусу мало бути в районі с. Войцеховка — Жабокрич. На ділі галицьких частин там пізніще не оказалося й вони ставати там на фронт і не думали, а згідно з умовою з Денікіном галицькі війська вже зосереджувалися в районі Бердичів—Винниця і поривали з Наддніпрянською Армією. Незаняття вказаних пунктів галицькими військами й неповідомлення про їхнє рішення Ґрупу Січових Стрільців поставило Ґрупу, як далі окажеться, в критичне становище і відбилося рішаючим чином на ході її операцій.

Волинська Дивізія, 4. Київська й 3. Дивізія в цей мент були в повному відвороті і простували до своїх районів на відпочинок, проходячи райони зосередження Січових Стрільців. А проходили в порядному таки безладдю. Це робило надзвичайно прикре враження на командний склад і на Стрілецтво тих військ, що мали виступати на фронт.

На ранок 27. жовтня Ґрупа Січових Стрільців зосередилася: 1. Дивізія в районі Рахни Лісові; 2. Дивізія в м. Джурин; кінний дивізіон, підпорядкований 2. Дивізії — в с. Рекеченці. Штаб Ґрупи — в с. Ярошенка.

Склад Ґрупи на цей час: 1. Дивізія мала: 1. полк Січових Стрільців, в який влито поповнення, до 1200 баґнетів; 2. і 3. полки по 200—250 баґнетів: в кождій дивізії по 2 батареї легких гармат; 2. Дивізія мала: 4. полк Січових Стрільців, куди також влито поповнення, до 1500 баґнетів; 5. і 6. полки 150—200 баґнетів. Кінний дивізіон Бориса 200 шабель. В дорозі богато з молодих мобілізованих здезертували, ті, що були зле одягнені.

В той же день, 27. жовтня, Ґрупа Січових Стрільців отримує наказ зі Штабу Дієвої Армії про перехід у наступ зранку 28. жовтня з метою заволодіти Томашполем — Комаргородом і разом із тим допомогти Запоріжцям вийти на Мястівку. 7. Дивізія отримала наказ наступати на Вапнярку.

Команда Ґрупи Січових Стрільців ставить собі завдання 28. жовтня вийти на фронт Головарусова — Велика Русова. Тому, що 7. Дивізія линила окремо від своєї Ґрупи й рядом із Ґрупою Січових Стрільців, Командір Січових Стрільців просив Штаб Дієвої Армії підпорядкувати її Команді Ґрупи Січових Стрільців для ліпшої координації акції. Командант полк. Сальський не погодився, а давав розпорядження 7. Дивізії сам. Це було для нього за тяжко, бо трудно було тримати звязок, недоцільно й шкідливо для справи тому, що весь час виходила розрізненість лінії. Вся ніч на 27. жовтня пройшла в розшукуванню 7. Запоріжської Дивізії для доручення їй наказу Штабу Дієвої Армії і навязання звязку. Дивізії не знайдено.

Бої 28. жовтня. Зранку 28. жовтня 1. Дивізія перейшла в наступ через Юліямпіль і Кічман на Головарусову й Олександрівку. На передодні вдарив мороз і тепер падав густий сніг. Коло полудня 1. полк Січових Стрільців, ідучи в аванґарді Дивізії, довідався, що с. Кічман заняте ворогом. Під покровом густого снігу полк наблизився до села й несподівано заатакував Добровольців, які спокійно обідали. Ворог не вспів схватитися за зброю, як на нього насіли Стрільці. По короткій схватці ворог в безладі почав відступати на полудне. До рук 1. полку Січових Стрільців попали полонені старшини й кілька козаків, 2 гармати, кілька скорострілів і кухні. Це був 56. Житомирський полк 14. ворожої дивізії, який складався на три чверти зі старшин, а на чверть з козаків.

1. полк Січових Стрільців переслідував ворога й вечером заняв с. Головарусова. При проходї 1. Дивізії через Юліямпіль, де мала бути 7. Дивізія, ніяких частин цієї Дивізії вона не знайшла.

Весь день пройшов у пошукуванню 7. Дивізії, щоби з нею звязатися, але безрезультатно.

В цей же день на фронті 2. Дивізії події склалися не так удачно, як у 1. Дивізії. 2. Дивізія повинна була згідно з наказом Штабу Ґрупи наступати через Голинченці і Сапежанку для заняття Великої Русової і Різнотівки. Праву кольону складали 5. і 6. полки, ліву (через Голинченці) 4. піший полк. З наступом 2. Дивізія спізнилася й тому 4. піший полк підійшов до Голинченець уже пополудні. З причини густого снігу в 15. годині було вже майже темно. Отримавши відомости від розвідки, що Голинченці вільні, полк втягнувся в село. Коли хвіст полка ввійшов у село, а голова ще не вийшла з села, полк був несподівано обстріляний з крісів і скорострілів і заатакований зі всіх сторін засівшими в засідці Москвинами. Бій був розпучливий. Молоді мобілізовані в більшости трималися дуже добре. Полк баґнетами проложив собі дорогу назад і відійшов на Ксендзівку. Обстановку можна було поправити. На слідуючий день Штаб Ґрупи плянував з Головорусової допомогти 2. Дивізії вибити ворога з Голинченець і осягнути визначене їй становище. Коли раптово зі Штабу 2. Дивізії з Рахнів приходять відомости про 7. Дивізію Запоріжців з Чорним полком і то з такими подробицями: 7. Дивізія донесла в Штаб Дієвої Армії, що вона воює в районі Юліямполя, а фактично була з полком Чорних Гайдамаків у м. Шпикові, виславши для охорони до Торкова одну сотню своєї кінноти. Ворог коло 10. години вечером 28. жовтня пройшов через Луку Жабокрицьку — Шпиківну й атакував 7. Дивізію і Чорний полк на кватирах. Дивізія, яка нараховувала в свойому складі коло пітисячі баґнетів, пішла в розтіч, кінний полк теж і тільки поодинокі люде й повозки прибилися після того її погрому до Рахнів Лісових і помаширували на Шаргород, де пізніще зібрався весь кінний полк, щоби вирушити на зєднання зі своєю Ґрупою. Рештки піхоти були розшукані Начальником Штабу Ґрупи Січових Стрільців 29. жовтня в м. Красному, звідкіля вони вирушили на Жмеринку до розпорядимости Командуючого Армією.

Під впливом поразки 7. Дивізії і Чорного Запоріжського полку 51. Литовським ворожим полком, частини 1. Дивізії Січових Стрільців, що були в Рахнах Лісових, відкотилися на Стрільники.

Ситуація з 28. на 29. жовтня. 2. Дивізія після невдачі під Голинченцями відійшла на старі становища; 7. Дивізія (сусід) потерпіла в Шпикові, богато стратила полоненими й де тепер була, Січовим Стрільцям було невідомо; частини 1. Дивізії з Рахнів Лісових відійшли на Стрільники, 1. полк Січових Стрільців і 4. полк Січових Стрільців, висунуті далеко вперед у Головарусовій. Не будь історії з 7. Дивізією, все можна булоб направити. Післяж заняття Шпикова ворогом положення 1. полку Січових Стрільців було дуже небезпечне й тому Штаб Ґрупи видає наказ 1. полку Січових Стрільців відійти на Рахни Лісові, які й тримати.

Події 29. і 30. жовтня. На 29. жовтня Штаб Дієвої Армії наказує Ґрупі Січових Стрільців продовжувати виконання попередньої задачі, при чому в підлеглість Ґрупі Січових Стрільців передає й 7. Дивізію Запоріжську.

У виконанню цього наказу Штаб Ґрупи Січових Стрільців рішає: 1. Дивізії тримати Рахни Лісові та Звізденівку й забезпечувати лівий фланг 2. Дивізії з боку Шпикова й шукати звязку з правим флангом 3. Галицького Корпусу, який по повідомленню Штабу Дієвої Армії мав бути в районі с. Улига; а 2. Дивізії з кінним дивізіоном Бориса наказується взяти Голинченці й наступати на Різнотівку й Олександрівку. 7. Дивізії 29. жовтня не знайдено. 1. Дивізія Січових Стрільців тримає призначені їй пункти. Ворог зі Шпикова розвідками нащупує розположення Ґрупи. 2. Дивізія Січових Стрільців розпочинає наступ на Голинченці піхотою з фронту з півночі, а кінний дивізіон охватує село з боку Джурина. Піхота підходить під Голинченці раніш кінноти й не атакує, а чекає на підхід кінноти. Люде лежать у снігу при сильному морозі і в поганій одежі. Зрештою намерзшися атакують по категоричному наказу Штабу Ґрупи. Ворог атаку піхоти відбиває. Пізніще підходить кінний дивізіон і атакує самотньо без підтримки піхоти і теж невдачно. Надходить ніч. Люде перемучені. Богато поодморожували руки й ноги. Дивізія відходить знову на старі позиції.

Висліди й оцінка 2. Дивізії. Ґрупа Січових Стрільців витримала фронт 1. Дивізією, але потерпіла знову невдачу 2. Дивізією. Причини: нескоординованість иніів піхоти й кінноти 2. Дивізії, що є цілкомвиною Штабу цієї Дивізії.

7. Дивізія зовсім вийшла з гри тому, що була несвоє часно віддана під заряд Ґрупи Січових Стрільців, а також тому, що командування її полягало в руках якоїсь випадкової людини, бо командір Дивізії в той час був у Жмеринці по семейним справам з дозволу Командіра Армії.

Осьтак утрачено час і дано змогу зорієнтуватися ворогови. Стрілецькі частини, поповнені мобілізованими, замісць удачі понесли невдачі. Настрій Стрільців понизився. Погано одягнені мобілізовані та почасти й старі Стрільці почали хворіти. Стала збільшуватися дезерція. Частини зменшувалися чисельно що-дня.

Надія на успішність боротьби з ворогом підупадала.

Події 27.–31. жовтня. Після невдачі 7. Дивізії Запоріжців під Шпиновом і 2. Дивізії Січових Стрільців під Голинченцями, 2. Дивізія скупчилася в районі Джурина з кінним дивізіоном Січових Стрільців, а 1. Дивізія в районі на північ від стації Рахни, Стрільники і Бушинка. 7. Запоріжська Дивізія — в районі м. Красного. Про галицькі частини же була думка, що вони десь у районі Улига—Печара та що ґрупі Січових Стрільців не вдалося з ними звязатись. В дійсности вони вже стягались до району Винниці й ліве крило і тил ґрупи були абсолютно відкриті для ударів російських Добровольців зі сходу. Дивізія 2., 3. і 4. Київська були в маршах до районів свого відпочинку, що був визначений за лінією Могилів-Подільский—Бар. На фронті лишались: Запоріжці в районі Ямпіль—Чернівці і Січові Стрільці в указаному вже районі. Стація Жмеринка і напрям від неї на Проскурів були не забезпечені, чому штаб Армії підтягає 2. Волинську Дивізію, як більше боєздатну, для прикриття Проскурова. Напрямок Рахни—Жмеринка доручає 7. Запоріжській Дивізії, а Січовим Стрільцям наказує знов розпочати наступ на Томашпіль.

Стан Ґрупи Січових Стрільців. В зазначений період наступили сильні морози з вітрами і випав глибокий сніг. Дуже зле одягнені поповнення Ґрупи Січових Стрільців почали масово дезертувати і хворіти. 4. полк Січових Стрільців з 2. Дивізії, які з прибуттям на полудневий фронт налічував коло 1500 баґнетів, за два-три дні зменшився на половину. 5. і 6. полки і до того нечисленні, тепер уявляли сотні слабого боєвого складу. Склад 1. Дивізії Січових Стрільців був ще гірший. Те, що було з 4. полком, сталось і з 1. полком Січових Стрільців, який ростанув ще більше. 2. і 3. полки просто являлися небоєздатними, тому і були зведені в одну сотню.

Особливо зле відбилась на 1. Дивізії відсутність її командира Роґульського і начальника штабу Змієнка, котрі лежали хворими на тиф в Староконстантинові. Сотн. Домарадський і сотн. Сологуб, перший як командір, а другий як начальник штабу зовсім не могли справитися з дорученими їм обовязками.

Все взяте разом заставило команду Січових Стрільців перевести таку реорганізацію: 2. Дивізія надалі лишалась в повному свому складі, 1. Дивізія зводилась в 1. полк Січових Стрільців, до якого додано збірну сотню з 2. і 3. полку Січових Стрільців. Так зложений 1. полк входив у склад 2. Дивізії Січових Стрільців.

В виду перегрузки обозами й артилєрією, зайві обози й батареї відправлено походом на Проскурів — Староконстантинів, де весь час залишався Кіш Січових Стрільців, його шпиталі і штаб боєвого участку фронта проти Шепетівки—Заслава.

Моральний стан Стрільців сильно підупав. Першим, що вплинуло в цьому змислі, це відведення майже всеї Армії У. Н. Р. з фронту. Її змінити мала одна лише Група Січових Стрільців. Невдачі на перших порах на фронті, зменшення боєвого складу, неясність відносин з галицькими військами і убійчий стан погоди — ось дальші причини. Тим не менш команда Групи Січових Стрільців, не зважаючи на зазначене, гадала ще перетягнути щастя на свій бік і тому для виконання наказу Штабу Армії наказує: 2. Дивізії з кінним дивізіоном знов атакувати Голинченці. 1. полк Січових Стрільців рішає скупчити в Деребчині за лівим крилом 2. Дивізії і для охорони флангу з боку ст. Рахни. Ворог попередив ці починання і 2. Дивізія, заатакована на своїх позиціях, наступу не розпочала. Після кілько-годинного бою вона стала відходити на північ. 2. полк на допомогу не наспів і застановився в селі Семенівка. В районі стації Рахнів заховувався пасивно; з району Ворошилівки ворог поволі став посуватись на Жмеринку: тому Штаб Армії виїхав зі Жмеринки на Проскурів. Штаб Ґрупи Січових Стрільців перейшов до села Молчани. Частини Січових Стрільців на 1. листопада стали: кінний дивізіон в Шаргороді, 2. Дивізія на позиціях під Мурафою, 1. полк Січових Стрільців в селі Михайлівка. Видно було, що ворожа частина, що примусила відійти 2. Дивізію, сильно виперлась в перед, тому Штаб Ґрупи рішає здержати її наступ 2. Дивізією під Мурафою, вдарити 1. полком Січових Стрільців з Михайлівки в праве крило, а кінним дивізіоном з Шаргорода на Джурин по тилам цієї ворожої ґрупи. Ранком 2. листопада воріг повів наступ на стацію Мурафу. В початку бій розвивався добре. 2. Дивізія успішно стримувала ворога, 1. полк вже почав розвертатись для удару у фланг, коли виявився ворожий наступ з боку Лопатинець. Це затримало 1. полк, а тимчасом праве крило 2. Дивізії не витримало й почало відхід. Кінний дивізіон, який в той час вів сотник Байлів, теж не виявив належної енергії. Дивізія і особливо 1. полк Січових Стрільців попали в тяжке становище і зі стратами відійшли. 2. Дивізія до ст. Плебанівка, 1. полк Січових Стрільців через Копистрин до Перепильчинців. Арієргардні частини заняли села Роскош—Носиківка. Кінний дивізіон став в селі Каменівка.

Дальший відворот Ґрупи Січових Стрільців і всієї Армії. Боєм під стацією Мурафою фактично закінчились боєві операції Ґрупи Січових Стрільців. Дальші події зводились до безперервного відходу зі спробами затримати ворога й дати можливість витягнутися безконечним обозам відходячих частин Армії, що йшли позаду Ґрупи Січових Стрільців. 5. листопада Ґрупа Січових Стрільців затримується в районі Лучинець—Степанки—Копайгород. В цьому районі частини простояли до 9. листопада, не відчуваючи напору ворога.

Ворог переніс головну свою діяльність на напрямок Жмеринка—Проскурів, очевидно, маючи на меті захватити Проскурів і приперти Армію У. Н. Р. в кут між Дністром і Збручем.

Польські відділи на Збручі і в районі Шепетівки також починають проявляти життя висилкою своїх кінних стеж для розвідування становища. На полудню в той час Запоріжці залишають Могилів-Подільський і відходять на Курилівці-Мурований. Ґрупа Січових Стрільців скупчується в районі Сніткова. 2. Волинська Дивізія підходить до району Деражні, де й займає позиції для прикриття відступу на Проскурів.

Рештки Армії У. Н. Р. в районі Нової Ушиці. Три дні простоявши в районі Сниткова Ґрупа Січових Стрільців на 18. листопада відходить в район Ваньківці—Охримівці, де отримує наказ триматись для забезпечення правого крила 2. Волинської Дивізії, що стала в районі Деражні. Решта Армії витягується по шосе Нова Ушиця—Дунаївці—Ярмолинці і має завданням скупчитися в районі Проскурова для його захисту. В той час Поляки розпочинають свій наступ і 18. листопада займають Камянець-Подільський. Уряд і всі державні установи У. Н. Р. спішно евакуються до Проскурова.

Добровольці протягом 19.—20. листопада збивають 2. Дивізію з позиції під Деражнею і вона відходить на Богданівці. Ґрупа Січових Стрільців дістає наказ відійти в район Шарівки, де і скупчується над вечір 20. листопада. Запоріжці в той час в районі Солобківці—Ярмолинці; 3. і 4. Київська Дивізії десь в районі Фельштина.

Утворилося цікаве положення. Ворог (Добровольці) наступають вздовж залізниці Жмеринка — Проскурів вузким фронтом. Поляки заняли Камянець-Подільський, Дунаївці і вирівняли свій фронт з фронтом Армії У. Н. Р. Становище з ними зовсім невияснене — ні війни, ні стан миру, якась безглузна невтральність. У всякому разі зачіпних чинів ні з польського, ні з українського боку не було, а тому можна було думати, що при зустрічі Поляків з Добровольцями між ними почнуться переговори щодо взаємовідносин, і Армія У. Н. Р. буде з правого крила забезпечена на кілька днів. Маючи ворога на проскурівському напрямі і маючи згруповану всю свою Армію на полудні від Проскурова командування військ У. Н. Р. могло вдарити на Добровольців з південного заходу з метою відкинути їх на схід і тримати Проскурів для закінчення його евакуації і забезпечення відходу Армії на Староконстантинів і Миколаїв. Успіх, як здається, не дивлячись на змученість і повну деморалізацію частин У. Н. Р. був забезпечений. Але вища команда У. Н. Р. рішає по перше виїхати з Проскурова, по друге відтягнути 2. Дивізію на Чорний Острів. Усім частинам наказує продовжувати відворот на Чорний Острів—Миколаїв.

„А ми тую червону калину піднімемо"...

СТРІЛЕЦЬКА ДУМКА

Часопис Січових Стрільців.

Ч. 43. | Четвер, 4. вересня 1919. | Рік. 1.

Ціна 6 гривень. | Виходить неперіодично. | ДЛЯ СТРІЛЬЦІВ 3 гр.

Україна мусить бути Самостійною Народньою Республікою!

Оперативний звіт Булави Головного Отамана.

30. серпня 1919 р.

На південний схід від Вапнярки східне крило нашої тамошньої групи дещо подалося під сильним ворожим наступом.

Перед Києвом завзятий бій. Із частин по нашій стороні придніпрянські частини здобули приступом м. Вел. Бугаївку. Дальше на південь і на північ здобули галицькі війська м. Мархалівку, Боярку й Білгородку. Ворог ставить розпучливий опір, та на цілій лінії змушено його до відступу.

Наші війська натискають на столицю.

Галицькі частини посуваються по житомірськім шляху вперед та розбили коло Ситник дуже сильний більшовицький відділ.

Генквартермейстер **Курманович**.

---

31. серпня 1919 р.

На південь від Вапнярки йде дуже завзятий бій. Боротьба перед воротами Києва скінчилася повною побідою злучених хоробрих галицьких і придніпрянських частин.

Столиця в наших руках.

Величезної кількости добичі неможна ще підрахувати. На всякий случай вона дуже велика.

Генквартермейстер **Курманович**.

Телеграми.

КОЗЯТИН 31/VIII.

Штаб Головного Отамана.

Головному Отаманові:

Від щирого серця вітаємо Вас Пане Головний Отамане з добуттям Києва. Слава Свобідній Україні. Слава Вам і нашій славній армії.

Отаман **Юнаків**.

Генерал Квартермейстер **Курманович**.

КАМ'ЯНЕЦЬ н./П. 31/VIII.

Головному Отаманові Петлюрі.

Директорія щиро вітає у Вашій особі, як Верховного Вожда непереможне геройське військо Соборної України з великою перемогою і відобранням від ворога нашої столиці Києва і глибоко вірить, що ця велика подія послужить новим міцним етапом в скріпленню Української Державности.

Слава неустанним борцям на українській ниві і Вічна Память всім поклавшим свої голови за нашу многострадальну Батьківщину.

Члени Діректорії **Макаренко**, **Швець**.

Каруючий справами Директорії **Миронович**.

Наші завдання.

(Від редакції.)

Поновлюючи видання „Стрілецької Думки", яка через перешкоди при переїздах Корпусу С. С. та її пошти майже місяць не виходила цілком, ми мусимо вияснити собі, що саме заставляє нас видавати окремий стрілецький часопис, кому він потрібний, що в йому треба друкувати, щоби мету часопису можна вважати осягненою. Вже сама назва „Стрілецька Думка" вказує, що часопис має бути як найтісніше звязаним із Січовим Стрілецтвом, має бути висловом його думок, його настроїв, його розуміння теперішних подій на Україні, дальше, що він має бути мостом між Стрілецтвом, а широкими колами громадянства, має подавати Стрілецтву думки і настрої того-ж громадянства, а також всі ті відомости, які потрібно знати стрільцеві і як громадянинові і як чоловікові зброї.

Приглядаючись до матеріялу, який друкувався раніше в „Стрілецькій Думці" бачимо, що густо-часто приходилось їй грати ролю звичайного українського інформаційного часопису. Тоді вона переставала бути спеціяльним стрілецьким органом, її звязок із Стрілецтвом ослаблювався. Признаючи, що деколи обставини жадають від нашого часопису щоби він обслугував і ширші кола громадянства, редакція всеж-таки бажає в майбутньому звязку з Стрілецтвом не губити, а тільки зміцнювати свою лучбу з одного боку з ним, а з другого з рештою громадянства, бути одним з тих чинників, які будуть помогати Стрілецтву почувати за собою тих, за яких йде воно в бій, а громадянству раз по раз подавати відомости про його оборонців, його збройних синів Січових Стрільців.

Така лучба між фронтом і запіллям все була й є потрібною. Як тільки громадянство в запіллю зменшувало свою дбалість про фронт, не постачало йому всього цього, що потрібне війську в боротьбі з ворогом, або коли фронт забував, що він це гребля, яка захищає батьківщину перед ворожою повінню, тоді ця повінь проривалась крізь цю греблю і не тільки поле-батьківщину заливала але й саму греблю-фронт розносила до щенту. Цього не забував навіть дореволюційний царський уряд, який так домагався безоглядного послуху для себе та сліпого виконування обовязків і в величезній більшости громадянства такий послух находив. Цього тим більше не можна забувати тепер, коли народ хоче все бути ознайомленим з усіми царинами громадської роботи і господарства взагалі, а з окрема з тим всім, що діється на фронті, де рішається його доля на довгі часи наперед. І народ має на те повне право.

З другого боку сини цього народу, які стали з зброєю в руках на фронті, щоб стримати ворожу навалу, бажають знати все те, що діється в запіллю, бажають бути запевненими в цьому, що там ніхто не загрожує цій волі, яку вони пішли захищати, що там під їхнім збройним захистом ведеться пильна праця над збудуванням кращого життя для їх самих та для їх рідних. І воно теж має на це повне право, бо воно не є військом наємним, а військом народним, яке піднялось до боротьби не за що друге, а тільки за права батьківщини, за її кращу майбутність.

А Січове Стрілецтво це якраз в першу чергу народне військо. Це ці кращі сини селян та робітників, в яких не могла не боліти душа при думці про рабство, про поневолення своїх батьків, своїх рідних; які всякими способами старались наблизити до їх їхнє визволення, одкривали очі на їхні кайдани, готувались до моменту, коли можна буде оцих своїх рідних віднята до боротьби, коли можна буде оце рабство скинути, оці кайдани порвати. І коли цей мент прийшов, коли вони з'єднавшись в стрілецькі ряди богато труду віддали в боротьбі за визволення богато жертв поклали, коли вони в кінці здобули народові змогу кувати для себе права, а цю змогу й надалі забезпечують із зброєю в руках, то чи бажання оцих борців бачити, що їхня праця не пішла на марно, що зерно посіяне ними сходить, не буде зрозумілим?

А дальше ми знаєм, що Січові Стрільці це військо добровільне. Це ряд робітників на ріжних царинах людського знання і господарства сказав собі, що крім всякої иншої перемоги над ворогом потрібна щей збройна перемога, яку можна в даний мент осягнути. Оці робітники сильні своїм пориванням, своєю добровільною дісціпліною, своїм переконанням про необхідність збройної перемоги, склали боєві полки, які завдяки оцьому переконанню велику працю зробили.

Промова виголошена над могилою хор. Михайла Германа.

Ой впав Стрілець у край зруба
Коло зломаною дуба
Тай не встане вже . . . .

(Стрілецька пісня).

Ще не всілась земля над свіжою стрілецькою могилою, яку ми висипали кілька днів тому, не пустила коріння травичка, не зів'яли розсипані квіти, як сце в друге збирається сумне Січове Товариство, щоб попращати на все свого вірного друга—товариша. Лютий косар зломив немилосерно молодого дуба, склонив на віки свою буйну голову Січовий Стрілець далеко від рідної хати. Ні рідна матінка за ним не заголосить, ні мила дівчина не заридає. Лиш буйний вітер засвище...

Не скоро встане стрілець. Ні тьохкіт мрійного соловейка, ні гом н далекого бою не збудить його. Він заснув на віки. . . . . . .

Не довелось Тобі молод-стрільче дожити радісної хвилі, хвилі перемоги-побіди. Серед розгару боротьби залишив Ти нас, прорідив наші ряди. Знемігся Ти на кровавій дорозі, не видержало Твоє тіло знущань химерної долі. Серед широкого розбуханого моря стерлися Твої ніжні крильця. Спинився Твій лет, що підняв Ти з високих шпилів гордих Карпат до осяяного ясним промінням знамени Вільної України. Серед золотистих рідних степів, під голубим подільським небом ліг Ти відпочити після довгих трудів. Ніжний степовий вітер заколисав Тебе

великі заслуги віддали. І оце переконання, оцю внутрішню дісціпліну необхідно треба ім затримати і на далі. Тяжка боротьба останнього року, нерідкі невдачі, величезна натуга, якої коштує перемога останніх днів—те все могло оцю добровільну дісціпліну ослабити; на місце переконання про необхідність достояти до кінця поставити бажання: відпочинку і ще раз відпочинку. Тяжка і героїчна боротьба стрілецтва на фронті, не менш горєчна боротьба його з оцьою своєю втомою, з якою змагаєть ся воно вже довгі місяці; а в боротьбі цій поміч посторонна дуже і дуже потрібна. Друкуючи відомости про другі частини, описуючи і їхню працю і їхні невигоди, представляючи повну картину успіхів боєвих осягнутих завдяки з'єдиненим з'усиллям цілого фронту, малюючи перспективи найблищої майбутности, пригадуючи, що стрілецька сталева стіна це необхідна запорука, що ця майбутність буде кращою, буде старатись наш часопис оцю моральну допомогу подавати як найчастійше.

Тому, що Січові Стрільці вкрились славою перш усього як військо і їхня військова робота, збройні успіхи роблять їх в очах українського громадянства особливо цінними, то часопис наш мусить і в цьому напрямку звернути свою увагу та помагати стрілецтву оцю свою цінність тільки збільшувати, а вже ніяк не зменшувати. Це може він робити поміщуючи військові статі людей відомих своєю широкою, успішною військовою роботою, чи досліди на полі військової техніки; широко буде відведено також місце для статтів стрілецьких, написаних на підставі помічень пороблених в бою, чи при вишколі.

Ми знаєм, що сказанним вище далеко не вичерпуються всі можливости звязку із стрілецтвом; остается ще велика царина душі людської, яка і в борця не завмирає, велика кількість потреб, яка і в його заспокоєння потрібує. Неодно переживання, неодно почуття, неодно пекуче питання домагається негайної відповіди, негайного заспокоєння. Задовольнити цю сторону душі людської безмірно тяжше. Тілько постійна допомога самих читачів-стрільців, коли вони звірюватись будуть із своїх почувань в нашому часописі перед своїми товаришами, коли оці відгукуватись будуть на це та відповідями заспокоювати їх—тільки тоді наш часопис може мріяти про бодай частинну допомогу свою в цій потребі. Коли стрілець в хвилю суму, чи веселу буде ділитися своїм сумом або веселістю не тільки з двома або трьома товаришами, але і з цими сотнями і тисячами, до яких тільки наш часопис дійде коли він передавати буде ім сьою задуму, свою зневіру, своє захоплення, своє невдоволення, свою радість, своє обурення—тільки тоді наш часопис і Січове Стрілецтво будуть почувати себе близькими собі, тісно звязанними з собою. І тоді всякому ясним буде, що наш часопис не даром назву свою носить, що він це справжній вислів думки Стрілецтва, й не тільки думки, але і його чуття і його волі.

ПРИВІТ
Січовим Стрільцям.

Гей, з'орали Ви кістками
Всі поля, степи безмірні;
Білим тілом засівали,
Сонця волі ожидали.
Гей, розлила ся степами
Ваша кровця по Вкраїні!

Ні грізні штики московські
Вас ніколи не злякали,
Ані хитрощі германські
Ані підступи гетьманські.
Хоч хилялись вже прапори,
Ви мов фенікс воскресали.

Я колись в альпейських скелях
Під чужим прапором в бою,
Про Вас мріяв із другами
І тужив, тужив за Вами.
Вашу славу споминали
Ми на Альп сніжистих шпилях.

А сьогодні грудь при груди
Ми із Вами други мої.
Тож привіт від нас прийміте
України горді діти;
І прийміть від серця щире,
Грімке: „Слава Вам герої“!

Бабій Олекса.

Дунаївці 1919.

Небуденна хвиля.

Від часів повстання протигетьманського не зазнали ми такої радости, яка тепер схвилювала нас і витискає сльози з очей. З наших грудей виривається гучний оклик: „Слава Безсмертним Українським Лицарям“! У золотоверхім Київі, в серці України мають на сонці гордо синьожовті стяги. Ворога, який намагався знищити українську душу, розбито і він в неладі втікає на свою темну північ. В столицю України вступило українське військо. Велике признання і вдяка належиться обом арміям: наддніпрянській і галицькій, які спільними зусиллями довершили цього дуже важного діла.

Здобуття Київа підносить високо наш політичний престіж і робить нас знову рівноправними членами сім'і народів.

Обставина, що Київ взято за так короткий час від початку офензиви доказує, що в нашій боротьбі на східному фронті наступив рішучий перелім. Велика частина української землі звільнена вже від наїзників і у всіх нас зродилось тверде переконання, що небаром наші полки станутъ на границях української держави і поставлять там сильну й певну охорону.

Перетомлене і знищене довголітною війною українське військо б'є ворога і жене його геть з рідної землі.

Збудилась народня енергія, віджило козацьке завзяття. Виявив свою волю господар цеі зритоі гарматами і перемоченоі кровю землі. Скинув з очей полуду, пізнав шлях до свого щастя, дужими руками вхопив за зброю і почав очищувати свою оселю від непрошених гостей.

Пропав найгірший наш ворог: наша несвідомість і наша байдужість до своеі долі. Пізнала Велика Україна хто ii приятель, а хто ворог, пізнала чого може сподіватися від своіх „сусідоньків милих“.

І зрозуміла вона, що свою долю може собі лише сама вибороти.

Зрозуміла і заговорила полум'ям повстань по всіх своіх областях, заговорила гуком гармат та залізним блиском багнетів, здобуваючи в незломних рядах братерських наддністрянскої і наддніпрянскої армій правобережну Україну і столицю Київ.

Терпець лагідної української вдачі вірвався. Годі дальше всяким зайдам господарити на багатій українській землі. Право на це має лиш ii мешканець, український народ! А це право затвердить він кровю і залізом!

Всі своі сили підняла Україна проти своіх ворогів. Поруч себе стоять у геройских рядах борці знад Дніпра і знад Дністра; ім назустріч рвуться орли повстанці. Підняло давно й тримає високо стяг боротьби за Вільну Україну Січове Стрілецтво, цей виразник едности і соборности України.

Те Січове Стрілецтво, що перше вхопило за зброю, що своєю кровю опечатало волю України. Те, що ні на мент не складало цьоі зброі. Воно і не зложить ii, як довго не буде закріпленою воля України.

Успіх осягнутий нами—величезний! Ми доказали, що змогли „одностайно на ворога стати“. І тепер в нашім поході не сміє бути стриму. Як бистра ріка в зелених Карпатах, як буйний вітер в степу, як хвиля бурі на Чорному Морю—хай рине непереможна сила українського народу все вперед, хай випирає ворога, вичищує українську землю.

І нехай не спиняється ні на мент нога українського борця, нехай не спотикається його кінь, хай не перестають котитися гармати. Вперед по золотих українських степах, аж поки не всміхнеться ціла освободжена Україна.

М. О.

Як можуть прислужитись Україні покалічені (інваліди) Січові Стрільці?

I

Жорстока війна, що лютує на Україні вже від двох літ, пожерла і пожирає велике число людей. Богато героїв лягло головами за кращу долю України, а богато стало на ціле життя покаліченними. Дуже великий відсоток між ними є Січових Стрільців, які від самого початку аж досі беруть найживійщу участь в цій визвольній боротьбі.

Покаліченими Січовими Стрільцями повинні занятись певні установи Січових Стрільців, в першу чергу Кіш С. С. і улекшити ім прожиток. Цього вимагає не лише вдяка, на яку заслужив собі такий Січовий Стрілець, жертвуючи своє здоровля та молоде тіло для добра всіх, але також і само народнє добро. Улекшуючи покаліченим прожиток, можна справити іх інтерес і енергію на такі речі, які мають для Українського народу велику вагу.

Кожний знає величезне значіння й силу, яку має організація громади. Для добра Української держави дуже потрібною є така сильна організація, якою є Січові Стрільці. Тому треба ii на як найбільший гурт людей поширити.

Не треба отже звільняти з своі стрілецької організаціі навіть і покалічених. Для іх треба завести ріжні школи, аби вони після видужання могли приучуватись і приготовлятись до цього звання, яке собі виберуть. Після покінчення школи переходять покалічені в товариства покалічених, а ці приймають для них працю і ii між них розділюють. Виконуючи працю і займаючи становище, яке ім дасть товариство, ці люде будуть почувати себе зовсім вільними, незалежними в своім приватнім життю; крім цього будуть і на дальше почувати себе Січовими Стрільцями. Це будуть січові стрілецькі „діди“, ветерани. Вони будуть і тоді ширити січову стрілецьку ідею, а це буде мати дуже велике значіння й користь як для самоі січово-стрілецькоі організаціі, так і взагалі для українського народу. Роботу буде вибирати собі сам покалічений, згідно до вподоби. Та є такі поля праці, що принеслиби українському загалові дуже велику користь, колиб на них спрямувати покалічених. Це поле промислу і торгу. Під тим зглядом Україна є дуже мало розвинена, а ще меньше український народ.

до вічного сну і шепче Тобі солодкі слова тиші і спокою. . . . .

Ти спиш спокійно, бо Ти сплатив вповні свій довг супроти Батьківщини. Ти все для неі віддав: „і життя і свободу“ . . . .

Бо як надтягнула чорна хмара і збиралася велика буря над Твоєю любою Батьківщиною, Ти без вагання станув в ряди ii оборонців, з'єднався нерозлучно з тими, що присягли цілого себе віддати в боротьбі за волю України.

Ти став Українським Січовим Стрільцем.

Як дрібний човник по розбурханім морю кидала Тебе і Твоіх товаришів немилосерна доля.

Та гордо й високо маяв прапор Вільноі України, який крепко держали молоденькі руки. Слабі кількістю, молоді віком, але сильні вірою й ідеєю, Ви завдавали смертельні удари всім численним ворогам українського народу.

Ти ні на мент не покидав Товариства. Січові Стрільці стали для Тебе ріднею. Тут були всі Твоі інтереси і всю свою молоду силу вклав Ти, щоб скріпити і збільшити славу Січових Стрільців.

Свою пильність переплатив ти недугою, яка й поклала Тебе в цю сиру могилу.

Зломилася Твоя буйна молодість, смертним серпанком вкрились Твоі ясні очі. Та Ти не лякався смерти, не страшною була вона для Тебе, не страшними були муки.

Ти був гордий і сильний погордою смерти. Ти цілий палав одною думкою, одною ідеєю, до одного рвалося Твоє серце: Воля України. .

Не довелось Тобі дійти до мети. Впав Ти по дорозі, вибився із сил. . . . .

Ми прийшли віддати Тобі останню прислугу. Сумні ми, та не похилились наші чола. Задумались наші очі, та не остудились наші душі. Не охляли наші руки.

Ми знаємо, що мусимо приносити жертви. Залишаємо Тебе тут серед подільських нив, як свідка наших змагань, наших поривів. А самі підем дальше, підем вперед, де кличе нас наш обов'язок, де кровю обмивається Воля України.

Прощай Товаришу! Прощає Тебе Твоє вірне Товариство. Прощай і благослови нас в далеку дорогу.

А коли доля нам дасть змогу після бойових трудів відпочити, то Твоє ім'я вставимо між Тих, що своім молодим життям зазначили шлях Вільноі України та спом'янемо Тебе незлим, тихим словом.

Навіть оце не богато, що є зпромислу і торгу на Україні, не в руках Українців. А що це для нас дуже шкідливе, про це мав нагоду переконатися кожний, хто воював на українській війні. Промислові і торгові кола чужі нам національно, не помагали нам, а густо-часто ставали на ворожу нам сторону. Промислові виро[б]и і товари є майже необхідні для теперішної армії, а вони нам їх не дають. Тому ми мусимо старатися, щоби як найскорше заволодіти промисловим і торговим життям. На це ми маємо національно свідомих людей, а такими без сумніву є і будуть покалічені.

Наші втрати.

В останнім часі потерпів Кіш С. С. дві втрати. Майже в однім тижні поховано на кладовищі в Дунаївцях двох товаришів: Мирослава Журавчука і Михайла Германа.

Хорунжий Мирослав Журавчук уродився в 1898 р в м. Стрию, в Галичині. Там і вчився він в гімназії. Світова війна, в якій рішалася також доля України, вирвала його з рідного дому від спокійноі праці та кинула в кровавий вир. Він вступив в ряди У. С. С, які в 1914 р. переходили через Стрий. Зазнаючи іхньоі долі й недолі, попав він в полон, що закинув його в далекий, холодний Сибір, де й набрався недуги. Та він не піддавався ій і всіми силами пробивався з непривітноі чужини у рідну батьківщину. Своіх товаришів найшов в Білій Церкві і негайно станув в стрілецькі ряди. В першім полку С. С. бився він цілий час аж до своєі передчасноі смерти. Він був постійно на фронті і бачив дні слави, в які так богатий цей полк. Та на жаль невмолима недуга підкопувала його здоровля й сили, вкінці змогла його й поклала на постіль. Горячим його бажанням було ще хоч раз побути в Галичині, оглянути рідню, та не довелось . . .

Хорунжий Михайло Герман це також один з перших Укр. Січових Стрільців, стрілецький ветеран. Уродився в 1894 р. в с. Струсові, Теребовельського повіту, в Галичині.

Як раз перед війною покінчив учительський семінар в Тернополі і негайно пішов боронити Україну перед ворогом. Довгий час працював дуже пильно в Коші У. С. С., а в грудні 1918 р. прибув в Київ та став обороняти волю України зі зброєю в руці в 3 п. п. С. С. Як фаховця--організатора покликано його в булаву корпусу С. С., а пізнійше в Кіш С. С. Тут проявив він дуже енергійну й видатну працю, та в часі, коли все вже подавало надії на найкращий розвиток, ненадійна недуга підкосила молоду його силу і вкинула в могилу.

Нехай обом небіщикам буде пером ця земля, яку вони так любили, в обороні якої вони своє життя загубили. Нехай іх могили поважає і зберігає український народ, для добра якого вони віддали своє щастя.

Ми вірні товариші не забудемо іх.

М.

Кожний думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати Ти одвіт!

Дрібні вісти.

Так як телеграфний і телефонний звязок з Проскуровом і Шепетівкою не влаштований, тому не отримали ми ніяких телеграм ані радіо-вісток.

В найблизших днях звязок цей буде налажений і на далі „Стрілецька Думка“ буде подавати останні відомости в пору.

В Познанщині збунтувались польські війська, прийшло до великих розрухів. Генерал Довбур-Мусніцкі кинув командування. („Стрілець“)

На Чернигівщині згинув геройською смертю отаман повстанського відділу Ілько Струк.

Більшовицькі гроші визнало Міністерство Фінансів неважними, тому приймати іх не треба.

Дарданелі. Колчак і Денікін зажадали для себе Дарданелів. З цього дуже невдоволена Румунія; вона старається заприязнитись з Україною

В Староконстантинові відбувся перед кількома днями селянський повітовий з'ізд, який рішив боротися аж до повноі побіди з Поляками, Денікінцями і більшовиками

Запросини до співробітництва.

Видавничий Відділ Пресовоі Кватири С. С. приступає до видання **Альманаха й Календаря Січових Стрільців.**

В тій цілі звертається в першій мірі з зазивом до С. С. і до всіх, кому дорога стрілецька справа, надсилати свої праці про С. С., як рівнож письменські твори: [illegible], драми, нариси, оповідання, [illegible] і инші розвідки ріжного змісту; дальше малюнки і шкіца, які увійдуть в Альманах або Календарь С. С, що вийдуть з друку при кінці цього року.

Окремо звертається Вид. Відд. до Старшин С. С із просьбою передати свої фотографії і инші знимки зі стрілецького життя-буття, хронікарям Прес. Кватири при дівізіях, без яких Альманах не зможе появитись.

Хронікарі при дівізіях обовязково дбають про зібрання висше згаданих матеріялів і надішлють іх до Вид. Відд. Прес. Кватири С. С.

Видання Альманаха, Календаря чи Пропамятноі Книги Січових Стрільців є можливе тільки при живій участи всього Січового Стрілецтва, тому Січові Стрільці повинні подбати про зібрання потрібних матеріялів памятаючи, що „історію не лише творить ся, але й пишеть ся“

**Видавничий Відділ
Прес.-Кватири С. С.**

Кожний думай: тут, в тім
місці,
Де стою я у огни,
Важиться тепер вся доля
Величезноі війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь,
Пропаде кровава праця.
Многих, многих поколінь.
. . . .

Ів. Франко

Кутик вільного слова

Герой.

Воскресла Вкраіна! Час волі настав!
Заграйте нам пісню побіди!
До зброї громадо,—народ весь повстав!
Хай сгинуть ворожі сусіди!
[?]ичав би я більше та непевний час:
Хто знає як може ще бути.
А нуж як поверне злий ворог до нас
В тюрму ще може замкнути.
До бою громадо, до бою всі враз!
Гурра з пястуком на гармати!
Я й сам пішов-би за вами сейчас
Та як саму жінку лишати?
Я маю і сина, ніжненький такий,
Післав-би й його воювати,
Та боюсь, що в слоту готов він як стій
Простуду і кашель дістати.
Тож всі ви молодці, спішіть всі у бій
Стрічати ту зіроньку ранню,
А я вже в запіллю і син дорогий
Трудитись будем в „Постачанню“.
Воскресла Вкраіна! Як враг ще здума
Знова панувати над нами,
То ми розіб'ємо його геть на прах,
Самим язиком і словами!

Бабій Олекса

„Украінці“.

Два дядьки радили, як треба боронити Україну.

1 й дядько. Треба нам боронити нашу землю.
2 й. Ну да, треба.
1-й Мусимо защищать родіну.
2-й. Ну да, мусимо.
1-й. А так, бож я украінець.
2-й Я тоже украінець.
1-й. Мій батько був украінець, мої діти украінці і я украінець.
2 й. А мій дід був украінець, внуки будуть украінці.
1 й. Раз ми украінці, так досить з нас, можемо сидіти дома. Нехай ідуть боронити чужі. Ім вона потрібна, а нам украінцям вже не треба Украіни.
2-й. Та коби так всі говорили як ми, то булоб добре. Тепер можемо йти ще добре поспати.

Роман Народний.

Кажуть:

Що Вільзон запротестував проти того, що в одній групі старшинам три місяці не видають плати.

Що Падеревський грає на концерті в Варшаві: „Не ходи Грицю“...

Що Денікінцям в іх поході на Київ полопали „Галіфе“.

Що У. С. С. не можуть покинути букву „У“, бо перестаиб почувати себе Украінцями.

Що Д-р. Н. пише комедію п. з. „Остання нота дагестанского диктатора“.

Що в харчівнях С. С. дають як сліц істи.

Що полковник в постачанню С. С. не вміє ані слова по російськи.

Що начальник одного Коша вже три дні сидить на однім місці.

Що більшовики з приязни до С. С. допомогли ім змобілізувати і озброіти кілька сотень, які й передали Кошеві С. С., в Пузирках.

Що „Стрілецька Думка“, яка довший час пролежала хвора в Коші С. С. вертає повільно до здоровля.

Що в славному місті „Староконстянтинові“ всі вивіски, написи і накази будуть писатись доброю українською мовою.

Що в найблизшому числі „Стр. Думки“ ще щось буде.

Польське панування в Галичині.

Оден Січовий Стрілець, який перебував довший час на Покутті, а потім втік з під польского панування і приіхав через Румунію на Вкраїну, подає про польську господарку в Галичині таке:

З приходом Поляків на Покуття вибухло в Печеніжинщині народнє повстання, яке Поляки немилосерно здушили. В тому самому часі укр. повстанці заняли Станиславів і держали його в своіх руках через довший час. За це Поляки спалили під Станиславовом кілька сіл.

Свою господарку почали Поляки ще за румунськоі окупаціі. Польські урядничі кола ставляться до украінського населення дуже провокуючо. Всю владу взяли до своіх рук шляхтичі—поміщики, з чого невдоволене навіть польське нешляхотське населення, яке не рідко заявляє, що воно жило і хоче жити мирно з украінським селянином. Коли польський ксьондз в Заболотові поховав торжественно таблицю з написом „Вже воскресла Україна“ то через якийсь час йому тамошні Поляки сказали: „Idź księże i odkopaj tę Ukrainę, coś pochował, bo jak przyjdą Ukraincy, to my sami postaramy się, żeby ciebie pierwszego powiesili.“

Украінське населення живе сильною надією на наш прихід, якого ожидає в близькому часі. До згоди з польською владою не приходить воно ніколи; а коли польськ. звірства вже переходять границю, то сеі ляне роблять повстання.

Жиди ставляться до Украінців прихильно, нарікають на шляхотський режім і на погроми, які Поляки час до часу влаштовують. При переході легіоністів через Коломию ще в час румунського панування, замордовано 6 жидів. Медицинська комісія в складі двох польских лікарів заявила, що замордованих вбито чотири тижні передтим.

Украінці і жиди запротестували проти цих знущань перед румунським урядом. Тоді Румуни призначили другу комісію, та поляки не зразу допустили іі до праці. Аж коли Румуни на добре вмішалися в цю

справу, тоді цю лікарську комісію заприсяжено і вона заявила, що злочин сповнено перед трьома днями, саме тоді, коли через Коломию переходили польські легіоністи.

Українських грошей не приймають, Поляки позамикали всі українські школи, усунули всі написи, наших людей переслідують на кожньому кроці. Всі польські поміщики повертали в Галичину і спішно продають збіже, бо і вони думають, що не довго доведеться ім пожити в Галичині. Населення, так українське, як і неукраїнське переконане, що українська армія дуже скоро верне. Українці ждуть не діждуться її й открито заявляють, що під Польщею не хочуть і години жити.

До населення Української Народньої Республіки.

В останній час по містах і селах України, в крамницях на і ринку, появилася велика сила так званих ОДЕСЬКИХ грошових знаків в 50 (пятьдесять) карбованців, з літерами „АО“ та нумерами 210, 211, 212 і вище.

Ці гроші, як дізналося Міністерство Фінансів, були надруковані ДОБРОВОЛЬЦЯМИ в місті ОДЕСІ, а може десь і теперь ще друкуються, і Українським Державним Банком в обіг не випускалися.

Тому всі грошові знаки в 50 карбованців, які мають на собі відзнаки в виді: „АО 210“, „АО 211“, „АО 212“, і вище, які були підроблені по зразку нашого знаку Державної Скарбниці в 50 карбованців, Державним Банком визнаються за фальшовані і з цього часу ні касами Банку або Скарбниці, як і взагалі урядовими касами, в належні ім платіжі прийматися не будуть.

Міністр фінансів
Б. МАРТОС.

Директор Державного
Банку ЯКОВЕНКО

НАКАЗ

по залозі міста С.-Костантинова

Ч. 1.

м. Старокостантинів дня 31 серпня 1919 р.

Згідно наказу командуючого групою С. С. вступив я з сьогоднішним днем до виконування обовязків команданта залоги. Як командант залоги наказую:

1) сотникові С. С. МОКРОУСОВІ ПЕТРОВІ обняти Командатуру міста;

2) командантам всіх військових частин і мійської міліції, розташованих в місті Старокостянтинові, зголоситись у мене особисто в понеділок дня 1 вересня год. 11 ранку;

3) всім старшинам, як приділеним, так і неприділеним, що перебувають в місті Старокостантинові, зголоситись на протязі трьох днів, т. е. по день 2 вересня, в моім управлінню в год. від 10—12 ранку до регістрації;

4) все військове майно (одяг, обстановку казарм і проче) та зброю здати на протязі трьох днів, т. є до 2 вересня с. т. включно в моє управління; невиконання цього наказу веде за собою відносно зброї кару смерти, відносно військового майна 2.000—30.000 гривень кари, або тюрьму від 2 тиждні до 3 місяців;

5) всякі самочинні арешти, труси, реквізіції заборонені; виновники караються надзвичайним військовим судом;

6) всі посвідчення і дозволи на ношення огнестрільної зброї, видані якоюнебудь попередною владою, лічити недійсними; за дозволом на ношення зброї зголошуватись в командантурі міста;

7) вивіз всякого майна необхідного для війська допустимий лише за моім дозволом; невиконання цього наказу веде за собою конфіскату вивожуваного майна та віддання власника під надзвичайний військовий суд.

8) власникам паперових крамниць, магазинів і друкарень подати до дня 3 вересня с. р. 12 годин ранку точні відомости про кількість друкарського паперового запасу;

9) власникам друкарень не приймати нічого до друку без мого дозволу; невиконання наказу точок 8 і 9, веде за собою конфіскату всього паперу і віддання власників під надзвичайний військовий суд.

Управління Команданта Залоги міститься по Олександрівській вулиці, буд. Чацкіса.

Комд. залоги, Полковник ЧМОЛА.

Прибічник, хорунжий БІЛОУС.

Січові Стрільці!

Присилайте до „Стрілецької Думки“ дописи, в яких малюйте свої переживання, радощі й болі, висказуйте там свої думки й бажання. Пишіть про все звязане з життям стрілецтва—тоді „Стрілецька Думка“ відповість вповні Вашим вимогам.

За кожню фотографію, малюнок, рисунок або карикатуру з життя С. С. заплатить добре Прес. Кватира С. С. Кожний Січовий Стрілець хай старається дати свою фотографію, яка буде поміщена в Альбомі Січових Стрільців.

До всіх, кому дорога будучність України.

При Коші С. С. в м. Староконстантинові є бібліотека і читальня для старшин і стрільців. Та на жаль обмаль там книжок, а зовсім нема журналів та часописів. Січові Стрільці дуже побиваються за книжками, які давалиби відпочинок і скріплення після боєвих трудів, але іх тяжко дістати. Кожний знає, як нам потрібною є свідома, національно вихована, здорова армія. Отже нехай кожний, складає для бібліотеки С. С. книжки і журнали ріжного напрямку і на ріжних мовах. Кошти повернуться.

Пресовій кватирі С. С. потрібні:
1) фотографи,
2) рисівники, головно карикатуристи,
3) малярі,
4) писарі (канцеляристи і машиністи) які добре володіють українською мовою,
5) Корректор.

Працю буде добре оплачуватись. Всіх, хто бажає піднятись якоі небудь із названих праць, особливо Старщин і Стрільців С. С.—просимо зголоситись у Пресовій Кватирі С. С. при Коші в Староконстантинові.

Редакція „Стрілецької Думки“

дуже просить своіх прихильників передавати ій всі українські часописи, що виходить в Кам'янці, Жмеринці, Винниці, і Киіві, а також закордонні. Кошти витрачені на добуття цих часописів редакція поверне.

Кожний, хто має діло до Пресової Кватири С. С. нехай звертаеться по адресі м. Староконстантинів, Кіш С. С. старшинеькі казарми, дім Пресової Кватири. Хто-ж бажає порозумітися з Видавничим Відділом Прес. Кватири С. С. або редакцією „Стрілецької Думки“-нехай зайде в м. Староконстантинові в дім пошти. В годинах між 9-11 рано і між 3-5 вечера кожного дня крім неділі і свят.

Видає: Пресова Кватира С. С.
Редагує: Видавничий відділ Прес. Кватири.
Відповідає за редакцію: хор. Степан Рудик.

Хто перечитав цей часопис, хай передає другому, щоб як найбільше людей читало.

Друкарня С. Ойстацера, м. Староконстантинів.

Як небудь не судитиб про наслідки отих збройних чинів Січового Стрілецтва, ті чини були самі по собі великі. Такі далекосяглі чини могла довершити тільки збройна сила з дуже значними потенціями понаднаціональними, бо всюди однаково хвали гідних, етичних вартостей героїзму.

Алеж предметом послідуючого далі нарису історії Січового Стрілецтва не є судьба Січового Стрілецтва у звязку з судьбою тогочасної України та всієї Східної Европи. На такі історичні перспективи ще не прийшов свій час. Отой нарис начеркнув собі богато скромніщі рямки — він має тільки на меті не дати, щоб пропали для орґанізаторів будучого Українського Війська принаймні зовнішні вартости Січового Стрілецтва: його богаті орґанізаційні досвіди в пристосованню західної військової зіспоєности до української національної душі.

Щоби сповнити таке завдання, цей нарис видержаний не в фахово-військовому, а в популярному тоні. Тим-то в ньому звернено головну увагу на перші часи Січового Стрілецтва, коли воно було дуже малою, але міцно зіспоєною військовою частиною, і зясовано ті часи його історії з усіми подробицями та ілюстраціями, що видавалися характеристичними. Бо коли мова про чети й сотні, а не про полки й дивізії, то лекше читачеві відчути, що поза словом „військо" криються десятки й сотні й тисячки живих людей, з яких кожда, як і він, думає і почуває. Лекше тоді йому оцінити, чим викликується готовість отих соток і тисячів живих людей — „війська" — кождої хвилини головою лягти за те, що вважається добрим і бажаним для своєї суспільности, і лекше теж йому й полюбити своє національне військо — сіру масу узброєних живих людей, із яких кожда, йдучи в бій, не знає, чи після бою сонце ще світитиме і для неї.

Відсіля й різка ріжниця поміж першою частиною цього нарису історії Січового Стрілецтва й другою, про його боєві чини з того часу, коли воно розрослося в корпус, зложений із кількох полків піхоти й артилерії та технічних частин. Загально-доступний тон мусів тут уступити перед більше відповідним фахово-військовим тоном праць Начальників Штабів тогочасного Січового Стрілецтва, старшин Ґенерального Штабу Ґенерал-Хорунжого Марка Безручка й Полковника Юрія Отмарштейна. Бо в масах, якими тоді оперувало Січове Стрілецтво, жива одиниця-людина вже в значній мірі пропадала і в його чинах можна добачити ще тільки колєктиви: курінi й полки, дані, якими може оперувати тільки військова наука.

З уваги на те, що найцінніщий архівальний матеріял до історії Січового Стрілецтва: ориґінальні документи, накази, звідомлення і т. д. захований на Великій Україні і що лише невелика скількість документальних даних могла бути вжита при складенню цього нарису, здебільша опертого на мемуарних матеріялах, у ньому без сумніву знайдуться розмірно незначні неточности в датах і подробицях. Але й такого, яким він є, цього нарису не можнаб було скласти, колиб не збірка всіх доступних матеріялів, переведена дуже совісно старшиною Січових Стрільців Грицьком Гладким, за що йому належиться особлива й якнайщиріща подяка. Окрім його власних споминів і причинків у підстави цього нарису лягли дуже точні дані, достарчені старшиною Січових Стрільців Осипом Думіном, і спомини старшин Січових Стрільців: Андрія Мельника, Романа Сушка, Архипа Кмети, Юхима Осипенка, Михайла Кураха, Степана Козака, д-ра Івана Рихла, Федя Микуляка, Андрія Жуківського, Дмитра Герчанівського, Івана Чмоли, Володимира Зарицького, С. Білодуба, Михайла Завбермана, Михайла Вацика, Франца Бѳриса, Федя Мамчура, М. Пікаса, Івана Данькова, І. Максимяка, Володимира Чубатого, П. Подолюха, Івана Татаринського, Івана Гончаренка, Евгена Зиблікевича, Романа Дашкевича, Івана Кичуна, Андрія Домарадського, Василя Соловчука, Романа Харамбури, Ів. Пака, Філоновича й Осипа Вудкевича. Деякі подробиці цього нарису подали з поза Січового Стрілецтва дд. Борис Гомзин і Павло Богацький, яким за те належиться окрема подяка.

Безручко